

*Вивчення еміграційних настроїв населення
Львова, потреб репатріантів та членів родин
трудових мігрантів*

*Дослідження у рамках реалізації
Проекту підтримки транснаціонального батьківства
та соціально-економічної реінтеграції репатріантів*

Діяльність Міжнародного інституту освіти, культури та зв'язків з діаспорою Національного університету «Львівська політехніка» (МІОК) спрямована на допомогу громадам українського зарубіжжя.

Відповідаючи на виклики часу, МІОК обрав одним з пріоритетів своєї діяльності роботу з громадами нашої хвили еміграції. Ми займаємося науковими дослідженнями сучасних міграційних процесів, їх факторів, чинників, особливостей і, щонайголовніше, - наслідків для українського суспільства та світового українства загалом.

Міжнародний інститут освіти, культури та зв'язків з діаспорою
НУ «Львівська політехніка»
вул. С. Бандери 32 Д., м. Львів, 79013
тел. +38032 258-01-51; +38032 258-01-61
e-mail: iiec@polynet.lviv.ua
www.mio.k.lviv.ua

Всеукраїнський благодійний фонд «Запорука» реалізує проекти із захисту прав дітей.

Напрями діяльності фонду є: соціально-психологічна допомога онкохворим дітям та їх сім'ям, а також підтримка мігрантів та їх родин.

З 2010 року фонд розпочав роботу з мігрантами та їхніми сім'ями. На основі отриманих даних цього дослідження у Львові було відкрито інформаційний центр з питань міграції в Італію. Даний проект реалізовується за фінансової підтримки неприбуткової корпоративної фундації UniCredit Foundation.

ВБФ «Запорука» є відкритим до співпраці з державним сектором та громадськими організаціями, які працюють у сфері захисту прав дітей. Ми пропонуємо приєднатися до реалізації проектів усім охочим.

ВБФ «Запорука»
Вул. Васильківська 30, м. Київ, 03022
Тел./факс +38 (044) 361-56-97, +38 (050) 356-38-45
e-mail: info@zaporuka.com.ua
www.zaporuka.com.ua
Представництво ВБФ «Запорука»
вул. І.Франка, м. Львів

Соціологічне дослідження «Вивчення еміграційних настроїв населення Львова, потреб репатріантів та членів родин трудових мігрантів» здійснено МІОК у рамках реалізації проекту ВБФ «Запорука» «Підтримка транснаціонального батьківства та соціально-економічної реінтеграції репатріантів» за фінансової підтримки корпоративної фундації UniCredit Foundation.

Координатор: П'ЯТКОВСЬКА Оксана

Автори: ГУРІЙ Богдана, П'ЯТКОВСЬКА Оксана

МІОК 2010

Усі права застережено. Використання матеріалів дозволяється за умови посилання на джерело.

Автори дякують директору Міжнародного інституту освіти, культури та зв'язків з діаспорою НУ «Львівська політехніка» Ірині Ключковській за підтримку та допомогу в реалізації цього дослідження, а також усім працівникам МІОК та учасникам інтерв'ю і фокус-груп.

© Міжнародний інститут освіти, культури та зв'язків з діаспорою НУ «Львівська політехніка»

© Всеукраїнський благодійний фонд «Запорука»

ЗМІСТ

Вступ.....	5
1 Завдання та основні етапи реалізації дослідження у рамках проекту підтримки транснаціонального батьківства та соціально-економічної реінтеграції репатріантів у Львові	12
2 Еміграційні настрої мешканців Львова (результати соціологічного опитування)	14
3 Соціальне самопочуття та настрої реемігрантів, котрі повернулись з трудової міграції (результати глибинних інтерв'ю).....	45
4 Соціальні та трудові умови осіб та сімей, пов'язаних з міграцією (результати фокус-групи та глибинних інтерв'ю).....	67
Висновки та пропозиції	84
Додатки.....	103

ВСТУП

1) Коротка інформація про проект

Метою здійснення дослідження у рамках проекту «Підтримки транснаціонального батьківства та соціально-економічної реінтеграції репатріантів» було отримання інформації щодо еміграційних настроїв мешканців Львова, виявлення їх мотивів та передумов; з'ясування основних потреб та проблем, характеру соціальних і трудових умов осіб та сімей, пов'язаних з трудовою міграцією; дослідження особливостей стану соціального самопочуття та трудової самореалізації трудових реемігрантів після повернення в Україну.

Для досягнення даної мети проектом передбачено реалізацію трьох соціологічних досліджень: кількісне анкетне опитування, глибинні інтерв'ю та фокус групи.

З 23 квітня по 25 травня 2010 року Міжнародним інститутом освіти, культури та зв'язків з діаспорою НУ «Львівська політехніка» проведено польовий етап досліджень у місті Львові. Під час проведення кількісного соціологічного дослідження було опитано 400 осіб. В процесі проведення глибинних інтерв'ю було опитано четверо трудових реемігрантів, які повернулися з Італії, та ще четверо членів родин, зокрема дітей, трудових мігрантів, батьки яких працюють в Італії. Участь в фокус групі прийняло вісім членів родин, зокрема дітей трудових мігрантів, батьки яких працюють в Італії.

2) Соціологічне опитування

I. Вибірку у кількісному соціологічному дослідженні було сформовано за ознаками статі, віку та освітнім рівнем, також враховано пропорції розміщення населення відповідно до територіального розподілу в м. Львові.

Загалом, було опитано 172 чоловіків та 226 жінок.

Таблиця 1.

Ваша стать:	Частота	% До всіх
Чоловіча;	172	43,00%
Жіноча.	226	56,50%
Немає відповіді.	2	0,50%

Двоє респондентів не дало відповіді на це запитання.

Основними віковими категоріями, котрі склали базу дослідження є категорії від 21-30 років (37,75%) до 31-45 років (24,50%) – найбільш економічно активних груп населення.

Зважаючи на специфіку зайнятості українців (особливо – жінок передпенсійного та пенсійного віку) крайня вікова межа була 60 років і далі (4%).

Таблиця 2.

Ваш Вік:	Частота	% До всіх
18 - 20;	45	11.25%
21 - 30;	151	37.75%
31 - 45;	98	24.50%
46 - 50:	36	9.00%
51 - 55:	32	8.00%
56 - 60:	20	5.00%
60 - і далі	16	4.00%
Немає відповіді.	2	0.50%

За рівнем освіти опитані розподілились наступним чином: 149 опитаних мали вищу освіту (37,25%), 93 незакінчену вищу освіту (23.25%), 90 опитаних респондентів (22,50%) отримали середню спеціальну освіту, 31 респондент (7,75%) – середню. Тільки 9 респондентів (2,25%) мають початкову, неповну середню освіту і 26 респондентів навчались в аспірантурі, мають вчений ступінь - 6,50%.

Таблиця 3.

Ваша освіта?	Частота	% До всіх
Початкова, неповна середня (до 9-ти класів);	9	2.25%
Загальна середня освіта;	31	7.75%
Середня спеціальна (ПТУ, технікум, училище тощо);	90	22.50%
Незакінчена вища (більше 3-х курсів ВНЗу);	93	23.25%

Вища, в т. ч. друга вища;	149	37.25%
Аспірантура, докторантура, маю вчений ступінь;	26	6.50%
Немає відповіді.	2	0.50%

Щодо національної характеристики, то серед опитаних мешканців міста Львова, окрім українців, було також опитано 8 росіян, 3 поляків, 2 білоруси, один вірменин та один німець.

Таблиця 4.

Ким вважаєте себе за національністю?	Частота	% До всіх
Українець;	369	92.25%
Росіянин;	8	2.00%
Поляк;	3	0.75%
Білорус;	2	0.50%
Німець;	1	0.25%
Вірменин;	1	0.25%
Немає відповіді.	16	4.00%

За сімейною ознакою серед опитаних респондентів 176 є одруженими/заміжними (44%) і 163 (40,75%) неодруженими/незаміжними. 28 респондентів є розлученими (7%). Частка респондентів, що живуть у цивільному шлюбі становить 16 осіб (4%). 10 осіб (2,5%) є вдовцями та 5 (1,25%) є офіційно не розлученими, але живуть окремо.

Таблиця 5.

Ваш сімейний стан:	Частота	% До всіх
неодружений/ незаміжня;	163	40.75%
одружений/заміжня;	176	44.00%
розлучений/на;	28	7.00%
офіційно не розлучений/на, але живемо окремо;	5	1.25%
живу у цивільному шлюбі;	16	4.00%
вдова/вдівець.	10	2.50%
Немає відповіді.	2	0.50%

Щодо сфери зайнятості, то серед опитаних жителів м. Львова, основу складають робітники (66 осіб), спеціалісти, заняття яких потребує вищу освіту (102 особи), та студенти – 87 осіб.

Таблиця 6.

Сфера зайнятості:	Частота	% До всіх
Робітник;	66	16.50%
Службовець (заняття, що не потребує вищої освіти);	50	12.50%
Спеціаліст (заняття, що потребує вищу освіту);	102	25.50%
Зайнятий індивідуальною трудовою діяльністю;	14	3.50%
Приватний підприємець;	26	6.50%
Військовослужбовець, службовець правоохоронних органів;	4	1.00%
Веду домашнє господарство;	11	2.75%
Учень, студент;	87	21.75%
Пенсіонер;	15	3.75%
Безробітний;	19	4.75%
Аспірант;	4	1.00%
Немає відповіді.	2	0.50%

II. Відбір респондентів для проведення фокус-групи здійснюється за допомогою методики «Сніжного клубка», який полягає в тому, що респонденти самі вказують на потенційних інших респондентів. В даній фокус-групі дотримувався принцип гомогенності, так як це сприяє більш динамічному процесу проведення фокус-групи. Найважливішою характеристикою, на основі якої здійснювався відбір учасників фокус-групи, була наявність батьків, які працюють в північній частині Італії.

III. Методика пошуку респондентів для проведення глибинного інтерв'ю здійснювалась на основі «Випадкового відбору». Основними респондентами були жінки, котрі мають досвід роботи в Італії.

3) Анкета

I. У розробленій анкеті для кількісного дослідження було сформовано 59 основних питань. Переважна більшість питань були закриті з альтернативами, де респондент міг запропонувати також і свій варіант.

В окремих питаннях респонденти мали дати відповіді згідно із пропонованою шкалою (від 1 до 5). Анкету було складено таким чином, щоб для її заповнення респонденту не було потрібно додаткових роз'яснень інтерв'юера. Частина анкет респонденти заповнили самостійно, однак у деяких випадках їх заповнював інтерв'юер зі слів опитуваного.

Питання були умовно поділені на сім тематичних блоків:

I. Соціальне самопочуття мешканців м. Львова.

Питання цього блоку стосувалися задоволеності респондентів соціально-економічним рівнем їхнього життя, оцінкою зміни життя за останній рік та діяльністю, яку респонденти проводять для покращення свого фінансового становища.

II. Особливості еміграційного досвіду мешканців міста Львова: мотиви та бажання виїзду за кордон.

Завдання цього розділу є з'ясувати, чи були опитані респонденти за кордоном, та якою була мета їхньої поїздки за кордон, також встановити бажання виїзду за кордон, та основні мотиви, які можуть змусити респондентів емігрувати чи, навпаки, залишитись в Україні.

III. Бажана модель трудової діяльності та умов проживання за кордоном.

Респонденти відповідали на питання щодо країни, до якої вони хотіли б емігрувати, специфіки роботи та терміну, на який вони погодилися б виїхати на роботу за кордон, а також можливості працевлаштування нелегально.

IV. Задоволеність фінансовим становищем та плани на майбутнє.

Питання цього розділу стосувалися задоволеності роботою, на якій працюють респонденти, здатності отримуваного доходу забезпечувати сім'ю та життєвих планів на майбутнє.

V. Наявність близьких родичів чи друзів, котрі працюють за кордоном, а також обізнаність про проблеми, з якими вони зіткнулись.

У цьому блоці запитань респонденти відповідали на запитання щодо наявності близьких родичів, котрі працюють за кордоном, про їх задоволеність

працею та проблеми, з якими вони зіткнулись, працюючи за кордоном, а також пропонувалось оцінити наскільки обізнаність про дані проблеми може вплинути на бажання респондентів виїхати за кордон.

VI. Обізнаність та поінформованість перед еміграцією за кордон.

З'ясовувалися, якою інформацією потрібно володіти перед виїздом за кордон, з'ясовувалась поінформованість респондентів щодо питань, пов'язаних з еміграцією, яким чином необхідно підвищувати правову культуру громадян з питань трудової міграції та її наслідків.

VII. Анкетні дані

Вказувалися вік, стать, освіта, національність, сімейний стан, кількість дітей, оцінка матеріального становища та сфера зайнятості.

II. В процесі проведення фокус-групи та глибинних інтерв'ю з членами родин трудових мігрантів основна увага зосереджувалася на таких блоках запитань:

- соціально-демографічні характеристики респондентів;
- мотиви та чинники до трудової еміграції їх родичів;
- соціальне самопочуття членів родин після еміграції родичів за кордон;
- особливості здійснення комунікаційних відносин;
- особливості здійснення навчального процесу після еміграції близьких родичів за кордон;
- інформаційні потреби осіб, члени сімей котрих емігрували за кордон;
- матеріальний стан та специфіка вкладання отриманих від батьків коштів;
- обізнаність щодо можливостей ведення сімейного підприємництва після повернення батьків з трудової міграції;
- наслідки трудової міграції для членів родин мігрантів, зокрема їх дітей.

III. В процесі проведення глибинних інтерв'ю з реемігрантами основна увага зосереджувалась на таких блоках запитань:

- Соціально-демографічні характеристики респондентів;
- Особливості еміграційного досвіду респондентів та його мотиви;
- Організаційні аспекти здійснення трудової міграції;
- Соціальне самопочуття та емоційні налаштування;
- Особливості здійснення комунікаційних відносин;
- Особливості адаптаційних процесів під час здійснення трудової міграції та повернення до дому;

- Наявність різнорідних потреб;
- Самореалізація після повернення з трудової міграції.

4) Спеціальні зауваження

Слід зауважити, що не в усіх чотирьохстах анкетах було дано відповіді на всі питання.

По-перше, попри анонімність анкети, частина респондентів відмовилася відповідати на питання про країни, в яких вони хотіли б працювати, мови, котрими володіють та бажання працевлаштування за кордоном.

По-друге, питання, в яких було передбачено лише відповіді «так» чи «ні» або чітке вказування того чи іншого варіанта викликали утруднення в окремих респондентів. Вони або залишали питання без відповіді, або писали «не пам'ятаю», «важко чітко відповісти», «не цікавлюсь», «не планую виїжджати за кордон» тощо.

Деякі питання передбачали можливість декількох відповідей (до 3-х варіантів), тому загальна сума отриманих результатів може бути більшою за 100%. Були також питання, в яких дуже великий відсоток респондентів обрали варіант «важко сказати».

ЗАВДАННЯ ТА ОСНОВНІ ЕТАПИ РЕАЛІЗАЦІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ У РАМКАХ ПРОЕКТУ ПІДТРИМКИ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНОГО БАТЬКІВСТВА ТА СОЦІАЛЬНО- ЕКОНОМІЧНОЇ РЕІНТЕГРАЦІЇ РЕПАТРІАНТІВ У ЛЬВОВІ

Виходячи з актуальності проблем, пов'язаних з міграційними процесами, в програмі проведення та реалізації проекту підтримки транснаціонального батьківства та соціально-економічної реінтеграції репатріантів у м. Львові

були поставлені наступні завдання:

- ❖ дослідити еміграційні настрої мешканців м. Львова;
- ❖ з'ясувати мотиваційні аспекти залучення до міграції;
- ❖ встановити рівень обізнаності потенційних трудових мігрантів з правовими, культурними та соціальними умовами працевлаштування за кордоном;
- ❖ виявити інформаційні потреби потенційних трудових мігрантів;
- ❖ визначити соціальні та трудові умови осіб та сімей, пов'язаних з міграцією;
- ❖ проаналізувати механізми адаптації мігрантів та їх сімей до зміни статусу, у зв'язку з залученістю до міжнародної трудової міграції;
- ❖ з'ясувати соціальне самопочуття та соціальні настрої осіб, які повернулись з трудової міграції;
- ❖ дослідити умови праці, проблеми, з котрими зіткнулись мігранти, перебуваючи на роботі за кордоном;
- ❖ визначити потреби реемігрантів, котрі повернулись з трудової міграції;
- ❖ проаналізувати механізми ресоціалізації реемігрантів, після повернення в Україну;
- ❖ проаналізувати наміри реемігрантів, щодо подальшого залучення до трудової міграції;
- ❖ з'ясувати потреби у психо-соціальній підтримці членам сімей, родичі котрих емігрували з метою працевлаштування;
- ❖ з'ясувати рівень заінтересованості в отриманні юридичних консультацій (про права сім'ї в Україні та про права мігрантів);
- ❖ визначити потреби комунікації за допомогою комп'ютерних технологій з родичами, котрі працюють за кордоном;
- ❖ провести глибинні інтерв'ю з реемігрантами щодо їх соціального самопочуття після повернення до дому;

- ❖ провести фокус-групи та глибинні інтерв'ю з членами сімей трудових мігрантів з метою аналізу соціальних та трудових умов їх життя;
- ❖ здійснити порівняльний аналіз особливостей процесу адаптації емігрантів за кордоном та членів сімей, родичі котрих емігрували.

Виходячи з поставлених завдань були виструктуризовані наступні етапи реалізації Програми вивчення еміграційних настроїв населення Львова та потреб репатріантів відповідно до Проекту підтримки транснаціонального батьківства та соціально-економічної реінтеграції репатріантів.

I. КОНКРЕТНІ СОЦІОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. « Еміграційні настрої мешканців м. Львова»

- 1.1.1. Розробка методологічної та методичної частини.
- 1.1.2. Проведення польового дослідження.
- 1.1.3. Опрацювання та обробка інформації.
- 1.1.4. Аналіз результатів дослідження, формулювання висновків та рекомендацій.

1.2. Соціальне самопочуття та настрої репатріантів, котрі повернулись з трудової міграції (результати глибинних інтерв'ю)

- 2.1.1. Розробка методологічної та методичної частини.
- 2.1.2. Проведення польового дослідження.
- 2.1.3. Опрацювання та обробка інформації.
- 2.1.4. Аналіз результатів дослідження, формулювання висновків та рекомендацій.

1.3. Соціальні та трудові умови осіб та сімей, пов'язаних з міграцією (результати фокус-групи)

- 3.1.1. Розробка методологічної та методичної частини.
- 3.1.2. Проведення польового дослідження.
- 3.1.3. Опрацювання та обробка інформації.
- 3.1.4. Аналіз результатів дослідження, формулювання висновків та рекомендацій.

II. ПРЕДСТАВЛЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ПРОГРАМИ ВИВЧЕННЯ ЕМІГРАЦІЙНИХ НАСТРОЇВ НАСЕЛЕННЯ М. ЛЬВОВА ТА ПОТРЕБ РЕПАТРІАНТІВ ВІДПОВІДНО ДО ПРОЕКТУ ПІДТРИМКИ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНОГО БАТЬКІВСТВА ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ РЕІНТЕГРАЦІЇ РЕПАТРІАНТІВ

ЕМІГРАЦІЙНІ НАСТРОЇ МЕШКАНЦІВ ЛЬВОВА (РЕЗУЛЬТАТИ СОЦІОЛОГІЧНОГО ОПИТУВАННЯ)

На фоні соціально-економічної та політичної нестабільності, якими супроводжується сучасний етап розвитку української держави, виникає загроза посилення еміграційних процесів в сучасному українському суспільстві та посилення бажання громадян України працевлаштування за кордоном. Саме з цією метою Міжнародним інститутом освіти, культури та зв'язків з діаспорою НУ «Львівська політехніка» протягом травня 2010 року було проведене соціологічне дослідження **«Еміграційні настрої мешканців м. Львова»**, спрямоване на вивчення еміграційних настроїв мешканців міста Львова. Проведення дослідження передбачало виконання таких завдань:

- визначення рівня задоволеності життям мешканцями міста Львова;
- з'ясування мотиваційних аспектів поїздок за кордон;
- встановлення причин, котрі можуть стати на заваді поїхати за кордон;
- визначення умов працевлаштування, на котрі можуть погодитись потенційні трудові мігранти;
- визначення рівня задоволеністю роботою респондентів;
- дослідження життєвих планів мешканців м. Львова;
- визначення можливих очікувань щодо задоволення потреб через працевлаштування за кордоном;
- дослідження рівня поінформованості щодо: особливостей та умов трудової міграції; основних процедур, яких необхідно дотримуватись щоб виїхати легально/безпечно на роботу за кордон; установ, організацій, котрі надають інформацію/роз'яснення щодо особливостей трудової міграції та її наслідків; психологічних проблем, з якими зіштовхуються

трудова мігранти і члени їх родин; проблем соціальної-психологічної адаптації тощо;

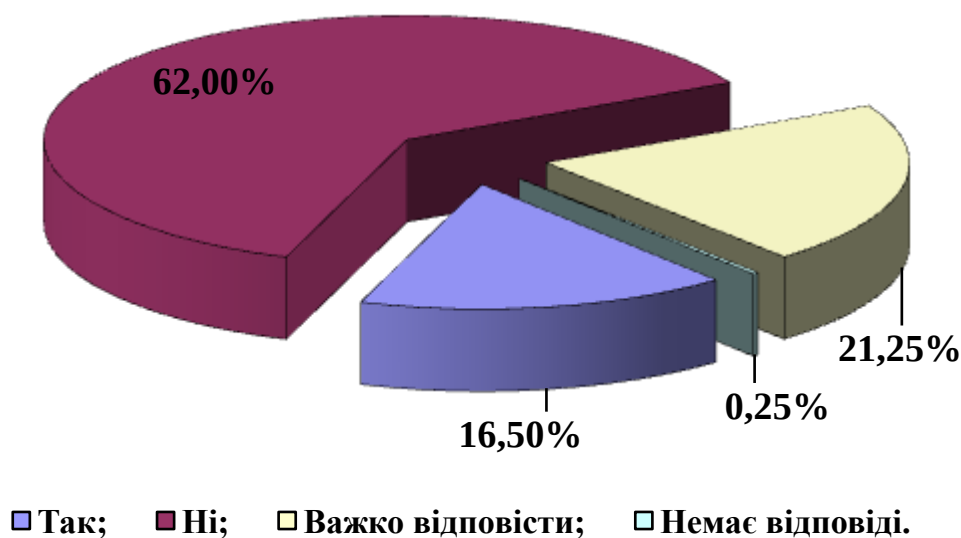
- проаналізувати думки респондентів щодо механізмів підняття правової культури громадян з питань трудової міграції та її наслідків.

Отже, для загального огляду проблеми щодо еміграційних настроїв мешканців Львова, слід розглянути думку львів'ян щодо поставлених завдань.

I. Соціальне самопочуття мешканців Львова.

Найважливішим чинником життя кожної людини є оцінка задоволеності рівнем життя. З Мал. 1, що показує результати відповідей респондентів на Пит.1 «Чи задоволені Ви соціально-економічним рівнем Вашого життя?», бачимо невдоволеність останніх: лише 16,5% відповіли «так», тоді як непевність проявили 21,25% респондентів, а категоричне «ні» – зазначили більшість опитаних мешканців міста Львова (62%).

Мал. № .1. Задоволеність соціально-економічним рівнем життя?

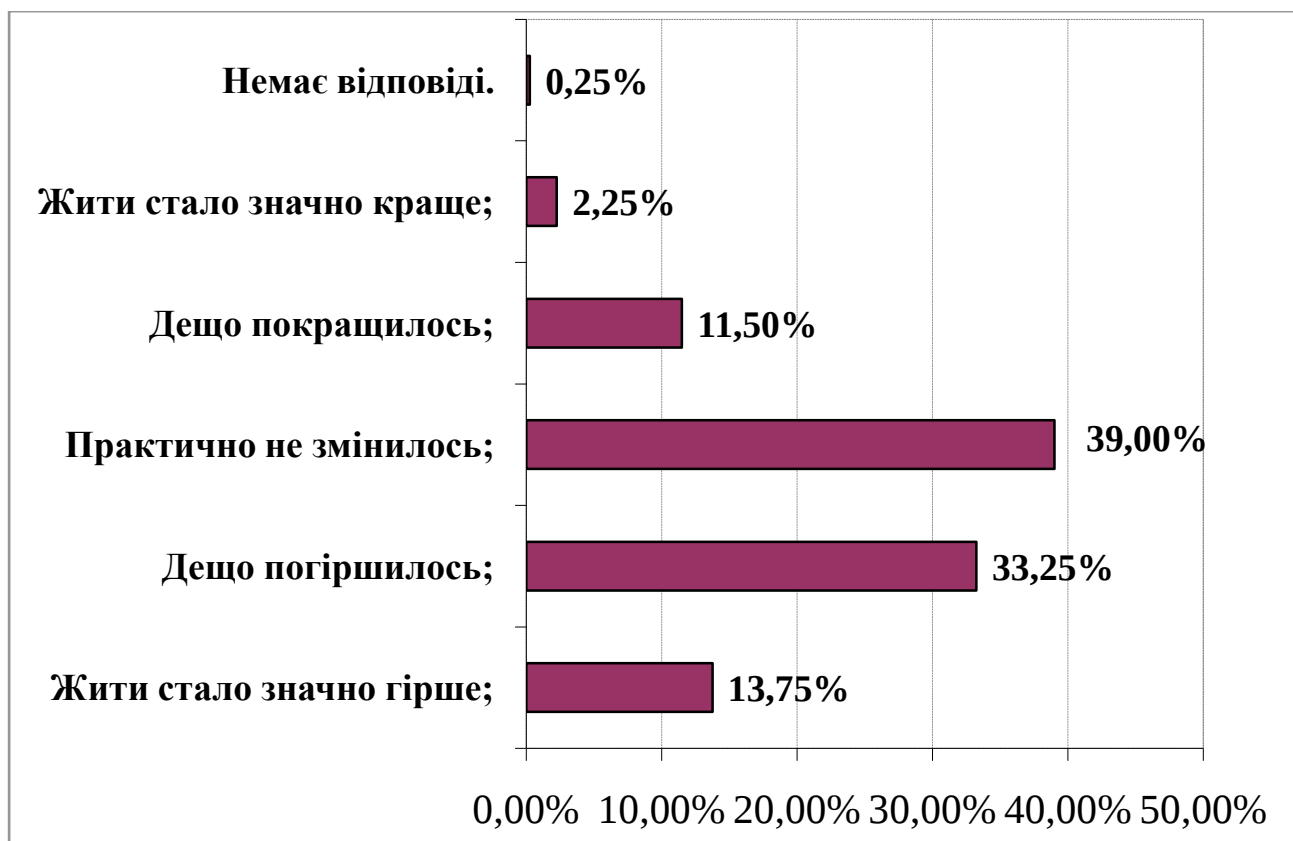

Рівень оцінки задоволеністю соціально-економічним станом життя значною мірою залежить від належності до соціально-демографічної категорії. При аналізі статевого розподілу відповідей на дане запитання немає чіткого розриву, проте, більшість опитаних жінок не змогли ствердно визначитись з відповіддю, і обрали варіант «важко відповісти» (62,35% жінок відносно 37,65 %

чоловіків. Варіант «так» обрало 56,06% жінок, і не задоволені – 54,88%. Натомість, серед опитаних чоловіків більша половина вказали на те, що вони не задоволені соціально-економічним рівнем свого життя – 45,12%. Варіант «так» обрало 43,94% чоловіків.

Чимале значення у оцінці задоволеності свого благополуччя має аналіз респондентами зміни стану рівня їхнього життя за останній рік, котрий був кризовий не лише для нашої країни, а й для усієї світової спільноти. Оцінюючи рівень зміни якості життя, 39% респондентів зазначили, що життя практично не змінилось. 33,25% вказали, що життя дещо погіршилось. Для 13,75% жити стало значно гірше, і лише 2,25% опитаних мешканців Львова вказали на те, що жити стало значно краще.

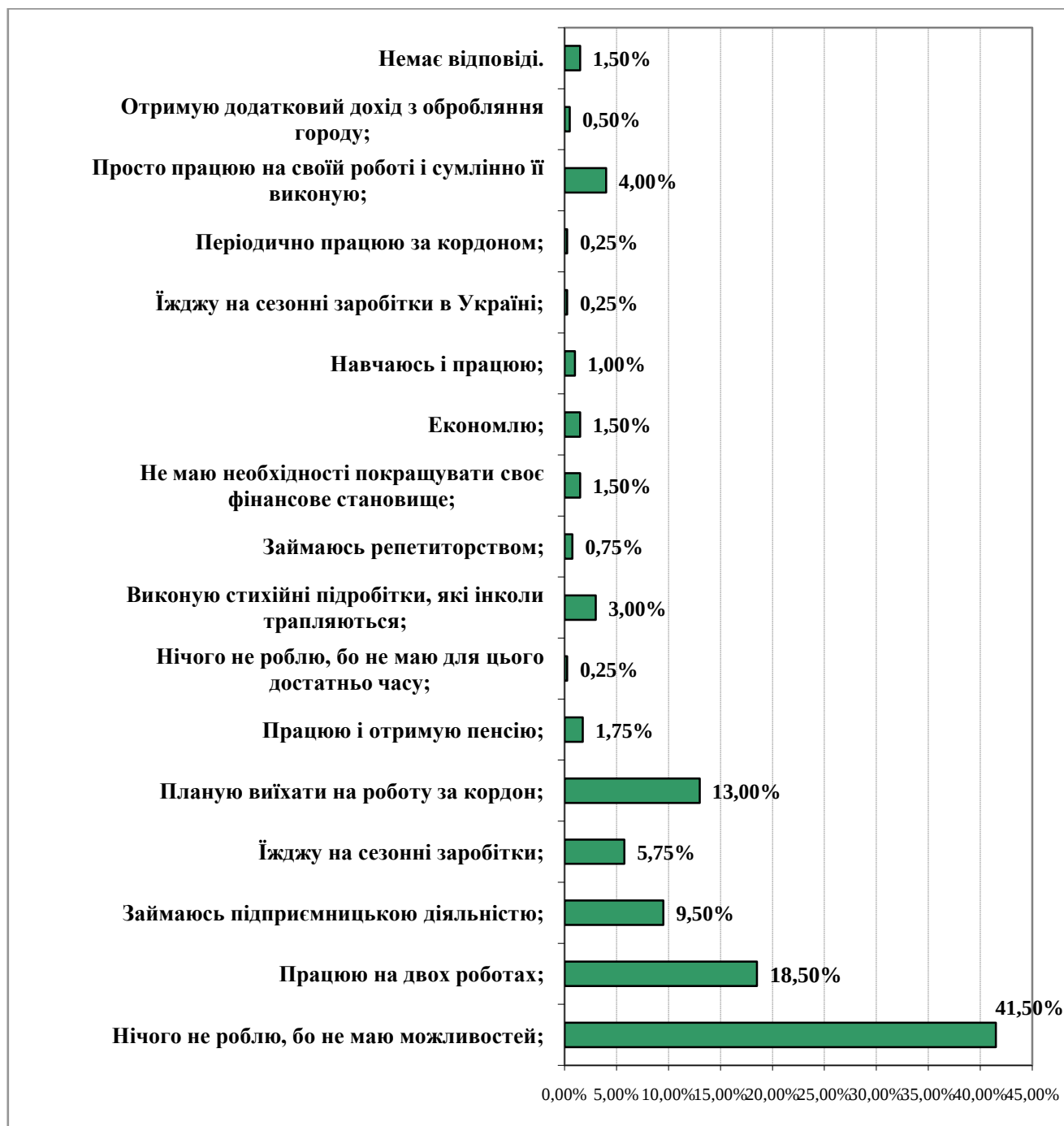
Мал. № 2. Зміна рівня життя мешканцями Львова за останній рік

Також дуже важливо звернути увагу на те, яким чином мешканці міста Львова намагаються покращити або зміцнити своє фінансове становище. Досить прикрим є той факт, що майже половина опитаних, нічого не робить для покращення свого становища через відсутність можливостей (41,50%). 18,5%

працюють на двох роботах, а 13% опитаних планують виїхати на роботу за кордон.

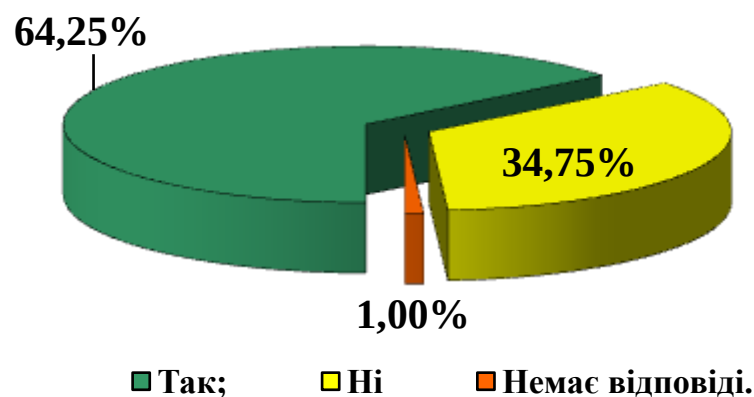
Мал. № 3. Діяльність, котру здійснюють респонденти для покращення або зміцнення свого фінансового становища

II. Особливості еміграційного досвіду мешканців міста Львова: мотиви та бажання виїзду за кордон.

Для дослідження еміграційних настроїв населення Львова важливо з'ясувати особливості першого досвіду перебування за кордоном. За результатами дослідження 64,25% респондентів мають досвід перебування за кордоном, натомість майже третина опитаних ніколи не були за кордоном – 34,75%.

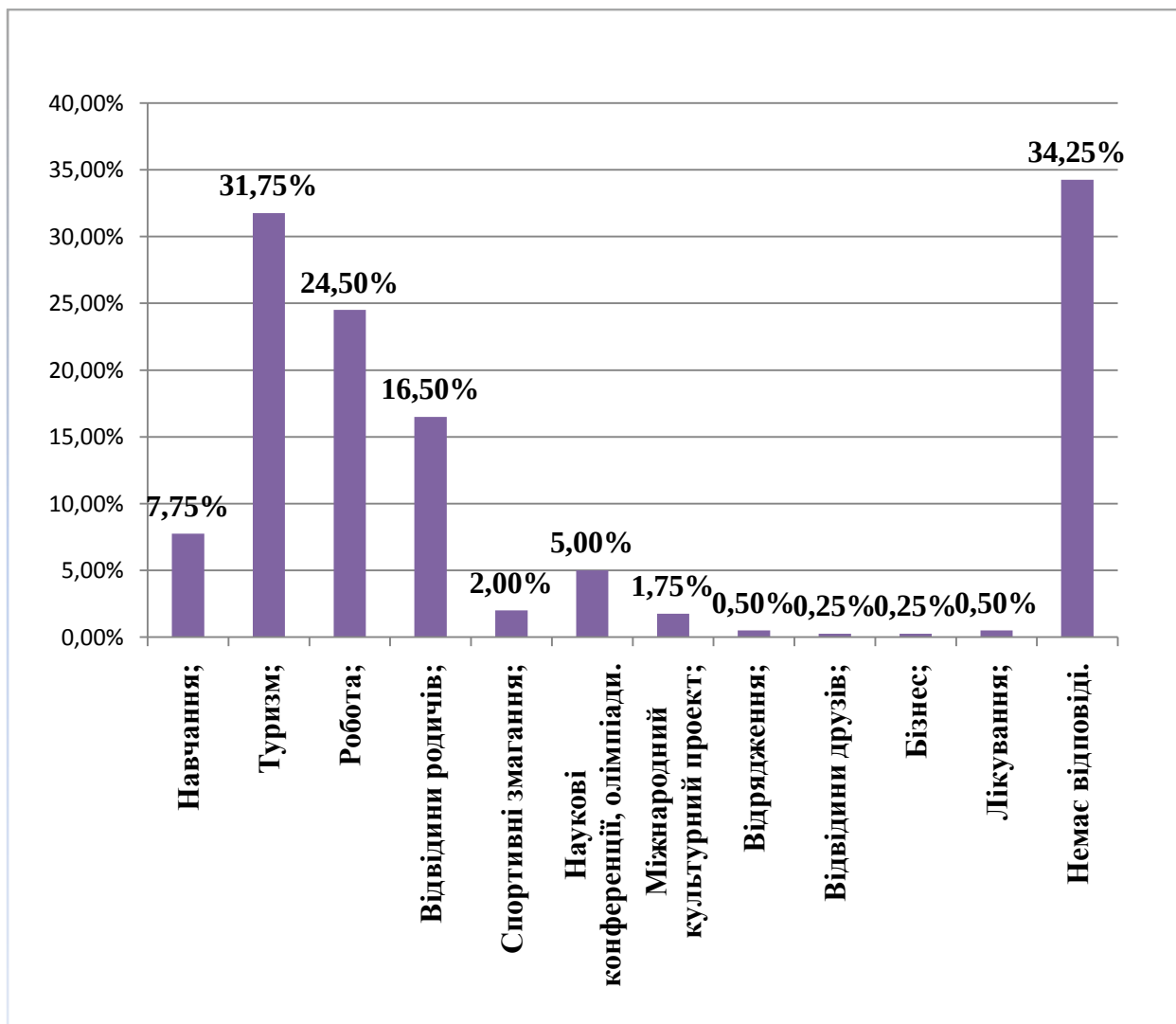
Мал. № 4. Перебування респондентів за кордоном

Відповідаючи на запитання щодо основної мети поїздки за кордон, респонденти могли обирати декілька варіантів відповіді або запропонувати свій. Як видно з мал. № 5 основна мета поїздки за кордон більшості опитаних полягала у здійсненні туристичних поїздок. Даний варіант обрало 31,75% опитаних. 24,50% зазначили, що перебували за кордоном з метою працевлаштування. Для 7,75% опитаних не менш важливою метою поїздок за кордон було навчання. 16,5% вказали, що їхали за кордон з метою відвідин родичів. Також респондентам були запропоновані такі можливі варіанти поїздок як: наукові конференції, олімпіади (5%), спортивні змагання (2%), діяльність у міжнародних культурних проектах (1,75%), бізнесові поїздки (0,25%), та поїздки з метою лікування (0,5%) тощо. Ці варіанти обрала досить незначна частина респондентів. Проте, найбільша кількість респондентів не дало відповіді на вказане запитання – 34,25%.

Здійснюючи віковий аналіз по даному запитанню, найбільш активною групою, щодо поїздок за кордон є вікова група «21-30 років». Саме серед цієї категорії найбільша частка людей, котрі перебували за кордоном з метою навчання (70,97%), туризму (45,24%), спортивних змагань (62,50%), наукових конференцій (55%). Загалом більшість респондентів у цій віковій категорії зазначають, що метою їхньої поїздки за кордон є отримати новий досвід. Серед вікової категорії «31-45 років» найбільша частка респондентів вказали, що основною метою поїздки було працевлаштування – 30,61%. Така ж тенденція і у віковій категорії «46-50 років» – 18,37%.

Мал. № 5 . Основна мета Вашої поїздки за кордон

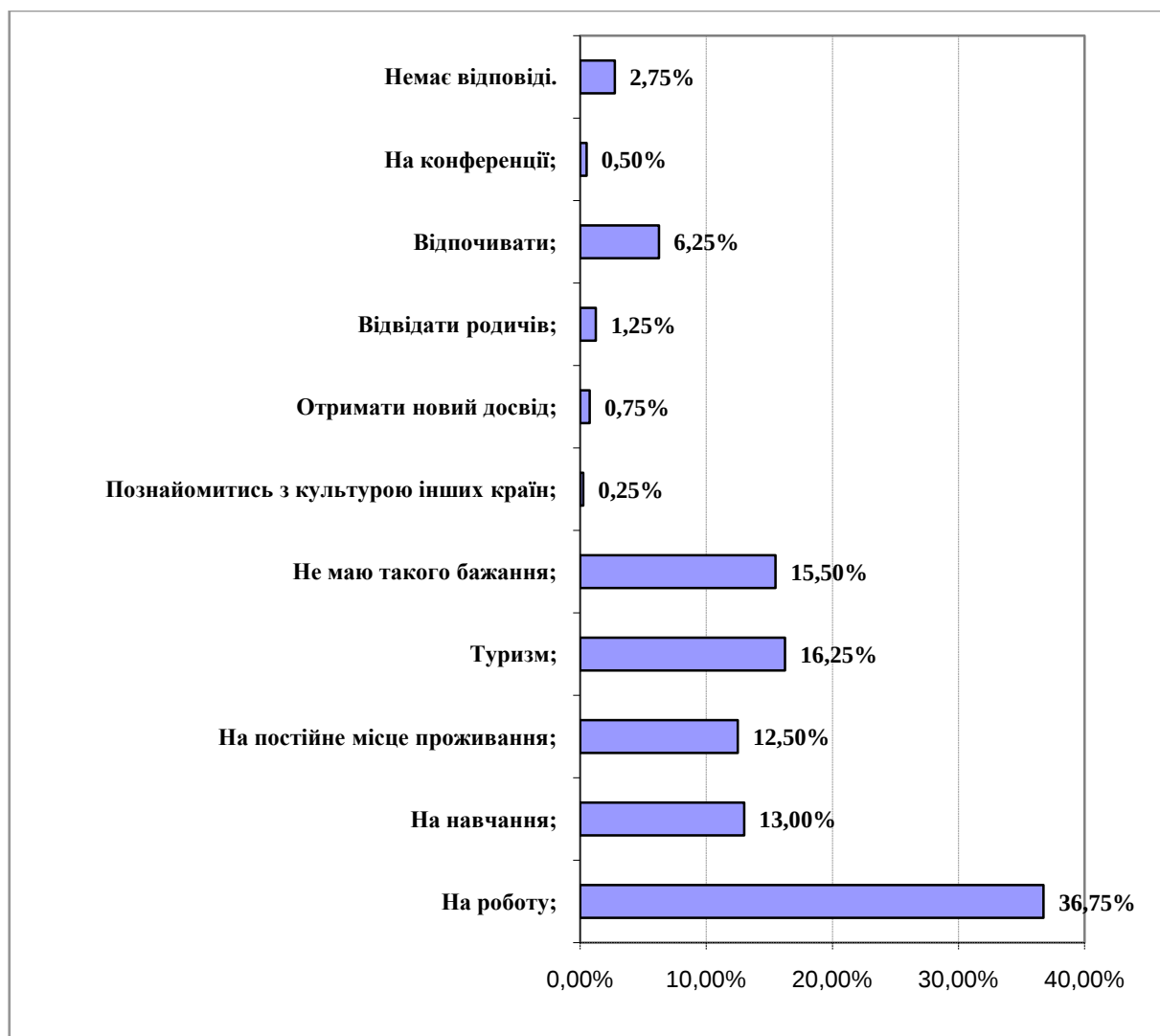
За професійною ознакою на роботу за кордон найчастіше виїжджали безробітні – 66,67%, робітники – 30,61%, спеціалісти, робота котрих вимагає знання вищої

освіти – 16,33%, та студенти, учні – 29,03%. На навчання як мету виїзду, найчастіше вказують студенти, учні – 16,33% та спеціалісти, робота котрих вимагає знання вищої освіти – 38,71%. Ці вікові категорії також найбільше вказали туризм, як основна мета виїзду за кордон. Відповідно: студенти, учні – 25,40% та спеціалісти, робота котрих вимагає знання вищої освіти – 30,16%. Натомість найбільша частка серед тих, хто відвідував родичів, є серед безробітних – 26,67%.

III. Бажана модель трудової діяльності та умов життя за кордоном.

Дослідження включало питання, метою яких було визначити потенційних мігрантів.

Мал. № 6 . Бажання поїхати за кордон

Відповідаючи на запитання «Чи маєте Ви бажання поїхати за кордон?»,

36,75% опитаних зазначили, що хочуть поїхати на роботу. З туристичною метою за кордон має бажання виїхати 16,25% опитаних. Поїздка за кордон на постійне місце проживання є привабливою для 12,50% респондентів. 13% опитаних вказують, що поїхали б за кордон з метою навчання. Проте, 15,5% зазначають, що не мають бажання їхати за кордон. (див. мал. 6).

Найбільш мобільною щодо поїздки за кордон є вікова група «21-30» років. Саме в цій віковій групі більшість респондентів, серед опитаних, вказують на те, що вони хочуть поїхати за кордон з метою працевлаштування – 46,94%, навчання – 58,82% та на постійне місце проживання – 48,98%. Серед усіх респондентів вікової категорії «31-45 років» лише четверта частина вказали на те, що мають бажання виїхати за кордон з метою працевлаштування – 25,17%. В основному, поїхати за кордон вони б хотіли з метою туризму (29,23%) та відпочинку (39,13%). У вікових категоріях після 45 років респонденти більшою мірою вказують на те, що не мають бажання виїжджати за кордон взагалі.

Таким чином, домінуючими мотивами поїздки за кордон є можливість працевлаштування, туризм, навчання, а також бажання постійно проживати за кордоном. Проте, респондентам пропонувалось зазначити інші мотиви, котрі можуть спонукати чи вплинути на бажання виїхати за кордон. (див. таб. 7).

Наша гіпотеза, про те, що найважливішими спонукальними мотивами виїзду за кордон є відсутність роботи в Україні, можливість забезпечення матеріального статку та бажання фахової самореалізації, надія на кращі умови роботи за межами України ствердилась. Цю гіпотезу підтверджують також запитання, що стосуються мотивів, котрі можуть вплинути здійснити поїздку за кордон, та навпаки, котрі сприятимуть тому, щоб опитані мешканці міста Львова залишались вдома та не прагнули виїжджати за кордон з метою працевлаштування.

Результати наведені в таблиці 7 засвідчують, що важливим мотивом, що може вплинути на бажання поїхати за кордон є можливість подорожувати. На це вказало 66% опитаних. Проте, домінуючими мотивами, котрі можуть

вплинути на бажання виїхати за кордон, є потреби, котрі стосуються матеріальних питань. Це такі, як: можливість збільшення матеріального статку (62,5%), поповнення сімейного бюджету (59,5%), відсутність роботи в Україні (56%) та бажання дати дітям кращу освіту, соціальний статус чи допомогти родичам – 63%. Серед запропонованих варіантів, щодо мотивів виїзду за кордон, було вказано можливість прочанства, лікування, збагачення культурним досвідом, а також негативні тенденції в політичній сфері нашого суспільства.

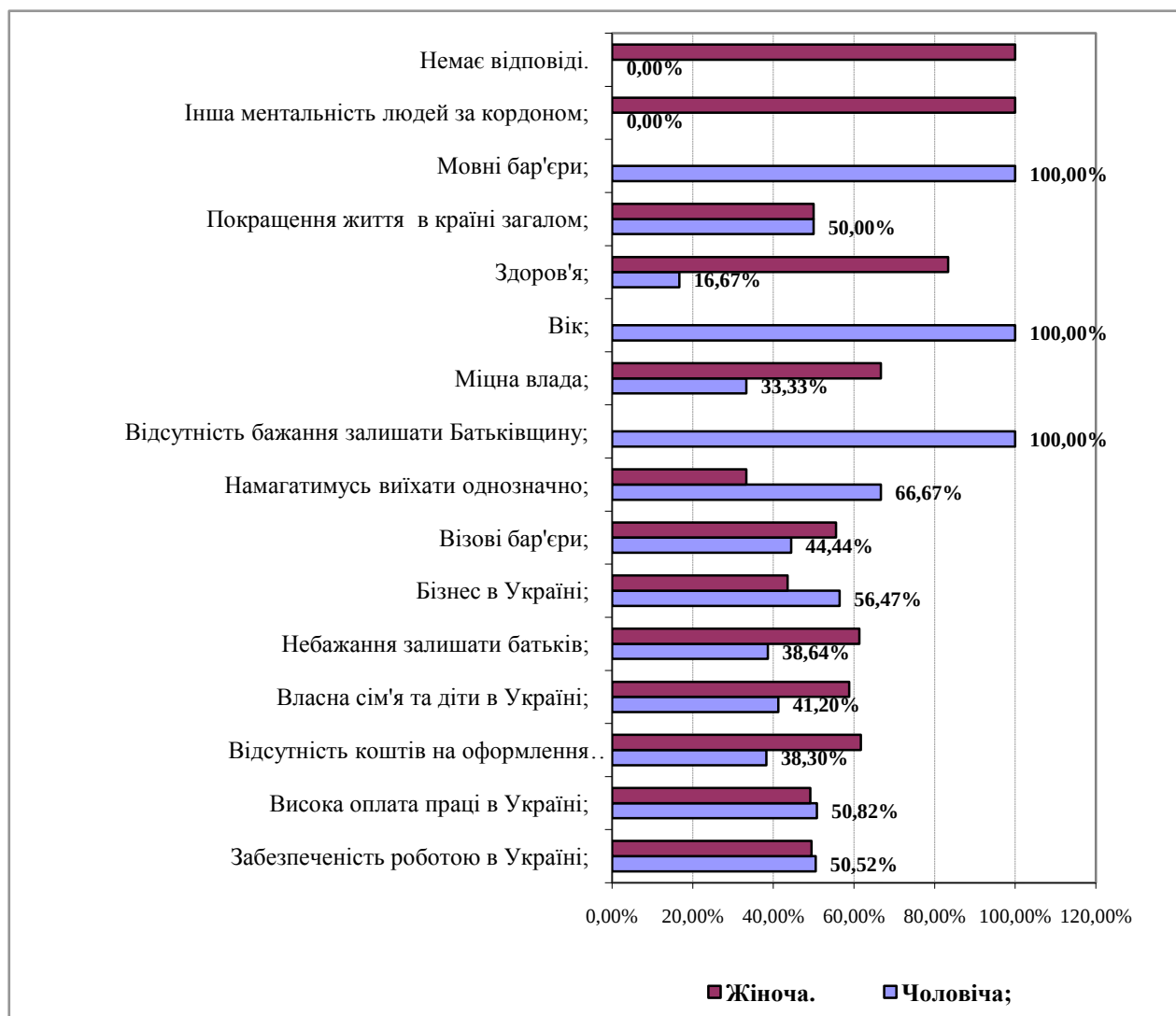
Таб. №7 . Вплив різних мотивів/аспектів на Ваше бажання виїхати за кордон (у %)

	<i>Так</i>	<i>Ні</i>
Відсутність роботи в Україні;	56.00	32.50
Наявність батьків, близьких родичів, які перебувають за кордоном;	50.50	36.00
Бажання подорожувати;	66.00	22.75
Можливість збільшення матеріального статку;	62.50	27.75
Професійна нереалізованість в Україні;	43.00	44.75
Кращі медичні та соціально-побутові умови за кордоном;	48.25	40.00
Поповнення сімейного бюджету;	59.50	28.75
Одруження за кордоном;	15.25	70.50
Бажання фахової самореалізації, надія на кращі умови роботи за межами України;	47.00	40.50
Бажання дати дітям відповідну освіту, соціальний статус чи допомогти батькам/родичам;	63.00	24.50
Бажання оволодіти знаннями і навичками, недоступними на батьківщині;	44.75	42.25
Знайомство з іноземними правовими та соціальними системами;	29.25	57.00

Також, респондентам пропонувалось зазначити ті причини, у зв'язку з якими вони б не погодились виїжджати за кордон. 61,25% опитаних вказують на те, що висока оплата праці в Україні сприятиме тому, що люди не матимуть

бажання їхати за кордон з метою працевлаштування. Також, 48,75% зазначають, що для них забезпеченість роботою в Україні може бути перешкодою виїзду за кордон. Значна частка опитаних львів'ян зазначають, що наявність власної сім'ї та дітей буде перешкодою виїзду за кордон (54,25%). Про небажання залишати батьків зазначило 33,25% респондентів. Не менш вагомими причинами, що стануть на заваді виїзду, є ведення власного бізнесу, на що вказує 21,25% опитаних. Відсутність коштів на оформлення документів та візи стануть на заваді для 11,75%. На небажання залишати Батьківщину вказало лише 2,25%.

Мал. №7 . Причини, у зв'язку з якими львів'яни б не погодилися виїжджати за кордон

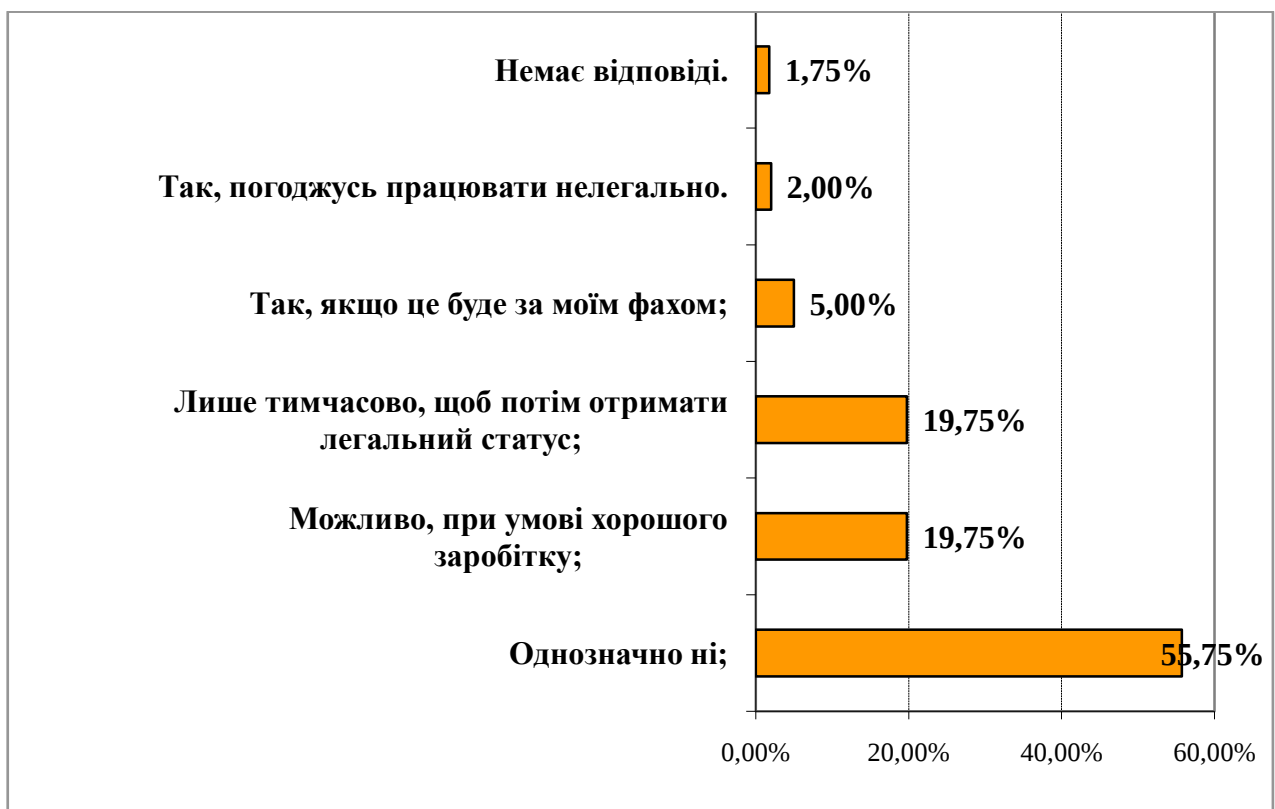
Щодо статевого розподілу відповідей на дане запитання, то лише

чоловіки вказали на такі аспекти як мовний бар'єр, вік та відсутність бажання залишати Батьківщину. Відповідно по 100%.

Натомість жінки більше вказують на такі аспекти, як наявність власної сім'ї (58,80%), небажання залишати батьків (61,36%), відсутність коштів на оформлення документів та візи (61,70%) (див мал. 7).

Зважаючи на те, що значна частка респондентів вказали на те, що хоче виїхати за кордон з метою працевлаштування, в ході проведення дослідження було важливо з'ясувати, на яких саме умовах вони погодяться працювати, та який вид трудової діяльності здійснювати.

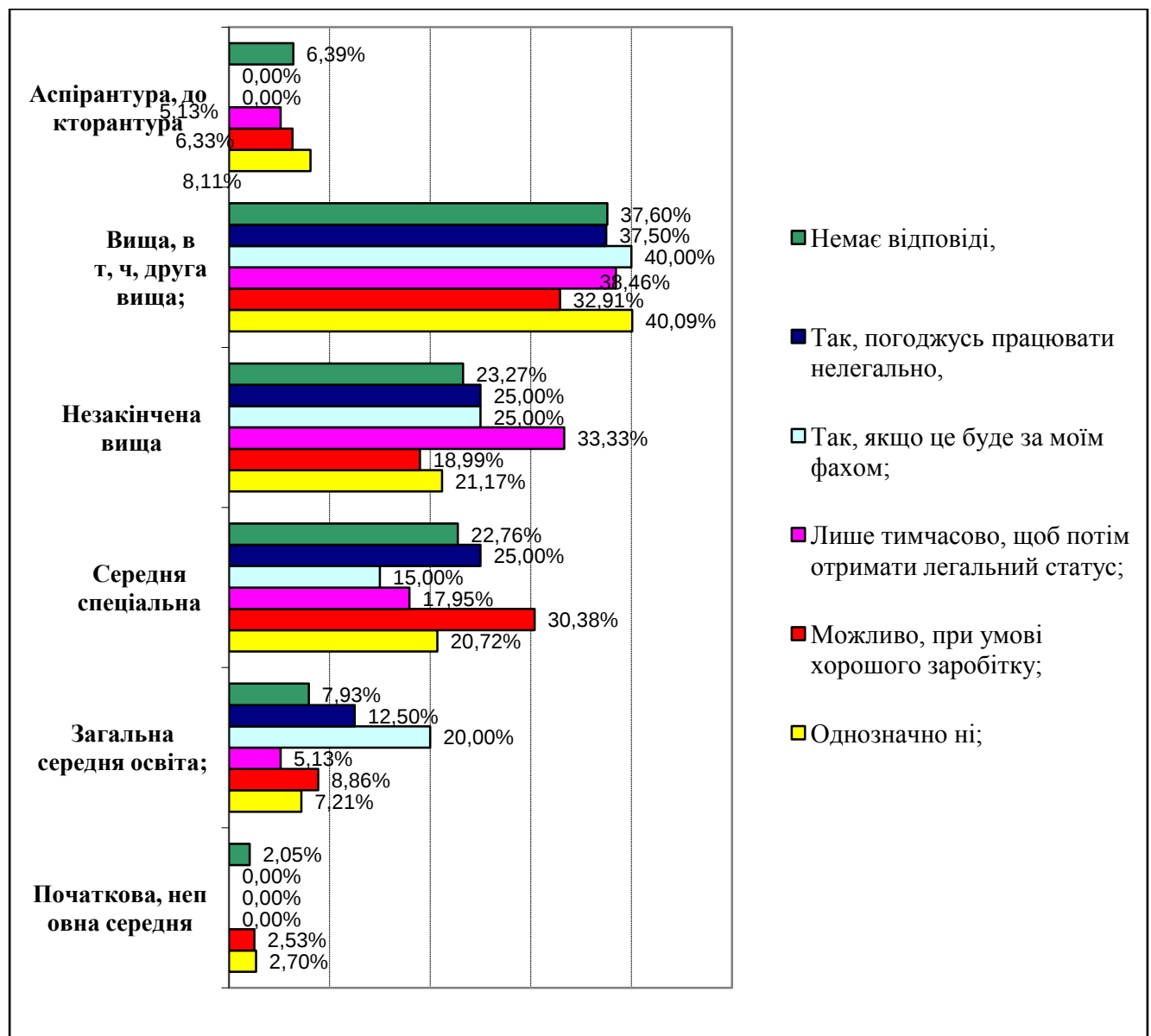
Мал. №8 . Згода львів'янами працювати за кордоном нелегально

Більше половини опитаних львів'ян зазначили, що однозначно не погодилися б працювати за кордоном нелегально – 55,75%. 19,75% погодилися б нелегально працювати, але лише при умові хорошого заробітку. Така ж кількість опитаних погодилася б на тимчасову нелегальну роботу з метою отримання в подальшому легального статусу. Для 5% такі умови є прийнятними якщо вони працюватимуть за фахом (див мал. 8).

Освітній розподіл відповідей на дане запитання показує, що респонденти з вищою освітою є найбільш категоричними щодо двох полюсів – погоджуватись та не погоджуватись працювати нелегально. З одного боку, 40% категорично не погодяться на будь-яку нелегальну роботу, а з іншого боку, 37,50% ствердно сказали, що погодяться на нелегальну роботу. Також, респонденти з вищою освітою проявляють гнучкість, та можуть погодитись нелегально працювати, якщо це буде робота за фахом – 40,09%, або вона приносить хороший зарібок – 38,46%.

Мал. № 9. Освітній розподіл щодо згоди львів'янами працювати за кордоном нелегально

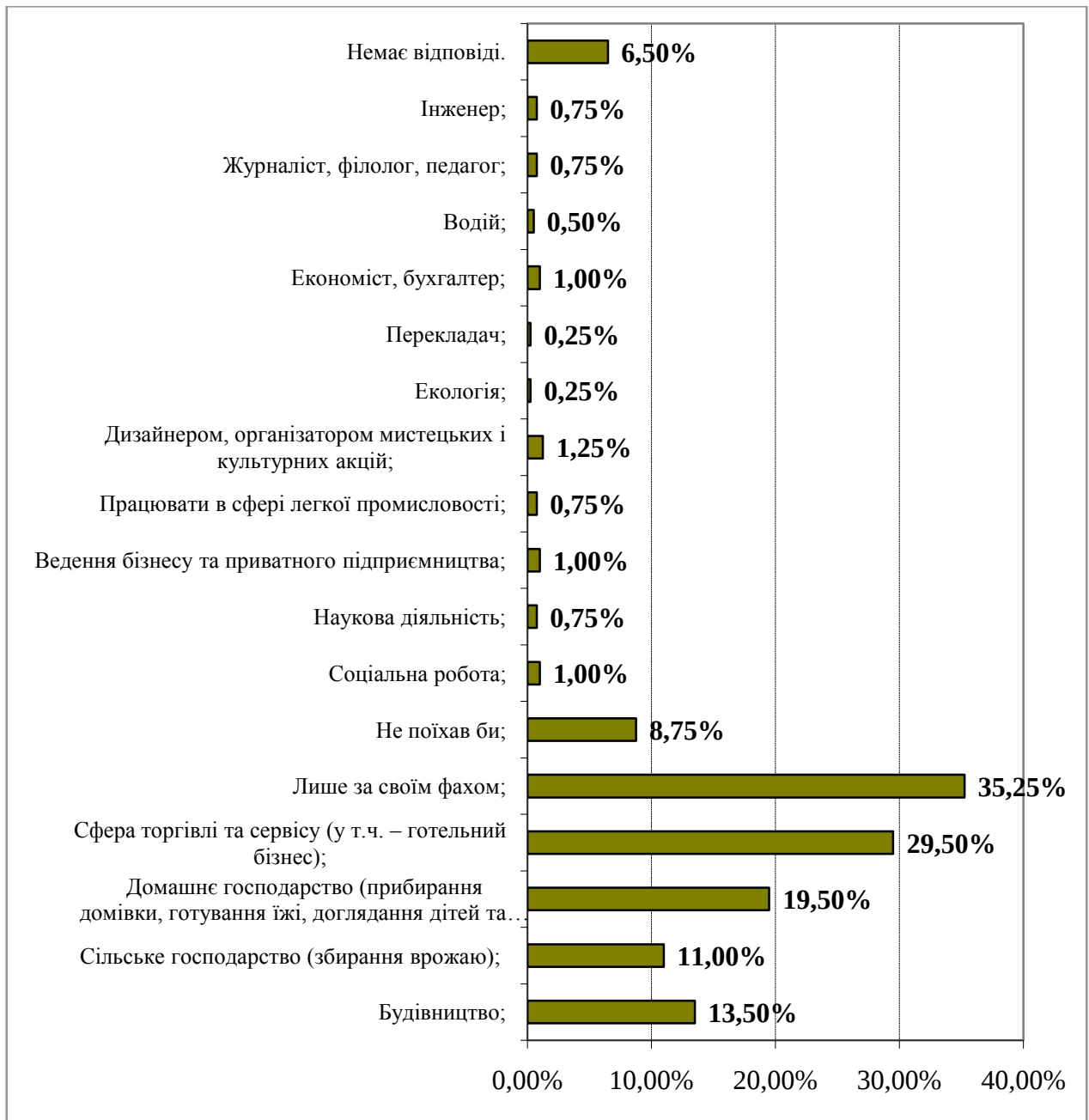

Також, умова хорошого заробітку на нелегальній роботі є найбільш привабливою для респондентів з середньою спеціальною освітою – 30,38%. Про статус думають респонденти з незакінченою вищою, та вищою освітою – 33,33% та 38,46% (див мал. 9).

Щодо вікового розподілу, то найбільш категоричною є вікова категорія «21-30 років». Саме ця вікова категорія, на відміну від усіх інших, висловила, що категорично не погодиться працювати нелегально – 35,87%. Проте, у своїй віковій категорії вони є достатньо гнучкими, і вказали, зможуть погодитись на таку умови, якщо це буде за їхнім фахом – 45%.

Стосовно виду трудової діяльності, яку потенційні мігранти готові здійснювати за кордоном, то основна маса опитаних бажає працювати за фахом – 35,25%. Для 29,50% опитаних хорошою роботою була б робота у сфері торгівлі чи сервісу. 19,50% опитаних мешканців Львова погодилися б працювати у сфері ведення домашнього господарства. На будівництві можуть працювати 13,5% та у сфері сільського господарства – 11%. Також респондентам, відповідаючи на дане запитання, давалась можливість вказати на якій саме роботі за своїм фахом вони б хотіли працювати. І хоча відсоток вказаних робіт є досить незначним, проте він вказує на підняття рівня самооцінки респондентів, що є потенційними трудовими мігрантами. Зокрема вони вказували такі види робіт як: робота у сфері дизайну та організації свят, соціальна робота, наукова робота, ведення бізнесу та робота у сфері економіки, робота інженером, перекладачем, водієм, тощо (див. мал. 10).

Аналіз даного питання за віком показує, що робота на будівництві є найбільш привабливою для вікової категорії «21-30 років» – 44,44%. Більшість, серед опитаних, що погодилися б працювати у сфері сільського господарства, є вікова категорія «31-45 років» – 45,45%. Домашнє господарство більшою мірою приваблює таку вікову категорію як «21-30 років» – 37,66%. Також, для цієї категорії є привабливою сфера торгівлі та сервісу – 40,71%.

Мал. №10 . Робота, на якій респонденти можуть погодитися працювати

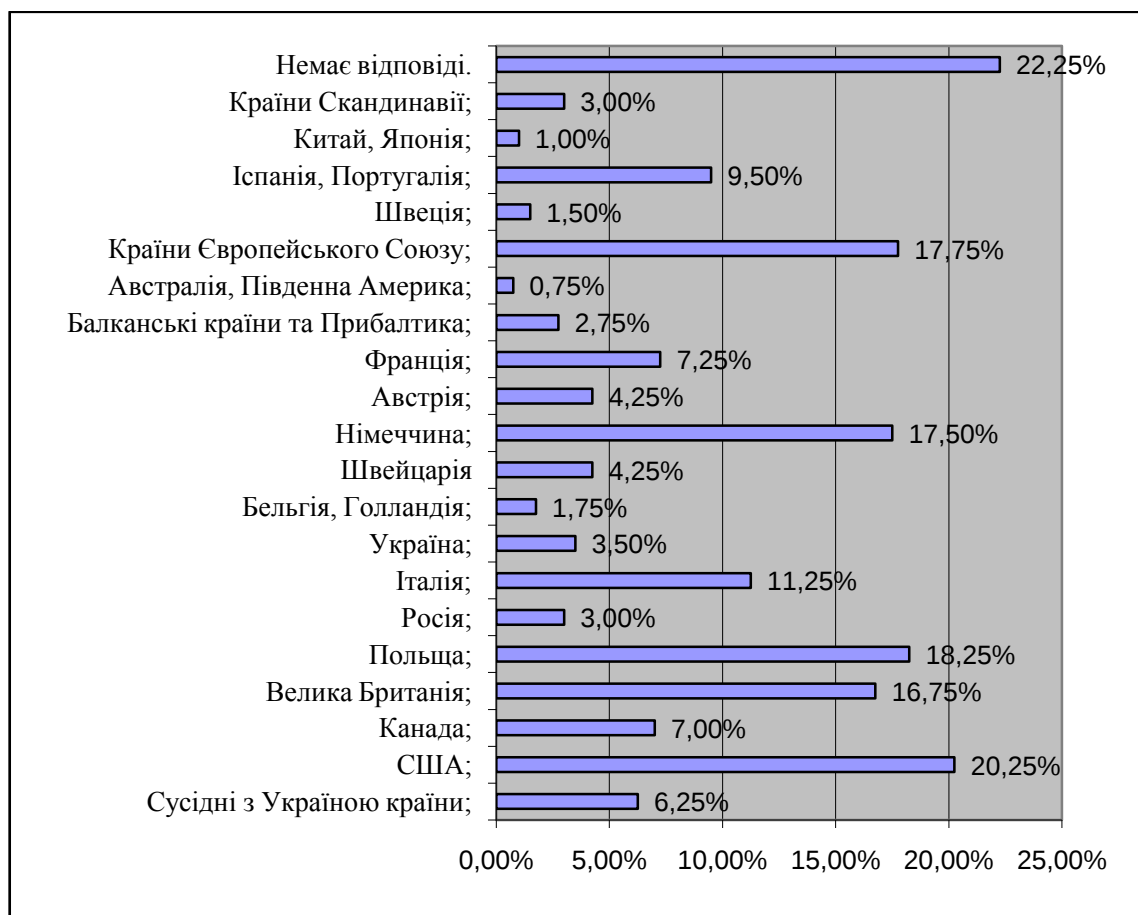
Щодо термінів, на який погодилися б поїхати за кордон, то 32,75% ще не визначились з його тривалістю. Сезонні заробітки, або праця на 2-3 місяці, є привабливою для 18,75% опитаних. На один рік погодилися б поїхати 12,75%. 11,50% мали б бажання перебувати на роботі за кордоном протягом півроку. Лише 6,25% погодилися б поїхати за кордон працювати назавжди.

Щодо статевого розподілу, то чоловіки погоджуються їхати на більш тривалий термін праці – 2, 3 роки – 54,35%, натомість для жінок привабливим є

менш триваліші терміни перебування – від 2-3 місяців до півроку – відповідно 58,11% та 56,52%.

Респондентам також було запропоновано назвати країни, які, на їх думку, є найбільш привабливими для їхнього працевлаштування. Найбільша частка серед опитаних респондентів не дали відповіді на дане запитання – 22,25%.

Мал. №11 . Країни можливого працевлаштування

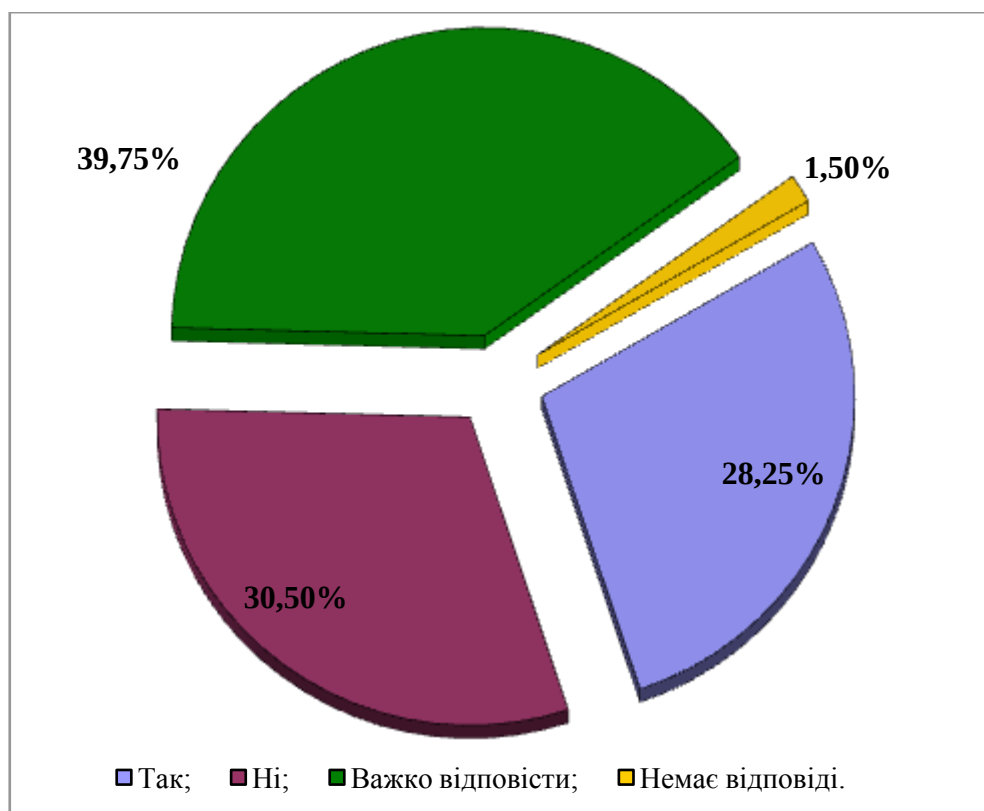

Найбільш привабливою для працевлаштування країною, на думку львів'ян, є Сполучені Штати Америки. Цю країну обрало 20,25% респондентів. Не менш привабливою щодо працевлаштування для львів'ян є також Польща – 18,25%, Велика Британія – 16,75% Німеччина – 17,50% та Італія – 11,25%. 17,75% опитаних загалом вказують на те, що хотіли б працевлаштуватись в країнах Європейського Союзу (див. мал. 11).

Привабливість країни працевлаштування та хороші умови праці можуть сприяти бажанню залишитись проживати в цій країні. Саме тому одним з

основних завдань дослідження було з'ясувати у респондентів щодо використання ними можливостей залишитись за кордоном. Більша частина опитаних не змогли дати ствердної відповіді на дане запитання і вказали, що їм «важко відповісти» – 39,75%. Варіант відповіді «ні» обрало 30,5%. Такою можливістю скористались б 28,25% опитаних.

Мал. № 12. Бажання львів'янами скористатися можливістю залишитись за кордоном

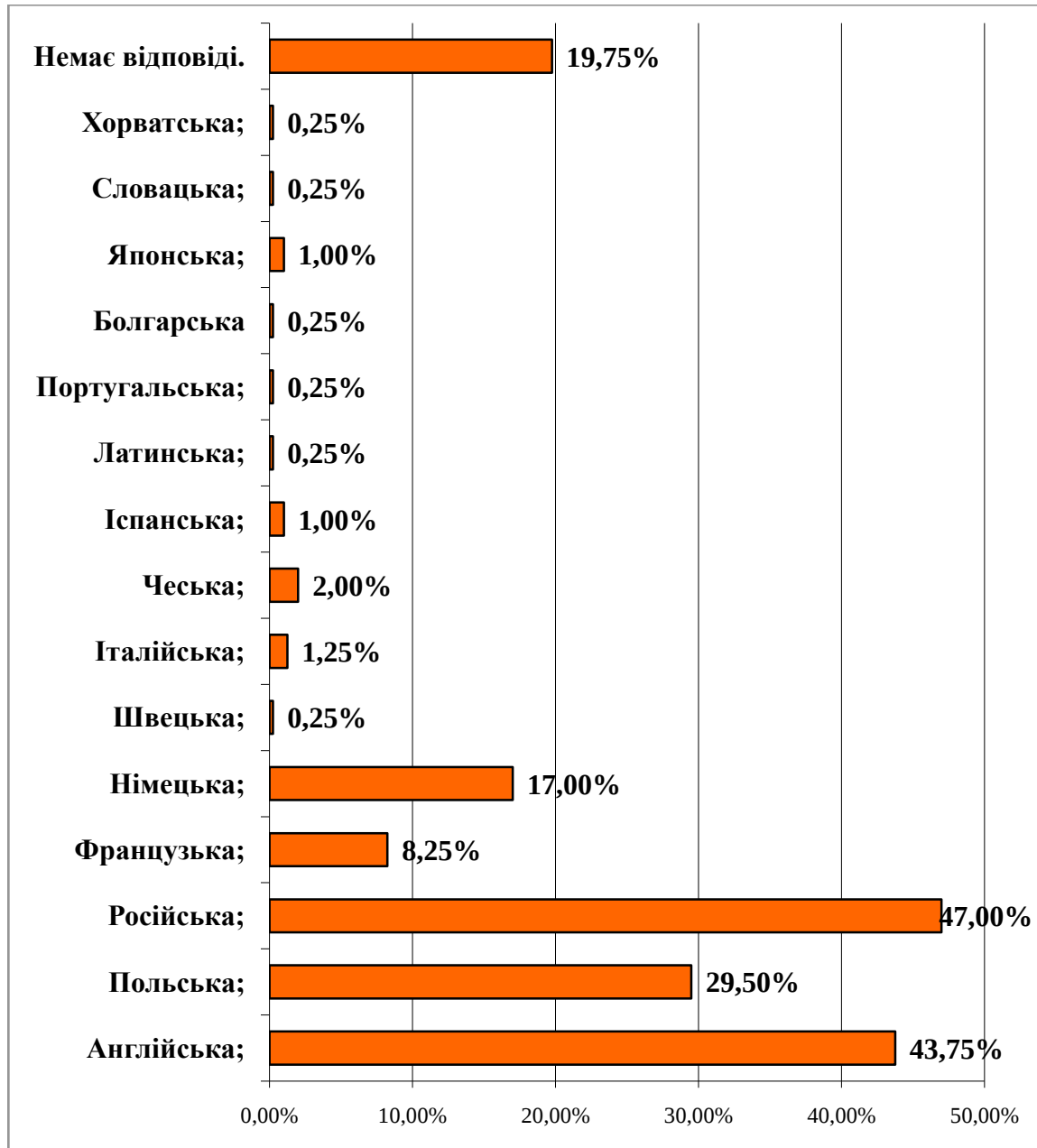
Віковий аналіз даного запитання показує, що можливістю залишитись проживати в країні працевлаштування найбільшою мірою скористались опитані серед вікової категорії «21-30 років» – 46,43%. Не скористались такою можливістю респонденти у віковій категорії «31-45 років» – 28,10%. І хоча ці дві категорії є найбільш чисельними серед респондентів даного опитування, проте серед них була значна частка тих, котрі не змогли дати чіткої відповіді.

Щодо професійного розподілу, то такою можливістю більшою мірою скористаються респонденти з вищою освітою – 36,61%. При тому, серед усіх представників професійного складу респондентів, ті самі респонденти з вищою

освітою також сказали, що не скористались б такою можливістю – 37,19%.

Наступне запитання демонструє знання мешканцями Львова іноземних мов.

Мал. № 13. Володіння респондентами іноземними мовами

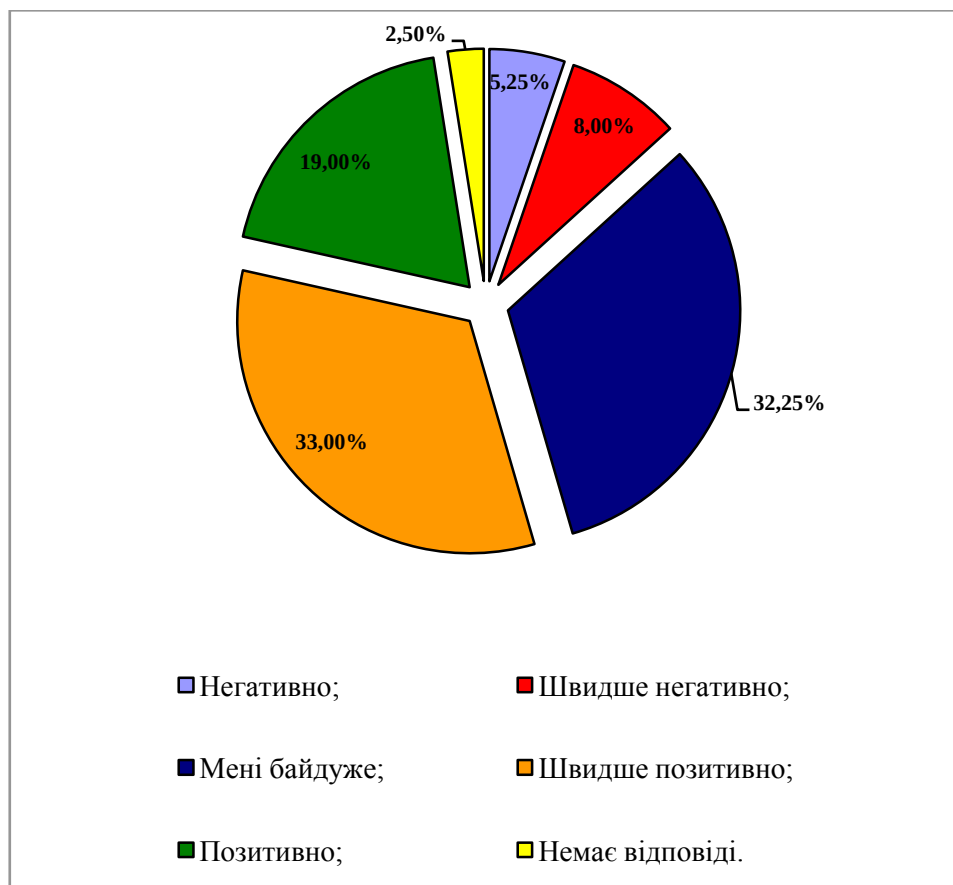

47% опитаних володіють російською мовою. Майже половина опитних знає англійську мову – 43,75%. Німецьку мову знає 17% опитаних львів'ян. Французькою мовою володіє 8,25% респондентів. Значний відсоток опитаних не дали відповіді на вказане запитання – 19,75% вказували, що респонденти не володіють жодною іноземною мовою.

V. Наявність близьких родичів та друзів, котрі працюють за кордоном, обізнаність про проблеми, з якими вони зіткнулись.

Ставлення до трудових мігрантів в нашому суспільстві має різні полюси. Проводячи дослідження, ми намагались з'ясувати, яке ставлення мають опитані львів'яни до людей, котрі виїжджають на роботу за кордон. 33% ставляться до таких людей швидше позитивно, а 32,25% вказують, що мають байдуже відношення до таких людей. Варіант відповіді «позитивно» обрали 19% респондентів.

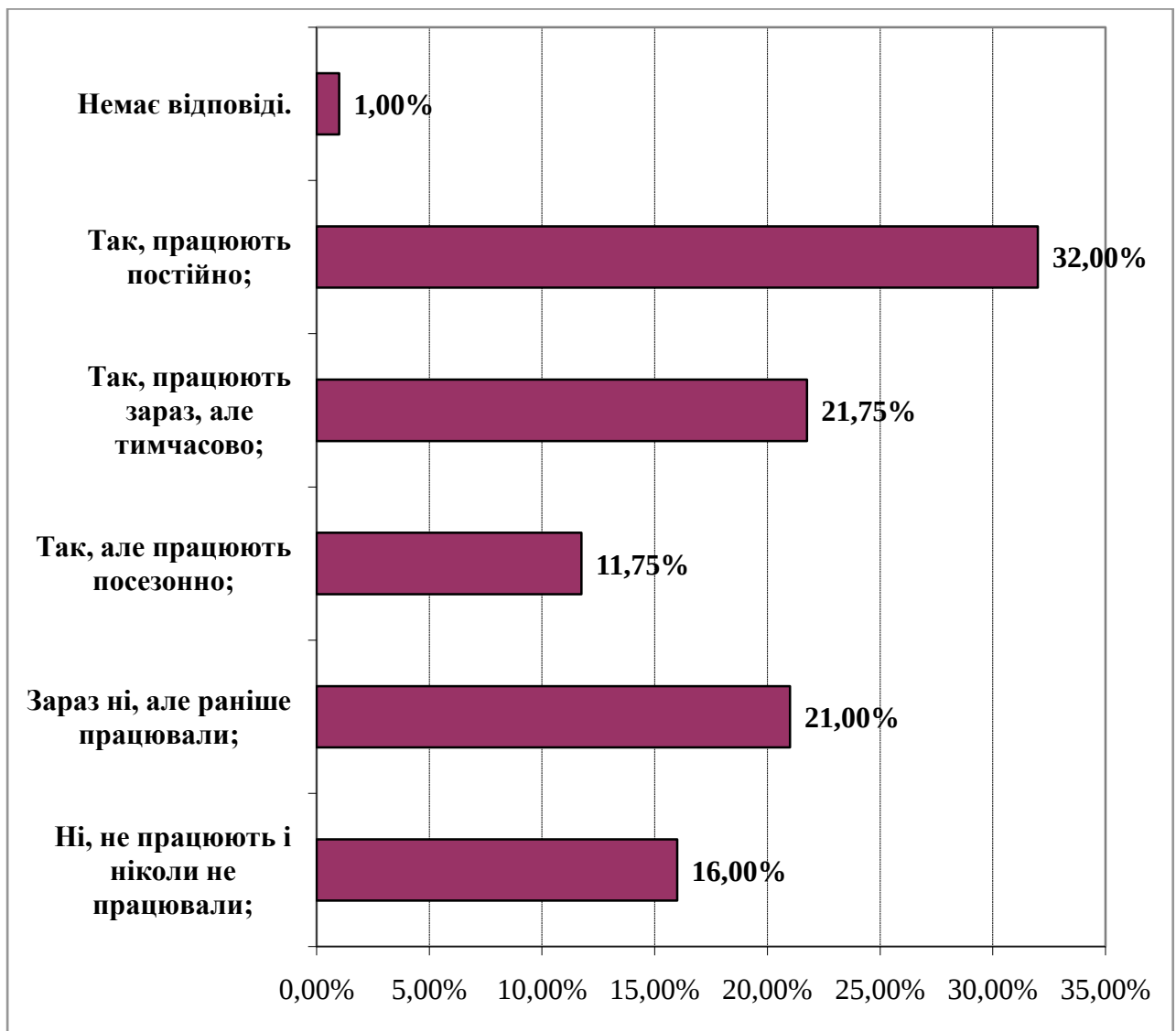
Мал. № 14. Ставлення до людей, котрі виїжджають на роботу за кордон

Часто на бажання емігрувати впливає наявність близьких родичів та друзів, котрі перебувають за кордоном, та їх відгуки. 32% респондентів вказують, що хтось з їх родичів чи друзів працює за кордоном постійно. В 21,25% опитаних зараз працюють, але ця робота є тимчасовою. Така ж кількість респондентів зазначила, що їх родичі чи друзі на даний момент не працюють за

кордоном, але колись працювали. У 16% опитаних ніхто з близьких не працює і ніколи не працював за кордоном. Аналізуючи два попередні запитання, була підтверджена поставлена нами гіпотеза про те, що більшість львів'ян швидше позитивно ставляться до людей, котрі виїжджають на роботу за кордон, тому, що багато хто серед їхніх друзів та родичів працюють за кордоном.

Мал. № 15. Наявність близьких родичів, друзів, котрі працюють /працювали за кордоном

Формування позитивного образу працевлаштування за кордоном значною мірою залежить від того, чи були друзі, родичі чи близькі, від яких ми черпаємо інформацію, задоволені своєю роботою за кордоном. Аналізуючи дане запитання, ми побачили тенденцію, що задоволеність щодо виконуваної роботи знаходиться на середній позначці і визначається такими варіантами як

«середня задоволеність» – 27,75% та «швидше задоволені» – 29,50%. На те, що цілком задоволені своєю роботою вказало 14,75%, а цілком незадоволені – 3,5%.

Мал. №16 . Задоволеність близькими родичами, друзями роботою за кордоном

Важливим і цікавим є питання обізнаності респондентів про можливі труднощі, з якими зіштовхуються трудові емігранти, працюючи за кордоном. Проводячи дослідження, ми намагались з'ясувати, про які проблеми, що можуть виникнути при працевлаштуванні за кордоном, обізнані респонденти. Найбільша кількість опитаних львів'ян, а саме 30,25%, вказують на те, що мовний бар'єр є значною перешкодою у забезпеченні хорошого соціального самопочуття працівників за кордоном та швидкій адаптації. Не менш вагомою проблемою є відсутність легального працевлаштування 29%. Рівноцінно важливими для львів'ян виявились такі проблеми як понаднормова робота (26,25%) та неможливість швидкого працевлаштування (26%). Не менш вагомими для респондентів є проблеми правової незахищеності та тих, хто повертається – 22,25%, а також відсутності можливості спілкуватись з родиною

– 21%. Найрідше працюючі мігранти, на думку львів'ян, зіштовхуються з проблемами щодо сексуального насильства - 1,75%, виїздом на роботу – 0,25% та важкою одноманітною працею – 0,5%. Однак, невисокий відсоток тих, хто стикається з проблемами насильства, швидше свідчить про те, що жертви не хочуть розповідати про це своїм родичам чи знайомим, щоб уберегти їх від зайвих стресів, ніж про те, що таких проблем і справді небагато. Тим не менше, негативним аспектом трудової міграції є те, що нам стає відомо про як мінімум 2%, які стикаються з проблемою сексуальних домагань.

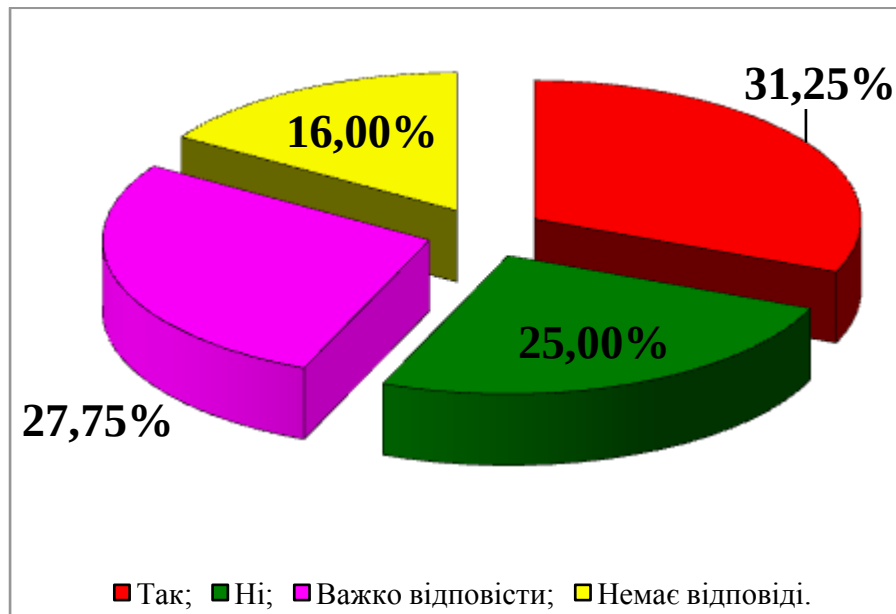
Таб. № 8. Труднощі, з якими зіткнулись родичі, друзі респондентів, працюючи за кордоном

Неможливість швидкого працевлаштування;	26.00 %
Відсутність легального працевлаштування;	29.00%
Психологічні проблеми, з якими зіштовхуються трудові мігранти і члени їх родин;	24.75%
Правова незахищеність та правові проблеми мігрантів та тих, хто повертається;	22.25%
Сексуальні домагання;	1.75%
Погані умови проживання та низька оплата праці;	16.00%
Понаднормовий робочий графік;	26.25%
Проблеми професійної реалізації тих, хто повертається;	8.75%
Відсутність можливості спілкування з родиною;	21.00%
Мовний бар'єр;	30.25%
Дискримінація за національною ознакою;	8.00%
Неможливість задовольняти культурно - дозвілеві потреби;	5.00%
Важка одноманітна праця;	0.50%
Важко відповісти;	0.50%
Проблеми з виїздом;	0.25%
Жодними;	1.50%
Клімат;	0.25%

Немає відповіді.	18.00%
------------------	--------

Також необхідно з'ясувати, чи обізнаність про труднощі, з котрими зіткнулись родичі та друзі респондентів, можуть бути перешкодою поїздки за кордон з метою працевлаштування.

Мал. № 17 . Вплив обізнаності про труднощі, з котрими зіткнулись родичі та друзі респондентів, на бажання поїхати на роботу за кордон

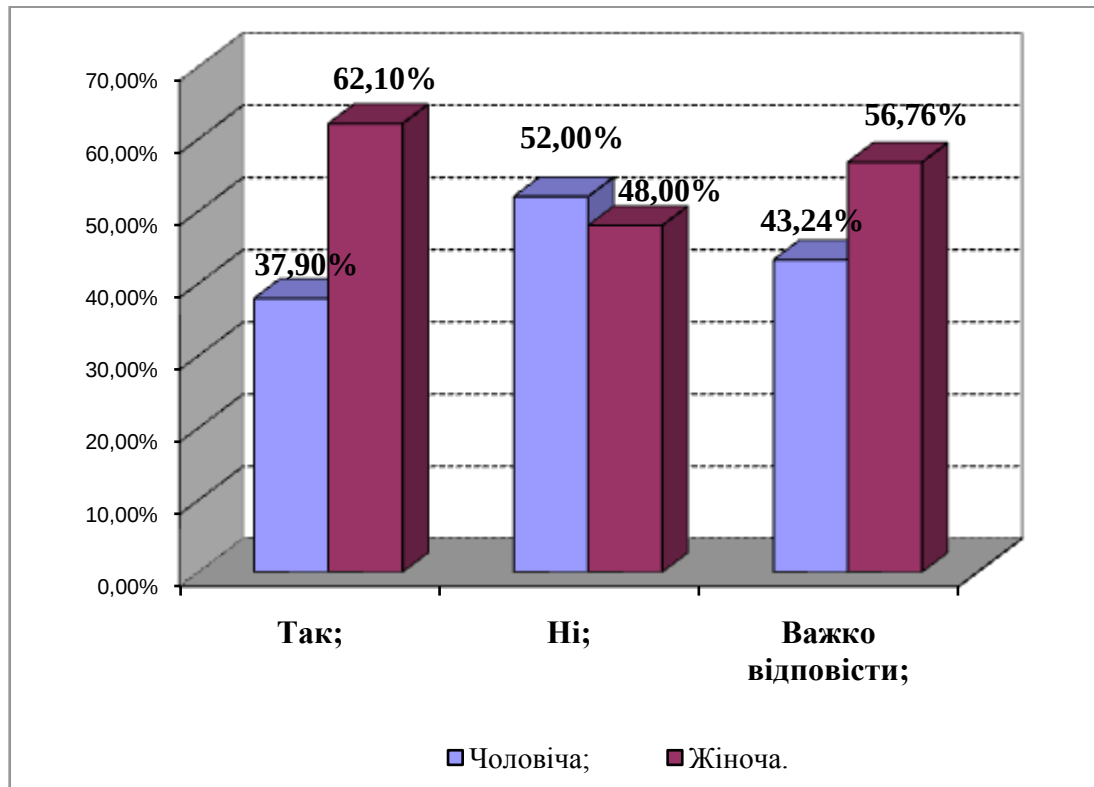

Відповіді на дане запитання розподілились практично пропорційно. Для 31,25% обізнаність про проблеми може стати на заваді поїздки за кордон. 25% вказує, що це не може стати причиною, котра може завадити здійснити поїздку за кордон з метою працевлаштування. 27,75% не змогли дати ствердної відповіді на вказане запитання.

Найбільший вплив така обізнаність матиме на респондентів у віці «31-45 років» – 25,81%. Це можна пояснити тим, що в цієї вікової категорії є вже сформовані свої сім'ї і вони несуть відповідальність не лише за себе, а й за сім'ю. Не впливатиме така обізнаність на вікову категорію «21-30 років» – 47%.

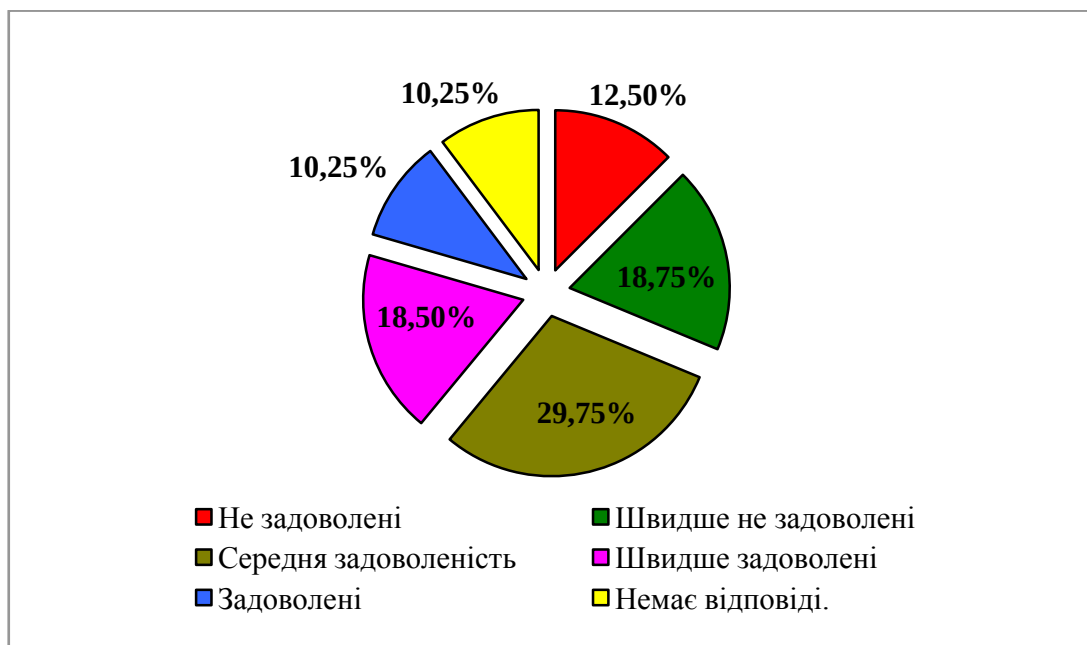
Статевий розподіл показує, що жінки більше прислухатимуться і враховуватимуть знання про проблеми, які можуть виникнути за кордоном.

Мал. № 18 . Статевий розподіл щодо впливу обізнаності про труднощі, з котрими зіткнулись родичі та друзі респондентів, на бажання поїхати на роботу за кордон

IV. Задоволеність фінансовим становищем та плани на майбутнє.

Мал. 19 показує задоволеність респондентів своєю роботою на даний момент. Також респондентам пропонувалось оцінити здатність такої роботи забезпечити хороше функціонування сім'ї. Щодо задоволеності своєю роботою, то респонденти демонструють середню задоволеність своєю роботою – 29,7%. Швидше не задоволені своєю роботою 18,75%. Повністю задоволеним своєю роботою є лише 10,25% опитаних львів'ян. Проте, більша половина опитаних, а це 60%, ствердно вказали, що їх робота не здатна забезпечити дохід на котрий можна утримувати сім'ю.

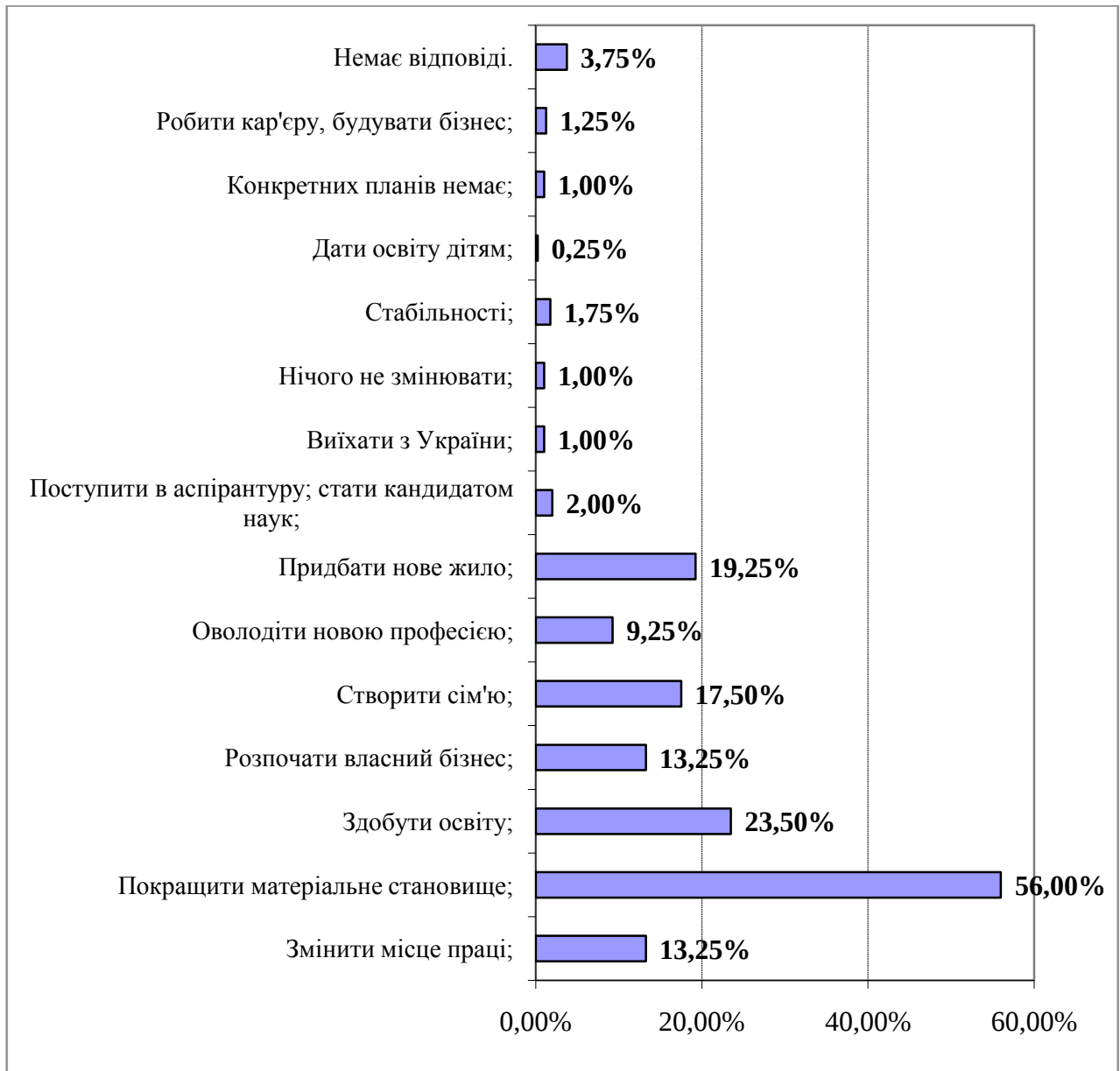
Мал. №19 . Задоволеність респондентами своєю роботою

Ще один, не менш важливий аспект, котрий необхідно врахувати при нашому аналізі, це оцінка свого майбутнього респондентами, формування ними планів на майбутнє та способи їх реалізації. Зважаючи на те, що більшість респондентів вказали на те, що вони не є задоволені матеріальним становищем та соціально-економічним рівнем життя, знову підтверджується гіпотеза про те, що основними планами на майбутнє у опитаних львів'ян є покращення матеріального становища. На це вказує 56% респондентів. На користь покращення матеріального становища в майбутньому висловилося 19,25% респондентів, котрі вказують на те, що в майбутньому вони хотіли б придбати власне жило, та 13,25% опитаних, які пропорційно зазначили, що планують змінити місце праці та розпочати власний бізнес.

Не менш вагомими планами на майбутнє є здобуття освіти (23,5%). У віковому розподілі відповідей на дане запитання найбільш активною у виборі даного варіанту була вікова група «21-30 років». 17,50% з цієї групи зазначають, що мають на меті створити власну сім'ю. Цікавим є те, що чіткі плани на виїзд з України мають лише 1% опитаних. Проте, складне матеріальне становище є

причиною бажання виїзду за кордон 36,75% (див. мал. 5)

Мал. № 20. Життєві плани на даний момент

Однак, відповідаючи на питання про те, «Чи поїздка за кордон допоможе здійснити ці плани?», все таки, більшість респондентів не можуть чітко відповісти на це запитання – 37%. 33,5% ствердно переконані, що працюючи за кордоном можна здійснити свої задуми. 27% переконані, що поїздки за кордон не зможуть в цьому допомогти.

VI. Обізнаність та поінформованість перед еміграцією за кордон.

Поїздка за кордон, особливо з метою працевлаштування, зазвичай вимагає приготувань та поінформованості щодо багатьох її аспектів.

Таб. №9. Потреби в поінформованості перед поїздкою

Про організації, котрі надають допомогу щодо легального працевлаштування;	63.00%
Про організації, котрі надають соціальну, психологічну та правову допомогу за кордоном;	42.50%
Про можливості вироблення документів в країні еміграції;	40.00%
Про способи адаптації та механізми захисту своїх прав;	35.50%
Про шляхи подолання психологічних проблем;	12.25%
Про соціальне середовище, в якому буде виконуватись робота, та умови праці;	43.25%
Про механізми комунікації та способи зв'язку з родиною;	29.25%
Про можливості спілкування з українською діаспорою та способи проведення вільного часу;	29.50%
Законодавство країни виїзду;	0.50%
Мову;	0.25%
Немає відповіді.	5.75%

Як показують результати опитування, в першу чергу, плануючи поїздку за кордон, 63% опитаних вказують, що потрібно бути обізнаним про організації, котрі надають допомогу в працевлаштуванні. Також, для того, щоб швидше адаптуватись важливо знати про соціальне середовище, в якому буде виконуватись робота та про умови праці – 43,25%, а також про організації, котрі надають соціальну, психологічну та правову допомогу за кордоном – 42,5%. Не менш важливим є обізнаність про можливості та способи вироблення документів в країні еміграції (40%) та способи адаптації та механізми захисту своїх прав (35.50%). В даному питанні найменш вагомими є обізнаність щодо мови (0,25%) та законодавства країни (0,5%).

Повертаючись до запитання про труднощі роботи за кордоном (див. таб. 8), бачимо, що респонденти вказали, що мовний бар'єр, є найвагомішою причиною, з якою зіштовхуються заробітчани, проте, відповідаючи на дане запитання, вони вказують, що обізнаність в мові не є першочерговою на фоні

інших важливих проблем та аспектів міграції.

В наступному запитанні респондентам пропонувалось оцінити рівень власної поінформованості про різні аспекти виїзду за кордон, зокрема такі як:

- *Щодо особливостей та умов трудової міграції* – респонденти вказують на часткову не задоволеність – 27,5% та середню задоволеність – 27%;
- *Про основні процедури, яких необхідно дотримуватись, щоб виїхати легально/безпечно на роботу за кордон* – частково не задоволені 27.50% респондентів, середній рівень задоволеності у 24.50%;
- *Про установи, організації, що надають інформацію/роз'яснення щодо особливостей трудової міграції та її наслідків*, то в основному відповіді респондентів зосереджені на категоріях від середньої задоволеності (27.00%), часткової задоволеності - 25.75% до цілковитої незадоволеності - 23.75%;
- *Про механізми захисту своїх прав, працюючи за кордоном*, зовсім не задоволені 29% опитаних;
- *Щодо проблем соціальної адаптації*, то опитані львів'яни мають середній рівень задоволеності – 31%;
- *Обізнаністю про психологічні проблеми, з якими зіштовхуються трудові мігранти і члени їх родин, які залишилися в Україні*, частково задоволені 21,25% опитаних, середній рівень обізнаності має 28% респондентів;
- *Про способи організації та налагодження комунікації з членами родини, яка залишилась в Україні*, практично рівнозначно опитані львів'яни відповіли, що частково задоволені 24,25% та середньо задоволені – 24,75%;
- *Про сучасні технічні засоби комунікації, які забезпечуватимуть якісне спілкування з членами родини, прослідковується тенденція до зростання задоволеності*, однак найбільша кількість респондентів вказала, що є частково задоволеними – 24,75%;
- *Про можливості реалізації себе після повернення з роботи з-за кордону (ведення власної справи, пошук, зміна роботи тощо)*: хоча більшість респондентів вказали на середню задоволеність – 27%, проте тут прослідковується тенденція до зниження обізнаності щодо даного аспекту працевлаштування за кордоном.

Як можна побачити з попереднього питання, респонденти демонструють низьку задоволеність щодо обізнаності в формальних питаннях організації поїздки. Тому, в процесі дослідження було поставлене завдання щодо джерел отримання інформації, якщо виникне бажання поїхати на роботу за кордон. 63,75% вказують, що будуть звертатись за такою інформацією до друзів, родичів, знайомих. 26,25% звернуться в організації, котрі займаються питаннями трудової міграції. На те, що шукатимуть таку інформацію представництвах міжнародних компаній в Україні та в посольствах консульствах відповідно вказують по 14% опитаних. Преса та Інтернет будуть важливим джерелом щодо отримання інформації у разі виникнення бажання поїздки за кордон для 1,25% та 0,25% серед опитаних мешканців Львова. Не дали відповіді на дане запитання 5,75% опитаних респондентів. (див. мал. 21).

Мал. № 21. Установи та організації, до котрих будуть звертатись респонденти, якщо у них виникне бажання поїхати на роботу за кордон

В процесі реалізації дослідження ставилась гіпотеза про те, що основним

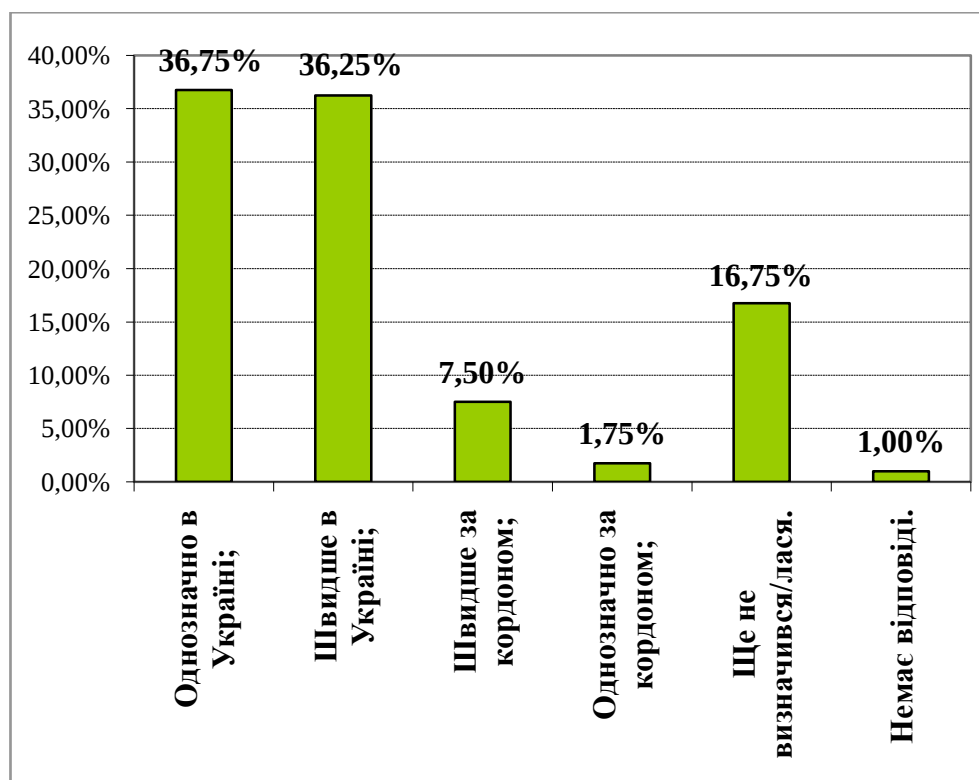
механізмом підвищення правової культури громадян з питань трудової міграції та її наслідків респонденти вбачають у проведенні громадських обговорень щодо даної тематики. Проте, дана гіпотеза підтвердилась частково. В першу чергу, респонденти вважають, що потрібно звернути увагу на проведення консультацій в посольствах та туристичних компаніях – 40,7%. Запровадження відповідних навчальних програм в навчальних закладах сприятиме підняттю правової культури на думку 36,75% опитаних мешканців Львова. Не менш вагомим в даному питанні є проведення громадських обговорень щодо даної тематики – 35,25%. На збільшенні соціальної реклами та кількості телевізійних програм наголошують 32% респондентів відповідно по кожному пункту.

Таб. №10 . Шляхи підвищення правової культури громадян з питань трудової міграції та її наслідків

Збільшити кількість соціальної реклами;	32.25%
Збільшити кількість телевізійних програм;	32.00%
Проводити консультації в посольствах та туристичних компаніях;	40.75%
Проводити громадські обговорення щодо даної тематики;	35.25%
Запровадити відповідні навчальні програми в навчальних закладах;	36.75%
Створювати центри інформаційної підтримки;	1.75%
Видавати брошури, довідники щодо даної тематики;	0.25%
Працевлаштовувати людей в Україні	0.25%
Немає відповіді.	8.25%

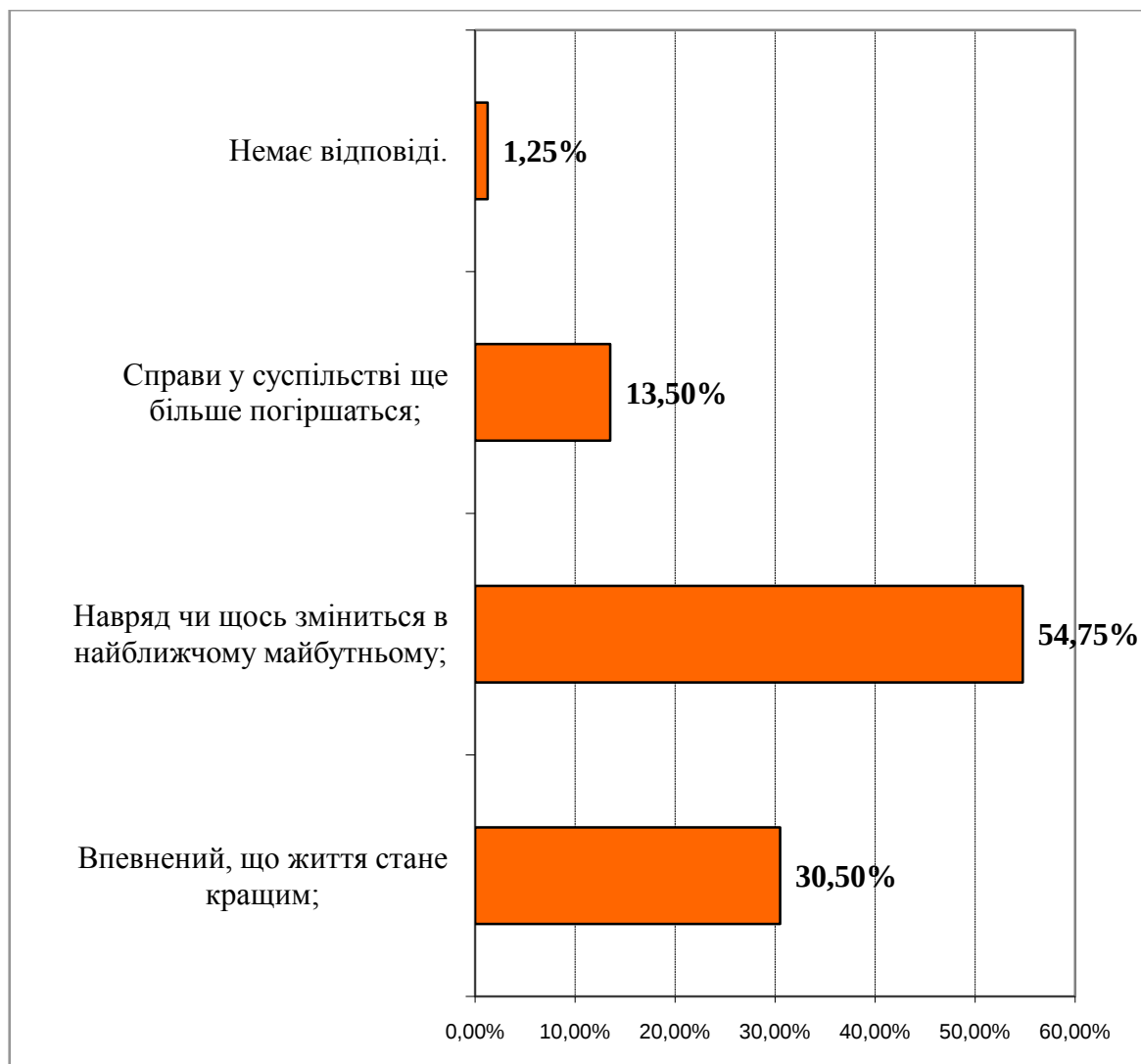
Ще одна гіпотеза, котра ставилась в процесі проведення дослідження, щодо того, що значна частина респондентів своє майбутнє бачить за кордоном, адже переконані, що ситуація в Україні навряд, чи швидко зміниться на краще, зовсім не підтвердилась.

Мал. №22 . Бачення респондентами свого майбутнього в Україні, чи за кордоном

Більша частина опитаних респондентів ствердно сказала, що своє майбутнє вони бачать в Україні – 36,75%, та швидше в Україні – 36,25%. Про те, що своє майбутнє вони бачать швидше за кордоном, зазначає 7,50% респондентів. Бажання жити в майбутньому за кордоном висловили лише 1,75% опитаних львів'ян. Однак, 16,75% не змогли визначитись з відповіддю на вказане запитання (див. мал. 22).

Щодо прогнозів відносно розвитку українського суспільства, то серед львів'ян панують досить песимістичні настрої: 54,75% переконані в тому, що навряд, чи щось зміниться в найближчому майбутньому; 13,50% вважають, справи у суспільстві ще більше погіршаться. Проте, 30,50% впевнені, що жити стане значно краще.

Мал. № 23. Оцінка перспектив розвитку українського суспільства

СОЦІАЛЬНЕ САМОПОЧУТТЯ ТА НАСТРОЇ РЕЕМІГРАНТІВ, КОТРІ ПОВЕРНУЛИСЬ З ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ (РЕЗУЛЬТАТИ ГЛИБИННИХ ІНТЕРВ'Ю)

Дослідження, здійснене за допомогою якісних методів, охоплювало респондентів жінок, котрі повернулись з трудової міграції з Італії. Серед опитаних були особи, які не мали дозволу на працевлаштування в цій країні, тобто відносилися до категорії так званих нелегальний (неврегульованих) трудових мігрантів. В усіх них було взято поглиблені інтерв'ю. Метою дослідження було виявити особливості соціального самопочуття та процесу ресоціалізації після повернення в Україну з трудової міграції з Італії.

Соціально-демографічні характеристики

Респондентами у даному соціологічному дослідженні були жительки міста Львова, котрі перебували у трудовій міграції в Італії. Середній вік, коли вперше вирішили поїхати за кордон з метою працевлаштування, складає 50 років.

Особливістю української еміграції до Італії є те, що більшою мірою вона має «жіноче обличчя», і різниться суттєвою кількісною перевагою жінок над чоловіками. У 2 респондентів чоловіки також перебували на заробітках, проте лише в однієї це бажання було здійснено добровільно чоловіком з метою заробітку коштів на утримання сім'ї, та бажанням бути разом з дружиною *«І я виїжджала в травні, а в жовтні виїжджав мій чоловік. Ми були разом.»* (Л., 56 р.).

В другому випадку, чоловік здійснив це на власний розсуд, не орієнтуючись на потреби сім'ї *«Чоловік у мене не працював, та й у мене такий чоловік, що... на нього розраховувати було мало. Він сказав: «Що я піду красти, чи що?». Він на Мікроприладі працював, йому якимись залізяками платили. Його навіть не цікавило за що я їду, де я гроші взяла. Їдеш, та й їдь. А потім сам забрався до свого брата в Іспанію, і лишив їх (дітей) самих.»* (О., 62 р.)

Наявність того факту, що в даних сім'ях роль годівника сім'ї на себе має взяти дружина, пояснювалось тим, що жінка є більш відповідальною, мобілізованою, активною та енергійною.

У всіх респондентів є по двоє дітей, котрі на момент виїзду мами за кордон, переважно були середнього та старшого шкільного віку.

За освітньою характеристикою, то серед наших респондентів половина жінок мали вищу освіту і половина – середню спеціальну.

Серед опитаних трудових емігрантів одна жінка мала досвід повторного працевлаштування і перебування на заробітках двічі.

Особливості трудового досвіду та його мета

Часовий відрізок виїзду респондентів за кордон приблизно однаковий і припадає на кінець 90-х років XX ст. Італія – це країна, до якої вони емігрували. Вибір даної країни був зумовлений двома факторами: по-перше, у всіх респондентів на момент виїзду уже були родичі або знайомі на заробітках у цій країні: *«Тому, що там вже була татова сестра, яка мені допомогла»* (М., 49 р.); по-друге, вибір цієї країни для еміграції був зумовлений тиском масової свідомості *«Бо всі на той час туди їхали...»* (М., 33 р.).

Переважна більшість заробітчани їдуть на заробітки саме заради добробуту власних дітей: щоб заробити на навчання дитини чи на придбання їй квартири. Від'їзд за кордон дозволяє покращити матеріальне становище сімей заробітчани, дає змогу придбати нерухомість, автомобіль, інші товари широкого користування, фінансувати навчання дітей у престижних ВНЗ тощо.

Серед основних причин, що зумовили потребу виїзду за кордон на роботу наших респондентів, насамперед було складне фінансове становище. Частина респондентів не були безробітними на момент виїзду, але мали проблеми з виплатою заробітної плати, борги тощо. Таким чином, основними мотивами виїзду за кордон було:

1. надання дітям освіти *«тепер уже, коли старша дочка уже працювала медсестрою, а меншій 15 років, вчилася в школі, ну і треба було їм дати ще якусь освіту і тому я так вирішила»* (О., 62 р.); *«Поїхала через те, що зарплата державників була дуже низька і не виплачувалася. Дитина кінчала школу, жила в однокімнатній квартирі. Перспектив ніяких я не мала. Мусів хтось якийсь крок робити. Чоловіка Стройбат розформували, ліквідували. З*

роботами було десь важко влаштуватися. Там була трошки Польща, там були різні ходи-виходи і прийняли рішення і поїхали. Матеріально ми дійсно хотіли що б діти мої мали освіти. Бо діти вчилися непогано. Син не так аж, а дочка дуже добре вчилася і мені було шкода. Але дочка себе реалізувала і мені дуже приємно» (М., 49 р.);

2. придбання житла – *«І от ціль моєї поїздки – купити собі квартиру. Хоча б однокімнатну. І от так і я поїхала.» (Б., 56 р.);*

3. заробляння коштів на придбання автомобіля та загалом покращення матеріального становища сім'ї *«Фінансову. Як мінімум – погасити борги, бо тоді дуже складно було з боргами за квартиру, з комунальними платежами страшно. У нас син вчився у першій гімназії і йому потрібен був комп'ютер. Ну і борги, і елементарно – на виживання.» (Л., 56 р.).*

Організаційні аспекти поїздки та забезпечення інформаційних потреб

Здійснюючи організацію та підготовку до поїздки усі опитані респонденти знали лише про країну, до котрої вони їдуть. Організація документів здійснювалась через туристичні фірми та мала вигляд туристичної мандрівки. Проте, зазвичай, респонденти не мали жодних відомостей про те, в який регіон вони їдуть, хто їх має зустріти, чим вони будуть займатись, і яку роботу виконуватимуть. Респонденти зазначають, що на той час такі поїздки були організовані таким чином, що їх привозили до місця призначення і залишали там.

У більш вигідному становищі опинились ті опитані трудові мігранти, у яких були знайомі за кордоном, і вони знали, що їх зустрінуть і допоможуть. Це допомагало їм почуватися більш впевнено: *«Я ту товаришку мала як запасний тил. Я мала певність в ній....» (О., 62 р.)*

Щодо самої поїздки, то в респондентів зазвичай досить неприємні спогади про неї. Зокрема, одна респондентка вказувала на складність поїздки *«Їхали дуже важко, бо за два дня ми вже були в Неаполі. Ніде не зупинялися ночувати, він вночі їде, а зима 19 грудня, на Миколая ми поїхали, відкриває вікно в одній сорочці вже, а я переживала, ті дві жіночки собі сплять (одна молода була, років 25-30), а я переживаю. От він і посадив мене коло себе, щоб з ним говорити, щоб він не заснув. То на перевалі з Австрії і в'їзд до Італії мусів зупинитися, бо я вже на нього кричала, бо він уже спав на ходу. Він*

зупинився, то ми там три години подрімали і поїхали далше. Приїхали в Неаполь в 9 годині вечора.» (Б., 56 р.). Також, зважаючи на те, що поїздка респондентів оформлялась з туристичною метою у випадку пані О., її привезли до Неаполя і просто залишили *«Я не знала того, хто віз ту групу. Вони мені сказали: «Ми Вас не знаємо і ніякої роботи Вам ніхто не обіцяв». А там їхали різні люди, дехто уже другий раз. Одним словом, нас висадили в Неаполі, і я, і ще одна жінка залишилися просто на вулиці.»* (О., 62 р.).

Інші респонденти вказували на те, що поїздка їм видалась емоційно складною через швидкі організаційні збори, раптовість. Багато респондентів не знали, коли саме вони мали виїжджати. Найчастіше їм телефонували і казали, що потрібно виїжджати вже на наступний день. Двоє респондентів покидали хворих родичів. Одна опитана респондента, за декілька днів до поїздки похоронила свою свекруху. *«І то так швидко усе, у мене от у вівторок помирає... похорон свекрухи а уже у п'ятницю треба було їхати. В четвер 5 година після обіду мені дзвонять і кажуть, що завтра в 12 годині в обід виїзд, а у мене нічого не готове. От так що було, то й покидала в сумку. Взяла якісь речі, на дорогу собі купила «Високий замок», сіла в бус і нас три чоловіки ми їхали. Їхала одна, яка уже верталася, повторно.»* (Б., 56 р.).

Зважаючи на такі обставини, на розлуку з сім'єю, а головне з дітьми, респонденти зізнаються, що просто не пригадують самої подорожі. Загалом, вони почували себе, «як в тумані». *«Тому я так усе лишила і поїхала. То я як з хати виїжджала, то я була, як в тумані, нічого не бачила. Навіть товаришка потім як зі мною говорила, то розказувала, що вона їхала через Париж, і так далі, а я не знаю, куди я їхала. Я була в такому стресі, що навіть нічого не бачила і не маю поняття, кудю ми їхали.»* (О., 62 р.).

Організація поїздки та відкриття документів у всіх респондентів здійснювались на позичені кошти.

Основним джерелом, з котрого черпали інформацію про особливості роботи, яку можуть виконувати, про середовище та країну їх подальшого проживання тощо, для наших респондентів були знайомі та родичі, котрі перебували на заробітках. Проте, самі респонденти зізнаються, що, звичайно, їх обізнаність була просто нульовою відносно того реального стану, з яким вони зустрілись там.

Особливості працевлаштування

Пошук роботи для більшості респондентів не видався дуже складною проблемою, оскільки вони знали в яке місто їдуть і, що їм там допоможуть: *«я їхала в Італію, то я вже знала куди я їду..... А мене в Неаполі мала зустріти така Оля.....»* (Б., 56 р.); *«Мене зустріла родичка зі своїм роботодавцем. Вони мене зустріли в машині, зразу привезли додому. І я мала всі умови: мала де помитися й відпочити з дороги.»* (М., 49 р.).

Проте ті респонденти, які не мали знайомих, змушені були шукати роботу самостійно. Відсутність знайомих призводить до того, що респонденти, просто йдуть на першу роботу, яку їм пропонують, і часто потрапляють в складні умови праці. *«Дуже скоро. Ну от в мене, моментально. Я приїхала. По-перше, я була в шоці шаленому. По-друге, я була налякана бути без роботи за кордоном і без засобів. І от той «отстойнік», куди вони нас зібрали, вона відібрала собі з автобуса, а з автобуса нас відбирали в другій годині ночі, десь на трасі. Вона зайшла і так ось (вказуючи пальцем): ти, ти і ти. Хто молодший, хто так більш-менш виглядає і в стані працювати. Бо ж різні жінки їхали. І не було з нами молодих. Потім поїхали молоді. А от той виїзд, то були люди десь під 50 – за 50 років. Отакі усі старші. Ну от, і вона відібрала декілька людей, нас шестеро чи семеро було, за шиворот в машину, на двох машинах вони приїхали зі своїм Рафаельом, і завезли нас в якийсь «отстойнік» і кинули нас там спати. Ну і, «ми вам знайдемо роботу, але від вас треба гроші». І тому, коли мені першу ж роботу запропонували, я не знала взагалі...але да, я піду, на першу, яку мені запропонували. І я не шукала. Тому я без роботи, по-моєму, сиділа 1 чи 2 дні. Перший раз. А потім, а там вже було інакше. Мені довелося міняти роботу. Але також, то було 2-3 дні. 2-3 дні я була без роботи. Я не перебирала. Мене влаштовувало все, що мені пропонують, бо найстрашніше мені було залишитися без грошей.»* (Л., 56 р.).

В основному наші респонденти відгукуються про роботу позитивно і вказують про хороші умови праці, про гарне відношення до них з боку сім'ї, в котрій вони перебували тощо. Основний закон міграції – кожен шукає, де краще. Критерії «кращості» різні, вони включають в себе ставлення до людини, рівень заробітку, вид роботи та фізична завантаженість, певний життєвий спокій тощо. Велике значення для вибору місця праці відігравав рівень освіченості мігранта, його самооцінка та вимога ставлення до нього оточуючих, зокрема

тих, на кого він працює. За час перебування на заробітках усі респонденти змінювали місця праці. Зазвичай у наших респондентів це відбувалось через смерть тих людей, котрих вони доглядали, проте у випадку п. Людмили та п. Марії це було зумовлено потребою знайти роботу, котра б забезпечувала краще соціальне самопочуття.

Усі респонденти працювали доглядальницями стареньких дідусів чи бабусь та виконували хатні роботи в їх домі: «... абсолютно всю: мила, прибирала, варила їсти, прала, прасувала, вишивала, шила, в'язала (я там 4 кофти зв'язала хазяйці своїй). Ну все.» (Б., 56 р.).

«Ну, найперша моя робота, то я ще жила в тому «отстойнику», і на день мене возили в сусіднє містечко... І там одна молода сім'я в'їжджала у відреставрований особняк і його треба було відмити після ремонту... Ну і от я так до неї тиждень поїздила, поприбирала і вони (ті, хто знаходить роботу) мені запропонували іншу роботу. От, там була бабушка з цукровим діабетом. І бабушці треба було, по перше, їй постійно треба було міряти цукор, по-друге, її не можна було залишати саму..... А бабка жила в такому місці, що навіть по італійських мірках, там, де дідько на добраніч каже. Там ні одного автобуса рейсового не було. Глухе-глухе село. Ну, у тої бабки я пробула 5 днів..... І от бабка мене виставила, при чому виставила на ніч, бо я душ приймала. Бо душ – це вода, світло і... витрати, і нема чого. Наступна робота була сидіти біля діда. Ну, моя задача була з дедом ночувати, слухати його, бо так - усе робила його дочка. Ми з дедом жили так на цокольному поверсі, а дочка жила наверху. Вплоть до того, що мити мене не допускали. То тільки дочки, тільки найближчі мають право. А так, навіть на горшок, то я мала постукати наверх, вона збігала і так. Ну там було дуже нудно. Жаж!. З тим дедом, він був сумашедший і такий крикливий. Ну, вобщем, ужасний, ужасний дед був.» (Л., 56 р.);

«Першу роботу мала я... я попала коло півдня і дочки мама була хвора – мала рак печінки, дочка молодша в них була наркоманка. На той час я не знала. Вони мене взяли до мами працювати і мама помирає їхня, і вони привозять ту молодшу дочку наркоманку. Вона виявляється сама не жила – вона жила з наркоманом, і мені стало дуже страшно. ...Я відкрила двері а вони з собакою з вівчуром великим, і всі троє в ліжку, і невідомо чим займаються! Страшно стало, і я тоді стала закриватися. Хоч вони до мене дуже чемно відносилися,

але я мала дуже великий страх... Приходить до мене той син середущий, приносить зарплату. І я кажу - "Мені потрібно гроші віддати додому, бо я приїхала в борг, то ж перші дні. Чи ти би міг мене відвезти в Рим до станції? Я би поїхала в Рим і віддала гроші і вернуся. І дай мені хоч 2-3 дні на дорогу". Я тільки приїхала в Рим – відразу дзвоню – "Вибачте, я не вернуся!". Зразу в той вечір їх попередила і дійсно я там більше не верталася. Потім була тиждень без роботи. А потім попала я в гори, мала стареньких 2-ох. Ну там знову син не виплачував зарплати. Він боявся, що я візьму зарплату і піду, і не вернуся, і він так чекав до останнього дня. Я тоді поїхала і кажу, що я не вертаюся. І він каже – "Якщо ти мене залишиш, то хоч привези мені жінку". І я потім приїхала. Потім почала шукати жінку, потім привезла ту жінку іншу, і він мені все виплатив..... але вже в Римі знайшла була третю мою роботу, яка була дуже добра. Вони мали 4-ро дітей, 2-є стареньких коло моря. І в мене не було такого, щоб я мусіла встати там чи сьома година чи 9-та – я могла спати цілий день, як мені щось було погано зі здоров'ям. Мені було насправду не дуже добре.» (М., 49 р.).

Задоволеність роботою у наших респондентів була зумовлена хорошим прийняттям їх членами родин, у котру вони потрапили. *«в Римі знайшла була третю мою роботу, яка була дуже добра. Вони мали 4-ро дітей, 2-є стареньких коло моря. І вони кажуть – "Боже, як ми давно на тебе чекали! Ми мали 4-ро дочок, а ти – наша 5-та. Нам бракувало, як на одній руці 5-го пальця". І так мене сприйняли за 5-ту дочку. І в мене не було такого, щоб я мусіла встати там чи сьома година чи 9-та – я могла спати цілий день, як мені щось було погано зі здоров'ям. Вони викликали дочку і приїжджала дочка і медсестра і в ресторан щотижня (середа – то був наш день) – ми сідали на машину і їхали, хоть то було, як Сихів і Рим – в центр Львова. Ото таке було відношення – то я так жила. Потім ми їздили через раз, але потім мені було краще вдома лишитися, піти повідпочивати.»* (М., 49 р.);

«Вони брали мене всюди, я була дня них, як член сім'ї: накривала стіл і разом з ними за столом я їла. Я не їла десь там по углам, як от розказують... ну, в першу чергу вони поважають, як людина має якусь освіту.» (Б., 56 р.);

«І тоді вже мені було надзвичайно добре. Дідусь вже до мене привик. І ми так жили і свята святкували, і італійці нас добре приймали, бо вони гості приємні такі. І так, нарікати не можу.» (О., 62 р.).

Адаптаційні процеси та соціальне самопочуття під час працевлаштування

Перший час перебування за кордоном в чужій країні, далеко від сім'ї та дітей був найважчим для наших респондентів. Зважаючи на те, що наші респонденти залишили дітей та сім'ї, вони мали дуже великі переживання та ностальгію. Зазвичай це виявлялось через ностальгію, великий сум та депресію. *«У мене була надзвичайна ностальгія. Ой, то нема слів...- тяжко... надзвичайно... Мене дуже підтримували мої з роботи, мій начальник, наш головний інженер, ну всі. Вони мені писали, навіть дзвонили мені туди. (Б., 56 р.).*

«І вже тоді, як я туди зайшла до хати, то я вже така була, якби мені вже щось трохи бракувало. Сіла за столом і сиджу. А вона (товаришка) мене завжди знала такою веселою, розмовною. І вона каже до мене: «Що з тобою? Та вчи якісь слова!». А я за цілий тиждень вивчила от тільки то, що бачила перед собою, більше нічого. То у мене був якийсь такий стрес, чи що. Я ще з дому як їхала до Італії, то мала страшний стрес. Я дітей лишала самих, без нікого. А ще була в мене цьоця, вуйкова жінка, а він помер, у них дітей не було, а вона уже стара жінка, і я собі завжди розраховувала на неї. Їй було 78 років і я думала, що вона буде їм їсти варити, а вона, певно з тих нервів, що я їду, то її спаралізувало. Вона до мене приходить в понеділок, а вже є документи на четвер мені їхати, а вона до мене говорить і я дивлюся а її паралізує. Я думала перенести поїздку, але мені кажуть, що можете не їхати, але гроші пропадуть..... Ну але я той тиждень, що там була, то навіть на вулицю виходити не хотіла. От так сиділа біля стола і все. Для мене там усе було чуже.»; *«Але було мені спочатку тяжко, бо... ну як, мови я не знала....»*; *«І як я туди приїхала, я була дуже щаслива, бо там був дуже гарний кіт, я собі вирішила, що то буде мій товариш, бо більше я з ніким говорити не могла.»* *«Я як їхала, то собі думала: ну, зароблю, віддам борги і якусь тисячу собі привезу. А тепер мені смішно, що я собі так думала, ну що то тисяча доларів. Ну, як Вам сказати, спочатку було тяжко, морально було тяжко, але: мій батько був суджений, був репресований, і був у Воркуті, і 8 років його не було, і я виросла без батька, аж йшла в школу і батько прийшов, то я його не бачила. І мене то тримало, що я собі так казала, я собі так думала: я приїхала допомогти своїм дітям. Мій батько в тюрмі 8 років сидів, а я в тюрмі, але ще мені гроші платять, то я мушу тут бути. Отак я себе*

заставила. Ну, з самого початку дуже тяжко було, морально. Ніхто мені прикростей не робив, але морально було дуже тяжко. Я скучала за сім'єю, за дітьми, і все собі думала, що вони там роблять. І втримала мене там молитва.» (О., 62 р.).

«Були. Були проблеми. Шалені. І депресія була, і плач, і замкнутість були. А, ніяк не долала. Це треба перетерпіти. І все. Я кажу, що я тому і поїхала з того Монтальбано, бо я там була сама одна. Я навіть на вихідних не мала... я тільки по-телефону могла говорити своєю мовою. Розумієте, в мене голова пухла від тої інформації. Вони ж тріскучі. Позбираються вечорами і мене зі собою обов'язково тягнуть, і сидять, пльоткують, от так, як у тих серіалах. Знаєте, ля-ля-ля. А ти одне слово з п'яти з того вхоплюєш і стараєшся з того щось зрозуміти. Мене боліла фізично голова від того, що я намагалася їх зрозуміти, поки не зрозуміла. Ну і потім, ну дуже вже це таке село, село-село, ну дуже вже там тупо. От Ви знаєте, у нас в селі люди вже більше такі розвинуті, грамотні. А так, я знаю, та непогані вони. Ну перших три місяці.... Оцих перші три місяці було дуже важко. А потім я здзвонилася, мені з дому передали телефон ще одних наших сусідів, які є в Неаполі, і я з ними здзвонилася, і вони сказали, що знайдуть мені роботу. І от я розпрощалася зі своєю Марією. Вона плакала там горькими слізьми. І поїхала в Неаполь. І вже там, і знову ж таки, на 2-3 день запропонували бабушку і вже до остатку 1 рік і 9 місяців я вже була при тій бабушці. Бо ми 2 роки були. Я вже більше не скакала, не шукала.» (Л., 56 р.).

На пришвидшення адаптаційних процесів та покращення соціального самопочуття, як уже зазначалось, мало вплив позитивне сприйняття жінок членами сім'ї. Респонденти вказували на те, що, зазвичай, їх приймали досить тепло, у всьому до них ставились, як до членів сім'ї, інколи навіть підтримували морально. Пані Б. вказує, що завжди її намагались підбадьорити. Також респонденти зазначають, що господарі пропонували їм перевезти своїх дітей до них. Це зумовлено було тим, що італійці дуже зблизились з своїми робітницями і не хотіли розлучатись з ними.

Велике значення на прискорення адаптаційних процесів мала підтримка з України близьких, друзів, знайомих та створення у респондентів зовнішніх уявних символів. Наприклад: «співрозмовник кіт» або «українські льодяники як ліки»: «як я не мала б такої підтримки, то я би, певно, там з розуму зійшла,

точно. Було так, що я прибирала, пилюсила, і плакала страшно. Канфети купила собі леденцеві, ну шоколадних взяла само собою, там їх угостила, а леденцеві канфети я ще в серпні місяці тримала, як таблетку. Мені здавалося, що я її просмоктала і у мене голова переставала боліти. А той «Високий замок» вивчила на пам'ять. І я його привезла додому. За рік часу. Ну не знаю, може я трошки не така, як інші, може люди якось інакше сприймають то все, але мені було дуже важко. Я не знаю, як от хтось лишається на довго, не знаю.» (Б., 56 р.).

Комунікація з родиною

Зазвичай процес комунікації відбувався по телефону та через написання листів як з одного боку, так і з другого. Відчуваючи сильну ностальгію, це був єдиний можливий шлях спілкування з близькими. Адже, серед опитаних чотирьох трудових мігрантів лише одна п. Людмила мала можливість побачитись з донькою, котра приїжджала до неї. У більшості випадків не було можливості дітям відвідувати своїх батьків.

З відповідей респондентів видно, що процес комунікації переважно відбувався щотижня, проте респонденти намагались і частіше спілкуватись з родиною: *«Щотижня обов'язково. Якщо би щось сталося, ну наприклад внучка захворіла, то ми дзвонили кожен день. Ми дзвонили, бо дешевше набагато: за 5 доларів була телефонна карточка на 40 хвилин розмов. А звідси вони би не подзвонили. Хоча Юля часом дзвонила. От ми вже. Як я працювала під Неаполем, то Юля дзвонила на домашній телефон і все нормально. Вони нормально сприймали ці дзвінки. Це була хороша сім'я, так що от так. часом мені дозволяли дзвонити, якщо щось от там якийсь форс-мажор, чи щось сталося.» (Л., 56 р.).*

У випадку п. Б. процес спілкування по телефону відбувався набагато рідше: *«дзвонила раз в місяць, а листи приходили в місяць по 5-6. Ну до мене і з роботи писали, і... ну власне, що я мала таку підтримку» (Б., 56 р.).*

Натомість, написання листів відбувалось з боку самих емігрантів набагато рідше, а от з боку дітей набагато частіше. *«Ну листи, так. листи писали в перший час. Перший час писала листи щодня. З Монтальбано. Отакі вот (розводить широко руки). А потім уже як приїхала в Неаполь і там якось життя дуже швидко налагодилося і пішло... така почалася рутинна, вже*

привичка. І якось і не стало потреби в листах. Так що, спочатку так, дуже багато переписувалися, а потім уже не писали.» (Л., 56 р.).

Траплялись випадки, коли діти писали листи практично кожного дня. Проте, було й так, що діти нічого не писали. Щодо спілкування жінок з чоловіками, то у двох життєвих ситуаціях чоловіки взагалі не цікавилися життям своєї дружини за кордоном. У однієї респонденти чоловік покинув сім'ю, дітей і пішов до іншої жінки.

На час перебування не було можливості спілкуватись через Інтернет, тому респонденти вказують, що такий сучасний вид комунікації був би корисним та помічним у подоланні депресивних та негативних станів та переживань з обох сторін.

В процесі здійснення комунікації члени родини намагалися розповідати один одному лише хороші позитивні речі. Намагаючись приховувати якісь внутрішні переживання, проблеми чи негаразди «....абсолютно нічого не розповідали. Вони мені не говорили, а я їм. А було, бо в мене син попав в аварію. В госпіталі лежав, операцію переніс. Ну мені тоді дуже було важко. Я ще питала: діти, може щось в дома сталося? Може щось? Абсолютно нічого, нічого не казали.» (Б., 56 р.).

І, водночас, зважаючи на те, що з обох сторін розлука переживалась дуже важко, проте намагались один одного не лякати, а підтримувати емоційно: «переживали страшно. Ну, я старалася їх не лякати, але тут старайся, не старайся, воно в тобі сидить, кипить і воно само виходить, виливається. І я потім порівнювала, як виїхала невістка моя з сином через декілька років. Вона писала такі самі листи ще в той період, тобто він мусить бути, і то при тому, що вони частіше дзвонили, мали більше можливості, бо вони виїхали легально і більше комунікували.» (Л., 56 р.).

Соціально-психологічний клімат в сім'ї після від'їзду мамі та їх адаптація

Хоча, респонденти, приймаючи рішення про поїздку за кордон з метою працевлаштування, знали, що мають переживати болісне розставання, важку розлуку та тугу за сім'єю, але вони і близько не могли припустити, яким чином це відіб'ється на соціально-психологічному кліматі в сім'ї, її цілісності згуртованості тощо. З відповідей респондентів ми бачимо, що в їх сім'ях почались процеси емоційного напруження між дітьми та батьками, посилились

стреси у дітей та й, навіть, відбулись розпад сімей через відхід батька до іншої жінки. Зважаючи на те, що для чоловіка від'їзд дружини на заробітки є подвійним стресом, адже він залишився один, а по-друге втратив статус годувальника сім'ї, часто, на фоні емоційної напруженості, вдається до зловживання алкоголем.

За звичай емоційні переживання серед усіх членів сім'ї та неочікуваність виконання нових ролей (для батька – роль вихователя та наставника з функціями як батька, так і матері, для доньки – роль господині) призводять до конфліктів, стресів та погіршення комунікації між членами родини. *«Молодшому сину було 14. Він закінчував сьомий клас. Дочка закінчувала університет....тут диплом, випускні, і тут мами немає. Оце був один стрес. Другий стрес – наш тато дуже безапеляційний: «ти маєш вернутися до 10-ї години». Та чекайте, дівчинка закінчила університет....і на пустому місці - конфлікт. Крім того, мій чоловік страшно запив. І тут конфлікти вже зі сторони дочки. Молодший син у нас не конфліктний взагалі і він страшно тяжко переживає сварки, а тоді то взагалі, він страшно боявся сварок. І раптом він опинився в сім'ї, яка не замовкає ніколи. То було взагалі. Так, для кожного. І так вони не вирішувалися, накопичувалися і закінчилося тим, що Юля звернулася до старшого брата, який жив окремо, той приїхав з татом говорити. Вони посварилися з старшим сином. Ну, тої сварки вистачило аж досі. Ну, воно нам «добре» дало. Ці заробітки нам «добре» далися в плані здоров'я сім'ї.»* (Л., 56 р.).

Дуже позитивним для заробітчанина та збереження емоційної рівноваги є підтримка та допомога родини у організації поїздки, розуміння всієї складності даної ситуації. Адже, вирішивши поїхати на роботу, мігранти практично не знали куди вони їдуть і що їх чекає. *«А дочка зразу мене підтримала – “Мама їдь – я беру все на свої плечі!”. І дійсно я поїхала 16 червня, а 21 було в неї день народження і вона собі перший торт спекла і день народження сама зробила. І всі обов'язки вона взяла на себе, на збори до сина ходила, підтримувала, контролювала в школі, в ліцеї, у військовому... і де він тільки не був – вона кругом.* (М., 49 р.).

«То була трагедія життя. Як для мене, так і для них. Бо я їхала в невідоме, я не знала за чим я їду. Сьогодні я уже знаю куди я їду, а тоді у мене вибору не було. І я тоді найбільше переживала. І все що хочеш може з ними бути. І

тому я, як там була, то кажу, що зле мені не було, тільки то, що дітей не було, то було зле мені від того. І я собі думаю: чи то прийде той час, що я поїду додому.» (О., 62 р.).

Оцінюючи соціально-психологічний клімат, то в усіх опитаних збереглись дуже добрі стосунки з дітьми. Навіть, інколи респонденти зазначали, що ці відносини покращились, бо навчилися один одного цінувати.

Проте, не завжди такі хороші відносини зберігаються з чоловіками, котрі не витримують розлуку часом *«Ну, я не знаю. Про чоловіка я говорити взагалі не хочу. Там відносин взагалі ніяких нема. А з дітьми, ну як сказати, я любила у всьому порядок, і як я приїхала, то все було запущено. І то мене дуже... я була роззлючена, недобра. А дочка каже: «Ти собі поїхала, нас полишала, бо грошей ти хотіла!». Ну, грошей я хотіла і для вас. І тоді я зрозуміла, що і мені і їм було тяжко, ну тяжко їм було, бо вони ніколи не були самі. Завжди усе вирішувала я, а інша дочка казала: А так, відносини нормальні з дітьми. На кожен випадок є різний вихід, я знайшла такий вихід. Може, треба було шукати іншого, але вже так є, я так вирішила. А як би було по іншому, то я не знаю.» (О., 62 р.).*

«Які були – такі і лишилися. Чоловіка часом “душить жаба”... знаєте, як то болить його, що він мужчина, і що мама щось заробила. Щось-колись в нервах вискаже...» (М., 49 р.).

Проте відсутність матері, конфлікти в сім'ї, емоційні розлади можуть залишити відбиток подальших відносинах у сім'ї. *«Але я кажу, заноза залишилася. Лишилася зарубка така серйозна. І от не можна сказати, що вини не прощають, просто вони пам'ятають... пам'ятають. Оті всі взаємні образи. І бабуся наша, свекруха, чоловіка мама, вона каже: «Людочка, ти як поїхала, то був жах». (Л., 56 р.).*

Спілкування та взаємодія з українськими заробітчанами

Проводячи дослідження, для нас важливим було дізнатись про загальну ситуацію в середовищі українських заробітчан за кордоном. Спілкування наших респонденти доволі активно відбувалось як з місцевим населенням, так і з українськими заробітчанами.

Більша частина опитаних нами респондентів вказали, що першими, з ким вони спілкувались, це були друзі чи родичі, які їх зустрічали. Також, п. О.

вказала, що по приїзді в Неаполь зразу пішла шукати «наших» на площу. В основному перші контакти спілкування були між емігрантами та роботодавцями.

Першими серед італійців, з котрими комунікували емігранти, були члени сімей, в котрих вони проживали. Натомість в подальшому, коли респонденти змогли вивчити мову, спілкування відбувалось з іншими людьми. Зокрема, це були друзі господарів, сусіди, працівники магазинів, громадського транспорту тощо.

В процесі адаптації та при звичаєння до умов, праці та місця проживання респондентам вдалося знайти людей, з котрими вони спілкувалися та інколи проводили вільний час разом. Висловлювання та оцінки з приводу стосунків, які панують у емігрантському середовищі, дуже різняться. Одні вказують, що можна знайти друзів для спілкування та проведення вільного часу, інші вказують на суперницький дух. Проте, усі вони вказали на те, що хороших, вірних друзів там знайти важко, тому, що кожен дбає про свої власні інтереси. *«А, різні. Різні взаємини, но взагалі то там загострюються ці всякі негативні риси. Дуже. От є зависть наша, і недоброта, я не знаю, чому так. Ну, воді ж, всі однакові... Може тому, що кожен їде зі своїм інтересом. І знову ж таки, свій інтерес перекриває... ужасно, ужасно. Ми жили в тих гуртожитках, але я так думаю, що напевно і ми себе так поводили, що хтось скаже, що ми були ужасні по відношенню до них. Ну, не знаю... от роботу переманити у когось – льогко. Квартиру – так само. То ж тоже проблема квартиру знімати... »* (Л., 56 р.).

Специфіка спілкування з українцями полягала і в тому, що респонденти реемігранти перебували в Італії нелегально. За їх словами, з таким статусом було легше проживати в південній частині Італії, в той час як до північної частини виїжджали ті, хто отримав легальний статус. Тому в північній частині формувалися українські організації, церкви тощо, а у південні переховувалися по родинах італійців окремі нелегали. Ще однією специфікою було проживання у сільських районах, де трудових мігрантів було дуже мало, в той час, як у великих містах (Рим, Неаполь) українських мігрантів було значно більше. Окрім цього, зважаючи на те, що наші респонденти емігрували наприкінці 90-х років, в Італії були такі місцевості, де ще не було зовсім українських заробітчаних взагалі. Саме в такій місцевості працювала п. Б.: *«Ні, абсолютно, там не було нікого з*

наших. Я кажу от на сам святий вечір, вони мають святий вечір 24, але знають, що у нас 6 січня. Все, і моя хазяйка каже збирайся і йдемо. І ми обійшли 12 церков через ніч. Каже: «Може ти почуєш свою мову, може хтось десь є». Нікого зовсім не було. То ще казав власне той Ростик: «Ну, сюди ще ніхто не їздив». В сам-сам каблук Італії, туди ще нікого не відправляли. Там дуже низькі заробітки були.» (Б., 56 р.).

З досвіду п. О. видно, що компанію легко знайти, якщо маєш на меті не тільки працювати, а й подорожувати.

Організація дозвілля

Вирішуючи емігрувати за кордон заробітчани ставлять чітку мету – заробити кошти та швидко повернутись додому. З плином часу вони опиняються ніби в замкнутому колі, коли зароблених грошей не вистачає, через дорожчання життя в Україні та великі витрати – ремонт, купівля квартири, оплата навчання. Саме тому, вони відмовляють собі практично у всьому, зокрема у організації та проведенні дозвілля, а основну увагу зосереджують на роботі. Досить часто респонденти працюють на таких роботах, де мають лише один вихідний, а робота є фізично виснажливою, тому на вихідних виникає бажання лише відпочити. Така ситуація була у п. Л.: «Не завжди навіть. Тому, що у мене був один вихідний – неділя, у мене була бабушка після інсульта, практично не виходила з дому. Мене не обходила кухня, бо бабушка дуже любила готувати і тільки цим займалася. Моя справа була – закупи, уборка, знов закупи, привезти внука зі школи, завести його на футбол, назад, часом внучку туди-сюди, і я була постійно на ногах. А потім я ще здуру підхватила ще одну роботу: три рази на тиждень мити в конюшні, там був такий величезний зал і його треба було мити. Ну там не на багато, робота на годинки півтори, але це було, по-перше, на ногах, по-друге, тоді вже я верталася ну десь в десятій, і я недовго там працювала, десь місяців три, але то мене підкосило повністю. У мене почали набрякати вени на ногах, Чисто фізично було забагато ходу для мене, як виявилось. Ну а так... ну то, що постійно на ногах, на бігу, на бігу. І часом так, якщо в неділю треба в Неаполь, посилку передати або отримати, то я в понеділок ледве виходила. Тобто я вже кожен крок, я вже зважувала, думала, як мені на закупи сходити, щоб менше ноги натрудити, зважувала кожную вищечку: «їдем кудась,

погуляєм?», іншим разом... Дуже рідко ми їздили. Пару раз ми їздили в Неаполь, подивитися Неаполь, один раз ми їздили в Рим, на другий день Великодних свят у всіх був вихідний і от ми хлопці-дівчата, ми ж були домовилися, якийсь автобус орендували і поїхали на один день в Рим. А та, переважно хата, коло хати, пару раз їздили на море.» (Л., 56 р.).

Проте, інші респонденти своє дозвілля проводили як самотійно, так і з членами сім'ї, в якій вони перебували. Зазвичай, сім'я брала в подорожі з собою свою робітницю. Таким чином, заробітчани зазначають, що побачили дуже багато цікавих, визначних історичних місць *«я була в Помпеї. Такого би я ніколи не побачила, у Венеції. Тоже би ніколи того не побачила. Ну, в Римі, то я була проїздом. В Неаполі тоже так походили, два дня були там. Було в плавання з ними ходили, в порт Галіполі, того би я ніколи не побачила, ну і особливо на розкопках Ісуса Христа, то було щось надзвичайне.»* (Б., 56 р.). *«Я хоч заробляла, але я старалася і поїхати, я була в Люрді, об'їздила цілу Італію, я була і в Барії. Всі святі місця Італії я об'їхала.»* (М., 49 р.).

Ще одним особливим видом проведення дозвілля були відвідини церкви. Проте, варто зауважити, що церква була не лише місцем проведення дозвілля, а й центром емігрантського життя, де можна було шукати поради, підтримки та допомоги. Часто наші заробітчани відвідували як українську, так і італійську церкву *«Ну я в їхню церкву ходила, я там до сповіді ходила. Я сказала хазяйці, що Паска і я в себе дома завжди ходжу до сповіді, а тут цього року буду не цей, а вона каже: «То я спитаюся нашого священика, чи він цей...» і вона поговорила з ним і я ходила до сповіді. Правда, брала словничок, але нічо.»* (Б., 56 р.).

Оцінка результатів поїздки

Щодо результатів трудової міграції, то усі опитані респонденти вказують, що мета, з котрою вони їхали на роботу за кордон була досягнута: *«Да, купила собі квартиру. Правда усіх грошей не вистачило, довелося ще позичити трохи, але купила собі квартиру!»* (Б., 56 р.).

«Можна сказати, що були. З тою метою, що я їхала, то я її досягнула. Ну, я не можу сказати. Я на якісь великі розрахунки я ... я коли їхала, то якоїсь мети, не знати якої не ставила, а те, що я досягнула, то я думаю, що то є добре. Я не шкодую, що поїхала. Я тільки дякую Богові, що з моїми дітьми

нічого не сталося, і я щасливо вернулася і те, що я заробила, з мене того так само, вистачило.» (О., 62 р.).

Важливим результатом поїздки є те, що респонденти вказують на покращення матеріального становища, а й на здобуття корисного суспільного досвіду: *«Ну, матеріально, можна би було, канешно, більше заробити, якби не утримувати тут сім'ю і бути самому. Ну, задача мінімум була виконана, борги погасили, на машину заробили, а даліше починаємо заново. Що навчилася дуже багато? Да. От що суспільного досвіду, то да.» (Л., 56 р.).*

Загалом поїздку за кордон респонденти оцінюють як позитивну *«Ну звичайно – позитивні. Все позитивно! Подивилася на культуру іншого народу, багато чим збагатилася. Є великі плюси в нас – є великі мінуси в них. Є великі плюси в іноземців - є великі мінуси і в нас. І коли разом брати – ми вибираємо увесь час серединку. То я рахую, що я збагатилася у всьому і побачила багато... світ.» (М., 49 р.).*

Проте, проблема полягає в тому, що в Україні заробітчанські гроші не працюють на людину. Виходить замкнуте економічне й соціальне коло. Зокрема, респонденти зазначають, що зароблених коштів для життя в Україні не вистачає, а можливості нормально жити і заробляти в нашій країні немає.

Проте, неоціненним здобутком є знайомства та дружні стосунки з членами сімей в котрих жили наші респонденти в Італії: *«В мене було таке, що я їду на рік і все. Я собі зразу постановила: я їду на рік і все. І ні дня більше. Вони мені, правда, білети купили і хазяїн мене машиною з тими сумками привіз. Він розплакався і вона тоже. І він каже: «Пам'ятай, що у тебе є друзі не тільки на Україні, але і залишилися в Італії».» (Б., 56 р.).*

Адаптація в Україні

Повернення в Україну після трудової міграції часто є не менш важчим і болісним, ніж від'їзд на заробітки. Повернувшись додому, респонденти зустрічаються з умовами та реальністю, якої вони не очікували. Не менш болючим є побачити реальний стан справ в домі та сім'ї. Також, досить гостро починає відчуватись проблема вартості грошей та обсягів витрат на прожиття. *«По-перше, ми приїхали сюди і в мене в тиждень летіло сто доларів. Там зовсім інші масштаби цін і заробітків. І коли ми приїхали сюди, то першим ділом ми почали говорити: «треба виїжджати, але треба виїжджати*

легально». Тому що виїхати легально і вивезти з собою дітей не розривати зв'язків, то можна жити. Можна жити в Італії, в Німеччині, можна жити де завгодно. І працювати два дні в тиждень на то, щоб тиждень прожити, а три дні в тиждень уже на щось відкладаєш, розумієте. Тобто мати два робочі дні на тиждень для того, щоб прожити цілий тиждень, а ми тут на мінімальну зарплату прожити не можемо. Навіть важко порівняти спосіб життя. Бо ти не дивишся, наприклад, скільки коштують колготки. Тобі треба колготки, і ти пішов, купив. А я, я не знаю, які у Вас заробітки, я нічого не можу сказати, але на свою зарплату я думаю: купити мені Доместос за 14 гривень, чи за 24. А там ми купляли то, що необхідно. І ми не шикували, ні, але ми не помирили з голоду. Нам було цікаво попробувати і то, і то, і то. І ми могли собі дозволити це попробувати. Да, ми не купляли французький коньяк, але ми його і тут не купляємо, бо нащо він нам треба. Але попробувати якесь хороше вино, попробувати якісь фрукти, яких ми тут не... в голову не прийшло купляти. Просто тому, що цікаво і тому, що воно доступно. Ти працюєш і, кожен, хто працює – достойно живе. Незалежно від того, на яку зарплату. Я вже беру по мінімальній зарплаті: кожен, хто працює, має можливість виїхати відпочити раз або два рази на рік, а ми не маємо такої можливості... По-перше, як зайшла до хати: як у вас темно і грязно. Ми живемо в хрущовці. Чоловіка трапляло: що ти ходиш по кухні і кутами оббиваєш. Там – великі, світлі, просторі квартири. Перша квартира, хоча розгромлена хата, але вона була плиточкою обложена, акуратна, ну а друга, то вже така, що просто ляля. Потім, які ще були проблеми? Ну, я кажу: дуже швидко зіштовхнулися з проблемами матеріальними, вірніше з тим, що ми собі не можемо дозволити те, елементарне і там...» (Л., 56 р.).

Досить складним для усвідомлення для людей, котрі повернулись з трудової еміграції, є необхідність економії не елементарних речах: «Мене дуже дивувало: я приїхала, а невістка купляє три-п'ять памперсів. Та як, та візьми пачку памперсів. Вона каже: «Та мамо, та у нас ніхто не купляє цілу пачку, та вона ж дорожча». А я от ніяк не могла зрозуміти. Ну як я могла зрозуміти: іти на базар і купити чотири апельсини. Та берем апельсини і... ага, ага, не беремо. Перші три-чотири тижня, а потім дивлюся: а-а-а, мені на довго не вистачить.» (Л., 56 р.).

Досить складним для респондентів було сприйняття італійського і нашого побуту, ставлення до людей в державних та інших установах й інституціях. *«Так, важко, ну зараз уже забулося, бо заново привиклося. В принципі, як почали відкривати ті нові супермаркети, то летілося в той «Арсен», знаєте, як до себе додому. Да, привикається дуже швидко до того побуту. Я вам скажу, от що найтяжче було: я ж була італійським нелегалом з нещасною італійською мовою, а мене бабка посидала у всі інстанції. Там, в банк їй щось треба оплатити, там, якісь квитанції, там, на пошту щось треба було і кожен вислухав мене, кожен, і старався зрозуміти, якщо щось не розумів. Кожен. А у нас кудась піди: гав-гав. Оце, от основне. Там, куда би ти не йшов, в любую установу і неважно чи ти просітелем, чи ти начальник от ... сисмема відношення, елементарної етики людської, порядності. Тути куда би не прийшов, хоча ти платник податку, ти постійно щось мусиш випрошувати: чи ти в банку, чи десь інше, і кожен має право тебе послати. А про лікарні я взагалі мовчу. От, оце найстрашніше, бо брудні вулиці – то таке, то з часом зміниться, а то. Ну і ті наші взятки. Без них нікуда. Самі навчили. Ну навчили, а шо робити.»* (Л., 56 р.).

Проблеми в адаптації проявлялись також в тому, що респонденти в пам'яті тримали одні спогади про Україну, про життя в Україні, а повернулись з великим розчаруванням, адже побачили значне погіршення життя. Також, респонденти мають начне розчарування щодо української політики та незахищеності у власній державі *«Ой, дуже тяжко! Тяжко не вдома – от в сім'ї мені було дуже добре. Бо я приїхала – ми вже переселилися разом – коли я вернулася перший раз на Гвардійську. І тоді там все перевезли, дочку лишили тут. Потім дочка собі помаленьку робила ремонт. А мені, коли я вийшла з літака – та сірина, той бруд. Коли я була в чужині – мені здавалося – я лишила таку гарну Україну! Такі гарні малі діти! Не зрівняти з італійцями. Вони ходили в тих штанах – коли на колінах все висить, крижі, ноги голі, з сережками. в вухах, в очах, в носі, на чолі. Кажу – “Боже, яка ще Україна свята... ну просто свята проти того, як я приїхала у 2002 році.” Я ошаленіла від бруду, від ям. Не можу зрозуміти досі – чому, коли виходиш з літака, навіть після Польщі – Україна дуже сіра! Темні вулиці, ями. Я їхала з Риму до Лурду. От як поставили стакан – вода навіть не хиталася в стаканчику. Автобус чистенький, культура. Хоч італійці самі дуже емоційні. Вони*

кричать голосно – одне в них набралася голосно говорити. Навчилася від них отого крику. Ми чекали на зміни в Україні. Ми майдан там створювали. Ми були на майдані, піднімали і там. Ми були не байдужі до того, що робиться. Ми підтримували дітей. Були моменти, коли мої діти були на виборах, бо дочка була секретарем і навіть переклади робила протоколів на англійську мову при обласній виборчій дільниці. Казала – “Мамо, до мене 2 дні прошу не дзвонити – я Вам сама напишу при можливості, бо треба відключити телефон”. Діти мої тут організовували поїзди, відправляли людей вагонами і мама така була. І ми там такі були – не байдужі. Ми були одним духом. І коли приїхали ми думали, що тут змінилося. Коли приїжджав такий дехто такий з священників, монахів. І зміни пішли на краще, але ми тих змін не відчували. Навпаки ми приїхали у якісь таку прірву. І перше, дуже довго, чи рік чи навіть можливо і більше – мені сьогодні вже легко говорити – але перші роки мені не було легко говорити. Я не могла відійти. І думаю – “Ну чому така Італія? Вони працюють по 4 години – і в них все є. Італійська кава, італійські макарони – найкраще. І все італійське – найкраще. Ну чому, коли українець робить що-небудь і йому не соромно, старається зробити якусь..., ну що-небудь, щоб ще раз прийти. Шие тобі, щоб ти зараз ще раз прийшов. Де то ділося? В нас такого ж не було раніше?!”.» (М., 49 р.).

За час трудової міграції та відсутності в Україні опитані респонденти вказують, що по-новому при звичаювались до соціального укладу нашого життя «Ну як сказати, тяжко. От там здоровався до любої людини, навіть коли її не знав. Я приходила в магазин, в маршрутку і «Добрий день». Поздороватися треба було. Так я там привикла. А виходиш з маршрутки, то треба було сказати «щасливої дороги». А коли я сюда приїхала, то моя дочка казала: «Мамо, що ти тово говориш?». І я довгий час ще казала, але я як зайду, привітаюся, то на мене так дивляться. Там більше люди... як сказати... цивілізація. Культурні більше такі, ввічливі. Допоможуть.» (О., 62 р.).

Реалізація в Україні та бажання щодо ведення сімейного бізнесу

Після повернення в Україну троє респондентів влаштувались на роботу, проте вони зазначають, що дана робота та дохід, який вони отримують, не дає можливості забезпечувати сім'ю та проживати на належному рівні. «Так! Я

відразу знайшла собі роботу. За пару місяців я пішла на роботу, але то робота пішла не по спеціальності – лиш би десь зачіпитися.» (М., 49 р.).

Оцінюючи свої можливості щодо ведення власного бізнесу та започаткування сімейної справи, то усі респонденти висловились досить скептично і зазначили, що в Україні немає можливості чесно вести власний бізнес: *«Реально, якщо вмієш дурити – а чесній людині – ні. Може через те і живу в гуртожитку» (М., 49 р.).*

Створення центрів соціально-психологічної підтримки для емігрантів та дітей трудових емігрантів

Дуже важливим завданням нашого дослідження було з'ясувати думки респондентів щодо необхідності створення центрів соціально-психологічного консультування та допомоги як трудових емігрантів, так і членів їх сімей. Усі вони вказують на те, що в цьому є велика необхідність і, що вони є дуже актуальними. Насамперед, трудові мігранти думають про психологічне здоров'я та підтримку залишених дітей підлітків. *«Створення таких центрів є дуже необхідним і тут, і там. От тут – для членів сім'ї, особливо, якщо це діти-підлітки. Тобто вони потрібні обов'язково..... Так, а от потреба є шалена, особливо для дітей і підлітків. Добре, якщо у тої дитини є хтось дома, який її зрозуміє, який увійде в контакт, то ж не кожна дитина ще захоче увійти в контакт. От для мого сина якраз найболючіший період був з 14 до 16 років, коли прийшлося прожити без батьків. Він казав, що перший рік з Юлькою – то був класний рік: ми двоє сиділи і плакали – нам бракувало мами. Хоча у них вісім років різниці, але вони були в однаковій ситуації. А другий рік він жив з Сашиною сім'єю. Він замкнувся у собі. Його нагодували, йому попрали і ні він, не йшов на контакт, ні до нього неможливо було достукатися. Він дуже добрий хлопчик, він абсолютно не конфліктний. І от каже Сашка «мамо, я йому вени перевіряю»....Але я не можу, знаючи що дитина мені довіряє, її перепроверяти і перекупати на недовіру. Тобто для підлітків психологічний контроль дуже потрібний.» (Л., 56 р.).*

Також, консультування в таких центрах буде корисним і тим опікунам, котрі виховують дітей. Як засвідчила цитата респондента, опікуни мають велику відповідальність за таких дітей і часто не можуть знайти з ними контакт, не знають правильного підходу та моделі виховання.

Щодо потреби консультування самих трудових мігрантів, то причини можуть бути різні: юридичні, інформаційні потреби, допомога в пошуку роботи, психологічна підтримка тощо: *«І не одна людина би звернулася. Та навіть підійшла би поговорити. Та навіть от ті перемови з хазяйкіною подружкою. От добре: та – мене залишила, а друга – взяла би і вигнала. І скільки таких є! А так є! І не знає куди звернутися. І саме головне, коли не знає мови, нічого не знає. А так уже знає, що там хтось є, до кого можна сказати, звернутися і її почують. Це дійсно було би надзвичайно добре.»* (Б., 56 р.).

СОЦІАЛЬНІ ТА ТРУДОВІ УМОВИ ОСІБ ТА СІМЕЙ, ПОВ'ЯЗАНИХ З МІГРАЦІЄЮ (РЕЗУЛЬТАТИ ФОКУС-ГРУПИ ТА ГЛИБИННИХ ІНТЕРВ'Ю)

Ступінь сформованості державної політики стосовно дітей, чиї батьки працюють за кордоном, і яких фактично можна відносити до категорії напівсиріт або соціальних сиріт, є низьким. Мільйони українців, які від'їжджають працювати за кордон, – це виклик для держави, загроза національній безпеці. Загроза для генофонду нації. Саме так сьогодні вербалізується ставлення до проблеми трудової міграції з України. Але тисячі дітей, яких залишають тимчасово під доглядом бабусь, сусідів, знайомих або старших сестер та братів, є не меншим викликом для держави, який стосується не тільки нашого сьогодення, але й майбутнього. Адекватних заходів щодо протидії можливим негативним наслідкам такого стану справ державою поки що вжито не було.

Відправною точкою формування державної політики є отримання інформації з конкретної проблеми. На запит Всеукраїнського благодійного фонду «Запорука» спільно з Міжнародним інститутом освіти, культури та зв'язків з діаспорою НУ «Львівська політехніка» у травні 2010 року була проведена фокус-група.

Мета дослідження – дослідити основні потреби осіб та сімей, пов'язаних з трудовою міграцією, вивчити особливості їх соціальних та трудових умов.

Як виявило опитування у фокус-групі, значна кількість людей перебуває за кордоном більше десяти років, а в Україні залишаються близькі та родичі. Найбільше їх відсутність відчують діти трудових емігрантів. Серед основних респондентів були діти різного віку – від 24 років до 32. Більшість з них вже одружені і мають своїх дітей. Щодо освітнього рівня, то в основному всі мають вищу освіту або незакінчену вищу.

У всіх респондентів у Італії перебуває мама, і лише в однієї – мама і батько. Термін перебування станом на травень 2010 р. батьків за кордоном становить від 8 до 14 років. За словами учасників фокус-групи, основною

причиною виїзду їх батьків було важке матеріальне становище, а також бажання заробити кошти на навчання дітей, для отримання дітьми вищої освіти, придбання житла, виплата боргів, проблеми у сім'ї, розлучення.

Термін працевлаштування наших громадян за кордоном є здебільшого невизначеним. Тому, що планують на один термін, а у зв'язку з інфляцією в Україні, не можуть досягнути поставленої мети: *«Мені було 10, я був проти. І там мова йшла про те, що вона поїде на рік, але так, як... ну фактично тато її відправляв, бо мав на її місце заміну. Як тільки мама поїхала, та жіночка до нас прийшла і ... потім він сказав, що вони з мамою розходяться, і... ну як я це міг сприйняти, звичайно мені було дуже погано, і коли мама приїхала і побачила ту всю ситуацію, то їй довелося їхати назад, бо їй навіть не було де жити. Тому мама поїхала, щоб заробити певну суму грошей, щоб собі придбати квартиру і мати куди повернутися, і вже жити тут. Але, як Ви пам'ятаєте, квартири тоді були в одну ціну, і потім вони почали швидко збільшуватися. І от так мама залишилася на ще на довше, так пішло-поїхало»* (А., 25 років).

Коли діти дізнаються про поїздку близьких для них людей, вони, звичайно, проти. Спершу всі негативно реагують на таку новину. Зазвичай це призводить до істерик, сліз... *«я особисто до дня від'їзду не знала, що мама кудись їде. А коли вона поїхала, то десь півроку я з нею взагалі не розмовляла, бо було дуже важко. То були сльози, істерики. Десь за рік я все-таки змирилася з тим, що мама поїхала і тоді почала з нею спілкуватися, але було дуже важко»* (Н., 24 роки).

Проте, згодом доводиться змиритись з такою ситуацією і налагоджувати процес комунікації з батьками. Зазвичай з батьками діти спілкуються по телефону, листами, проте, тепер вони мають можливість спілкуватись по Інтернету через Скайп.

Здебільшого батьки залишали дітей, коли їм було 10 років і більше. Звичайно у молодшому віці такий стрес переноситься дуже важко, але чим старша дитина, тим більше розуміє ясність усієї ситуації: *«Я була на той час уже досить самостійна, але я була категорично проти цієї поїздки. Ну, але ми не стали ворогами, не посварилися і моральна підтримка завжди була»* (Ж., 30 років).

Переважно діти залишаються з батьком, сестрою або братом, бабусею.

Респонденти вказують, коли відчують підтримку від таких близьких людей, то їм набагато легше пережити розлуку. Однак, трапляються і такі випадки, коли батько залишає дитину і йде до іншої жінки, або починає зловживати алкоголем, що ще більше негативно впливає на соціальне самопочуття дітей, залишених без опіки матері: *«...у мене було дуже важко. Ну, по-перше, я залишилася з сестрою старшою, а тато дуже любив випити. Тому, якось намагалася підтримувати сестра, була за маму.»* (Н., 24 роки). Проте є випадки, коли за кордоном до цього часу перебували інші родичі, і оскільки дитина була морально підготовлена, то й розлука була не така важка, і сприймалась не так болісно: *«Я не можу сказати, що у мене якийсь шок був чи трагедія, бо у мене вже на той час і моя тітка перебувала за кордоном кілька років, і тато почав періодично їздити за кордон, ну але звичайно, тоді навіть і не йшлося про десять років. Мені здавалося, що мама поїде на півроку і вернеться»* (О., 30 р.). Негативним моментом у стабілізації соціально-психологічного клімату в сім'ї та налагодження емоційної атмосфери є відсутність відомостей про батьків. Зокрема, один з респондентів зазначив, що не отримували інформації про місце перебування мами протягом півроку: *«Мама перший період не дзвонила навіть, перші декілька місяців, бо не мала можливості.»* (Н., 24 роки).

Найважче розлуку переносять ті діти, котрі проживали у повній сім'ї, а після від'їзду матері довелось все робити самотійно: *«...трохи було важко. Мама завжди була дома, готувала їсти, то тепер довелось самим готувати. Я думала собі, як підліток: з одного боку, це добре, бо немає такого контролю, а з іншого, ... я знаю... напевне, було важко, я вже тепер так не пам'ятаю, давно було. Але ми знали: треба – то треба, і нема на то ради»* (Л., 29 років). Це призводить до того, що діти на свій вік стають значно дорослішими і змушені приймати багато рішень самотійно: *«Мама поїхала, коли мені було 10 років, я тоді навчався в школі. Я почав жити з бабцею і дідом, тато уже зі мною не жив, бо влаштовував своє життя – мав нову жінку. А крім того, я ходив до школи в другу зміну, і вже коли усі діти йшли зі школи, я тільки йшов до школи. А мій дідусь – директор школи, і він дуже любив командувати. І він командував як на роботі, так і вдома. І це було трохи важко. І я так рік-півтора з ними пожив, тоді в тата налагодилися відносини з тою жінкою, і тоді я переїхав до нього. Але коли та жінка*

завагітніла, то я попросив свого тата переїхати жити до неї на квартиру, бо вона мала в Городку, і він туди з нею переїхав, і жив уже там собі з нею. Я тоді вчився у 8-му класі. То я вже 9 – 11 клас жив сам, мені тільки допомагали матеріально, ну і так, що я не міг сам за квартиру заплатити ну, так... і тоді вже було нормально, легше. Коли я поступив у Політехнічний, то до кінця не міг зрозуміти структуру, що до чого, і знову було трохи важко. Пам'ятаю, від хати до школи треба було 5 хвилин пішки йти, а тут уже треба вставати, збиратися, добиратися, їхати. І тоді, пам'ятаю, я подзвонив мамі, сказав, що мені важко, і вона тоді до мене приїхала. На 2-3 тижні. Я трошки втягнувся, і вона поїхала назад.» (А., 25 років).

Всім відомо, що розлука ще більше зближує. Ця істина підтвердилась відповідями наших респондентів. З опитаних в більшості відповіли, що стосунки з мамою не погіршились, а навпаки, покращились: *«...ні не погіршилися. У нас дуже тісний зв'язок з усією родиною. Навпаки, вони стали кращими, почали більше цінувати один одного. Погіршення немає, навпаки – покращення. Цінуємо!»* (Ж., 32 роки). Також буває й так, що це сприяє зміцненню зв'язку між членами родини *«ми тепер більше тримаємося купки, оскільки батьків немає. Хоча у мене своя сім'я, у брата – своя, але все рівно ми тримаємося разом.»* (І., 27 років).

Проте є випадки коли діти вважають, що мама навмисне їх залишила: *«...ну не знаю, спочатку погіршилися. На маму злилася, що вона нас кинула і поїхала. Але коли подорослішала, то мені стало більш зрозуміло все. Тепер з мамою хороші стосунки. Почала їздити до неї, її бачити, вона почала приїжджати сюди і бачитися з нами».* (Н., 24 роки). Однак, з плином часу діти поступово починають звикати до обставин, в яких вони опинились та звикають жити самостійно і коли мама повертається для них є досить не звичним відчуття контролю та обмеження свободи: *«... ну як Вам пояснити. Вона поїхала – мені було 10 років, вона приїхала – мені 20 років. Я звик усе робити сам і приймати рішення сам. Я звик, що мені ніхто не робить ніяких зауважень, нічого. Я розумію, що її зауваження, як то кажеться, потрібні, але тоді я... ну тепер я розумію, що мама – це така людина, яка тобі ніколи і нічого поганого не бажає. Ну, спочатку було якихось таких пару нюансів, а зараз уже немає.»* (А., 25 років). Часто трапляються випадки, коли діти не цінують, те що для них роблять їхні батьки: *«Як мама їхала, то бабуся її на дорогу не благословила, бо*

казала, що їй нема чого туди їхати тому, що їй нічого не бракує. І я з бабцюю згідна, бо не була така критична ситуація до виїзду. От і знову ж таки, от О. говорила про ореол. Я хочу сказати, що я була спочатку там і працювала на тій роботі, на якій працювала мама, бо вона за деякий короткий час забрала мене туди, і я там пропрацювала 7 місяців. І я, наприклад, не вважаю, що це є страшна самопожертва. Тому, що робота – вона є всюди робота, і будь-яка робота є важка, незалежно від того, чи це є фізична, чи розумова робота. У нас якраз конфлікти і виникали у зв'язку з тим, що мама, власне, хотіла, щоб всі на неї молилися, і ореол, і все таке, але ніхто того не робив. От на тому фоні і якраз були конфлікти.» (Х., 25 років).

Незважаючи на проблеми соціально-психологічного характеру, респонденти вказують, що від'їзд батьків за кордон з метою працевлаштування приніс свої результати, і було досягнуто поставлених цілей. Проте, більшість з них вказує на те, що зважаючи на подорожчання життя в Україні, батьки змушені залишатись за кордоном більше запланованого часу: «...коли моя мама поїхала 10-12 років тому назад, то тоді ціни були значно менші.» (О., 30 років).

Можна стверджувати, що оточення дітей працівників-трудомих мігрантів, котрі взяли участь у фокус-групі, зазвичай є доброзичливим до них: «...з родини я могла до декого звернутися, бо у мамі є чотири рідні брати і у тата три рідні брати, тобто родина велика, вони так зустрічаються, підтримують зв'язки. І до кого я не прийду, то відразу: «Може тобі щось їсти дати? Може ще щось?». Ну і з братом ми тримали тісний контакт, знали, що ми самі.» (І., 27 років). Проте, респонденти також зазначають, що не рідко трапляються випадки, що найближчій родині не хочеться нічого розповідати через певну невловиму напруженість у взаємовідносинах з ними: «...так, мені соромно признатися, але Вам мушу сказати, що як приїжджали сестри моїх батьків, то з кожним місяцем до нас було ставлення: вони – бідні, а ми тут – мільйонери! Ми – не допомагаємо, хоча їм, в принципі нічого не треба. Відносини були які: коли мама була, то вони всі любилися, коли мама поїхала, то вони почали переслідувати якісь свої корисливі цілі. Ну, я не знаю, українська натура це, напевно, називається.» (Л., 29 років).

«Ну от у нас, ми навіть квартири не купили, тобто якихось таких сильних статків не нажили, але все рівно мамині усі найрідніші родичі стали

найчужішими. Взагалі, кожного разу, коли приїжджала мама, я постійно була проти, щоб вона з кимсь з них бачилася, щоб не створювати лишніх конфліктів, бо відразу приклеюються, і є такі корисливі, заздрісні.» (Л., 29 років)

«У мене була підтримка тільки з боку сестри. А з боку татових родичів... ну, вони коли взнали, що батьки розлучилися і мама вийшла заміж за італійця, він, на жаль, помер цього року, то вони казали, що мама лежить собі на пісочку гріється, а їй гроші падають з неба.» (Н., 24 роки).

Сучасні засоби комунікації сприяють обізнаності про проблеми своїх дітей та їхнього життя. Сприяє цьому спілкування через скап, завдяки якому мами мають змогу спостерігати за життям своїх дітей та онуків: *«...про мене мама знала все. Тобто я їй усе розповідала і по-телефону і в листах, і з розвитком пішло-поїхало, потім СМС, тепер – відео, тобто мама знає про мене все. Тато – нічого. Не тому, що він далеко, тому, що у нас не було з ним ніяких стосунків. Ну раз в півроку, як він дзвонив в 10-й годині вечора до нас додому і ніхто не брав трубку, то він дзвонив до мами і питав: «А де наша дитина?» І то був страшний скандал. (сміється). Мама завжди мала відповідь, бо завжди була в курсі. Хоча з мамою стосунки були натягнуті, але про мене вона завжди все знала. Щодо родичів, то вони завжди пропонували свою підтримку, і допомагали.» (Х., 25 років).*

«Ну звичайно, з розвитком цивілізації комунікація здійснювалася все частіше. Можливості дзвонити спочатку не було, бо мама попала в таких регіон, де телефону не було, ну і знову ж таки, залежно від сім'ї, де вона працювала, але не завжди була можливість говорити по телефону. А ті карточки до телефону, то таке. Ну дзвонили, але так досить рідко – раз в тиждень, а було що і раз в 2-3 тижні. То я вважаю дуже рідко. Ну але були листи, де можна було розписатися і написати про все і про всіх. Але так само рідко передавалися: раз в місяць, раз у два місяці. Тобто, в принципі, ситуація було зрозуміла з обох сторін: хто, де, що. Ну і з розвитком технологій, то вже її стало навіть забагато. Бо тепер включаєш комп'ютер і цілими днями можна щось показувати.» (Л., 29 років).

Майже усі опитані відповіли, що свої проблеми не хотіли розповідати, щоб мама не переживала. Ділились в основному хорошими новинами: *«Було навіть, що мама запитувала: «Що, нічого поганого немає?». І тоді*

доводилося з усього поганого обирати найменш погане, але серйозні проблеми в основному не розказувалося, тільки якісь дрібнички.» (Ю., 20 років).

«Стосовно поганих речей чи ситуацій, то я старався того нічого спочатку не розказувати, а вже потім, коли все вирішилось, то тоді розповідав. Ну щоб мама зайвий раз не переживала і тому подібне.» (А., 25 років).

З опитування ми бачимо, що мами теж не завжди розповідають про свої негаразди: «...а щодо мами, я знаю точно, що вона мені не все розказує, бо, наприклад, уже аж через півроку я знала, що моя мама перехворіла і лежала там у лікарні протягом 2-х місяців. Тобто у мене був шок, що вона мені дзвонила у цей період, але ніколи не розповідала, які вона мала проблеми зі здоров'ям. І я підозрюю, що вона мені не все говорить. Вона мені постійно каже, що все добре. Отаке у нас спілкування.» (О., 30 років).

«Моя мама так само, як я, розповідала мені тоді, коли уже все вирішувалося. Бо у неї була операція, і вона сказала мені про це лише через деякий час, щоб я не переживав.» (А., 25 років).

Важливим завданням, котре ставилось в процесі проведення фокус-групи, є вивчення думок дітей трудових емігрантів у створенні соціально-психологічних та консультаційних центрів. Можемо зробити висновок, з даного опитування, що створення консультаційних центрів для надання моральної підтримки є потрібними та актуальними: «...думаю, однозначно потрібно, бо бувають такі випадки, що залишаються самі і не мають куди йти, бувають різні випадки і ситуації. Ну але то, напевно, більше зорієнтовано на дітей, більш молодшого віку, хоча є і старші люди, яким також і поплакатися треба. Однозначно таке мусить бути. На скільки воно потрібне – однозначно, що потрібно. Але на скільки воно буде у нас діяти, то це тяжко сказати, бо такі люди більше замкнуті в собі, ніхто не «виносить мусор із ізби», хоча якщо його правильно показати, як на мене, найкращий спосіб це теле- та радіо-, і ще «один одному» розкаже. Якщо одній-двом людям допомогти, то вони розкажуть іншим. То воно мусить таке бути. Не обов'язково, що такий центр мав би вирішувати якісь глобальні серйозні питання, але от щось елементарне: куди піти, що робити, коли у людини така і така ситуація.» (Л., 29 років). Наші респонденти звернулися б до

такого центру *«думаю, що звертався би. Це би багато що змінило. У собі не тримав би і розповів би про то. Думаю, то ліпше би було.»* (Ю., 20 років).

«Я б звертався в такі центри, якби там були люди, які можуть надати реальну фахову допомогу. Бо зараз є купа всяких центрів, там тебе вислухають і, як то кажуть, пропустить тебе дальше. А ще варто створювати такі центри, які би допомагали матеріально, щоб люди туди не їхали.» (А., 25 років).

Діти трудових мігрантів вказують, що всю необхідну допомогу в таких центрах вони б хотіли отримувати від психолога з досвідом: *«Я думаю, що таку допомогу психолога має надавати людина, яка уже пережила таку ситуацію, така людина, яка могла би зрозуміти твою проблему.»* (Х., 25 років).

«Є такі питання, про які не хочеться, щоб знали рідні чи знайомі і тоді необхідний такий центр, але він має бути створений з відповідними умовами, а не ти йдеш в якийсь закоулок і... ну так? і особливо при школах. Знову ж таки, якби у школах були нормальні психологи, то це би було зовсім по-іншому. Або такі центри, але щоб людина була впевнена у тому, що туди можна прийти і там тобі реально допоможуть.» (Л., 29 років).

Діти трудових мігрантів перебувають у складній ситуації соціального розвитку, оскільки всі вони переживають психотравмуючі впливи. Психотравма виникає через те, що основні соціальні потреби цих дітей залишаються не задоволеними. Зокрема, потреба у стабільності і відчутті захищеності не задовольняється через те, що основні люди в житті дитини – батьки – не проживають разом з дитиною: *«У мене було багато агресії, і я не розуміла через що у мене так, і стільці літали в однокласників, і циркуль в спину. Мені тоді було 11 років, і не було розуміння, чому мама поїхала. Думала, що вона собі спокійно поїхала і все, більше не повернеться. І чому саме зі мною таке? Чому саме я? Не було сказано, чому вона поїхала, коли вона повернеться, навіщо вона поїхала. 2 місяці взагалі не чути маму. Ну, було важко. Психолог розмовляв зі мною в принципі, вся школа знала про ситуацію, що була у мене в сім'ї.»* (Н., 24 роки). Цю допомогу повинні надавати, не лише ті люди, котрі за своїм службовим обов'язком відповідають за їх розвиток та виховання: педагоги, психологи, соціальні працівники тощо, але й існувати відповідні центри, до яких могли б звертатися діти трудових мігрантів, об'єднані спільними проблемами і розмовляти між собою, ділитися своїми проблемами:

«...я кожен тиждень мала ходити до нього на заняття, спілкуватися. А взагалі найважче було зрозуміти: за що? Чому? Чому саме я? Чому саме моя мама поїхала? І то, напевне, було би легше, якби ми могли зібратися отак поговорити, і я би зрозуміла, що я не сама така, від кого мама поїхала. Не тільки від мене відвернулася мама, як мені тоді здавалося. Тому було тоді дуже важко» (Н., 24 роки). Таких дітей слід передусім оточити турботою та увагою.

Проте трапляються випадки, коли підтримку діти отримують у своїй сім'ї яка залишилась вдома: «Щодо створення центрів, то я вважаю, що по-суті, таке потрібно, але у моїй ситуації, мені така підтримка була непотрібна, бо у мене відповідна підтримка є в сім'ї. Але зараз от подивитися підлітки наші, у кого мама-тато за кордоном, їм висилають великі суми грошей, і от подивіться на них, чим вони займаються: п'ють, коляться і сказати «тратять гроші», то це ще звучить дуже невинно. От скільки таких навіть є у нашому дворі, я дивлюся увечері, як вони збираються: всі одягнені в дорогий одяг, мають дорогі мобільні телефони, п'ють горілку, а не якесь там вино, коляться, ну правда, не всі, але...» (Ж., 32 роки).

На запитання чи хотіли б діти вкласти гроші у власний бізнес, щоб батьки після повернення мали чим займатись, майже всі відповіли, що були б не проти, але в нашій державі дуже важко це реалізувати: «Та які у нас ціни! Та от мама займається виправдовуванням наших українських дітей перед італійцями, бо їм не зрозуміло, як ми тут от з вищою освітою і чекаємо на мамину допомогу, бо там усе значно простіше, і от мама каже, пояснює, що у нас зарплати 100-200 євро, то вони просто не вірять, думають, що вона просто побріхує. Тобто вона пояснює, що продукти, фактично, коштують так само, а часом навіть дорожче, ніж у Італії, а зарплати от такі, то вони в більшості просто не вірять. Звичайно, це дуже прикра ситуація. І хотілося би думати про якийсь бізнес, якби була нормальна держава, але як досвід показує, навіть якщо щось і почнеш, або навіть люди якщо уже і мають якийсь бізнес, то тоді те все – банки, кризи, кредити починається і ти... вертаєшся назад. от у нас був сусід, який ще 18 років тому назад, коли Україна тільки стала незалежною, вирішив відкрити свій бізнес. Він був режисером в Заньковецької і його жінка там теж... але він завжди мріяв про власний бізнес. І от понаставляв тих ларьків, це були ті перші ларьки зі

снікерсами, чи що там спочатку продавали. А потім та вся податкова і ті всі служби так на нього тиснули, що він попродав ті ларьки, продав квартиру і виїхав у Канаду. От Вам і бізнес. І таких багато. Мені здається, що це вже людина мусить мати якусь таку жилку. Я не знаю зі скількох тисяч людей це мають бути якісь одиниці просто. А так, споживання більшість» (Л., 29 років).

З розповідей учасників фокус-групи ми бачимо, що трудові мігранти, котрі перебувають в Італії, дуже хочуть повернутися додому, але повернутися на постійне місце проживання їм складно, бо існує цілий ряд проблем: по-перше, це проблема професійної самореалізації в Україні: «... ну, знову ж таки, то напевне, кожна, або принаймні кожна друга мама хоче повернутися і більше нікуди не їхати, але у них є страх. Страх того, що вони приїдуть, і що буде далі. Що вони тут будуть робити?» (Х., 25 роки); по-друге, це рівень заробітної плати їх дітей та рівень пенсійного забезпечення самих реемігрантів: «...непевно, для того, щоб вони могли сюди повернутися, то тут у них мусить бути відповідна пенсія. Щоб тут у нас була нормальна зарплата. Ну але то залежить, бо є так, що коли виїжджають молоді люди, наприклад, у мене виїхала одна знайома зі своїм хлопцем, то вона уже собі там створила свій власний бізнес, і не планує повертатися. Я думаю, що багато молодих уже ніколи не повернуться. У них уже свій стиль життя, інша ментальність. Їм би тут жити вже було надзвичайно важко. А щодо мами, то звичайно, що вона би хотіла повернутися» (Л., 29 років); по-третє, зміна ментальності, європеїзація самих мігрантів: «...та, от вроді дуже хочуть сюди, приїдуть, побудуть день-два, тиждень. Тут з одного боку, вроді ой діти-діти, добре, а з іншого, - ой ті маршрутки, дороги, а яке тут все! А які базари... ой, а які тут ціни, ой ні, краще їду назад!» (Х., 25 років); «Та навіть не у грошах самих справа. У них уже мислення інше, їх культура і ментальність» (Л., 29 років); «Ну розумієте в чому питання, коли людина вже там досить довго і коли приїжджає сюди, то тут уже для неї все по-інакшому. Наприклад, от я їздив туди максимум на місяць часу, приїжджаю сюди і... ну, помінялося все вже, а людина, яка поїхала туди вже так на 5-10 років, то їй уже дуже важко тут. Хоча приїжджає якби у свою країну, але їй тут уже все чуже» (А, 25 р.).

Загострює розлуку відсутність можливості часто бачитись та відвідувати дітьми своїх батьків. Звичайно, що діти хочуть поїхати до них в гості, але часто

мають проблему з відкриттям візи: «...у мене був випадок. Я хотів поїхати до мами туди. Вона на той час уже була одружена з італійцем. У мене на руках були усі необхідні документи. Навіть забагато. Я мав усі докази і підтвердження, що у мене тут купа своїх справ, що я не збираюся виїжджати, а просто відвідати маму. Вони мене там у посольстві гарно вислухали, гарно посміхались і потім мені прийшла відмова. Я це розказав своїй мамі, вона взяла з собою того італійця, і як приїхала сюди, пішла в то посольство з ним, а їх ж пустили без черги, бо він італієць, то їх без черги в наше посольство пускають, от , то він як почав там з ними сваритися з тими працівниками, а вони виявляється навіть толком італійської мови не знають. І там почався такий скандал, а вони ще й дуже емоційні і так емоційно говорять, руками махають. І от жодна працівниця не могла дати йому конкретної відповіді, чому мені не відкрили візу, тоді вони викликали Генконсула, після сварки з ним мені через три дні відразу відкрили візу. І от скажіть, чого воно так має бути?!» (А., 25 років). З відповідей респондентів ми бачимо, що з великою кількістю оформлення документів важко поїхати закордон для відвідин своїх батьків: «...дуже важливе питання це не як зробити так, щоб батьки повернулися, а як зробити так, щоб їх діти могли до них частіше їздити. Ну це, як мінімум. От я б зараз хотіла з сім'єю поїхати на пару тижнів відпочити, то треба стільки документів зібрати, що ти себе відчуваєш останнім псом в тому посольстві. У всіх таке враження, що ти робиш невідомо що незаконне. І для того, щоб просто поїхати на тих нещасних пару тижнів!» (Х., 25 років).

Також, з даного опитування ми бачимо, що трапляються такі випадки, коли діти також прагнуть переїхати на постійне місце проживання за кордон: «...у мене серйозні еміграційні плани. Ні, я серйозно. Я от пробула півтора року за кордоном, я там жила, працювала, правда не в Італії, а у Великобританії. Можу сказати, що у мене дуже велика ностальгія за тим часом. І мабуть, якщо б мій чоловік, а він, на жаль, не був за кордоном, і якби він погодився, то ми б все-таки шукали якусь чи Канаду чи... ну не Італію. На жаль. Чесно кажучи, я все життя була патріотом і завжди думала, що ніколи би і нікуди..., але...» (О., 30 років).

Становлення ринкової економіки та розбудова незалежної держави

призвели до кардинальних змін в усіх сферах суспільного життя. На цьому тлі значних трансформацій зазнали і міграційні процеси. Зокрема, протягом останнього десятиліття помітно знизилась інтенсивність стаціонарної міграції (яка пов'язана зі зміною прописки і реєструється державною статистикою). Водночас, широкого розвитку набула майже відсутня за радянських часів форма міграційного руху населення – зовнішня трудова міграція.

Трудова міграція почала чинити значний вплив на демографічну ситуацію в Україні, стан ринку праці, рівень життя населення. Як суспільне явище трудова міграція має позитивні і негативні сторони, а її масштаби зумовлюють необхідність державного регулювання міграційними процесами.

Відправною точкою формування державної політики є отримання інформації з конкретної проблеми. На запит Всеукраїнського благодійного фонду «Запорука» Міжнародним інститутом освіти, культури та зв'язків з діаспорою НУ «Львівська політехніка» у травні 2010 року додатково до проведення фокус-групи було проведено кілька глибинних інтерв'ю, у яких взяли участь діти, батьки яких перебувають на роботі в Італії, зокрема в її північній частині. Це особи різного віку: як дорослі (усі з вищою освітою), так і школярі.

З даних інтерв'ю, ми бачимо, що за кордоном перебуває майже у всіх, мама. Термін перебування коливається від 6 до 13 років, тільки у однієї респондентки тато – 5 років. Коли батьки їхали, то їхні діти були малими: *«Мені тоді було 4 роки, але я усе добре пам'ятаю»* (Я., 14 років), а на даний час дехто вже є дорослими і мають свою сім'ю: *«Одружена, двоє дітей: 10 і 7 років.»* (Л., 30 років). Однією з основних проблем, пов'язаних з трудовою міграцією, є розрив родинних стосунків, в результаті чого діти залишаються без батьківського піклування протягом кількох років. *«Мені було шість років і я якраз мала йти в перший клас, але мамі так виробили документи, що вона поїхала перед самим першим вересням і вона мене не повела до школи»* (О., 12 років).

Основною метою, з котрою вони їхали було тяжке фінансове становище: *«Заробітки. Незадовільне матеріальне становище. Коли вона виїжджала, то я був студентом, відповідно, не мав свого доходу, а сестра вчилася в школі. Мама тут втратила роботу і відповідно змушена була поїхати за кордон. (М., 32 роки), «Вони живуть і працюють в Італії. І мета – так, як у всіх, була*

проблема з грошима, мама і тато хотіли дати нам освіту, хотіли, щоб ми вчилися в університетах, і спочатку поїхала мама, а потім поїхав тато. Основна проблема було те, що та робота, яку вони мали, та зарплата, яку вони мали, були недостатні для того, щоб ми могли ще десь вчитися.» (І., 23 роки).

Ще однією причина виїзду за кордон респонденти називають невиплата заробітної плати, бажання забезпечити краще майбутнє власним дітям, заробити необхідні кошти для їх навчання та майбутнього влаштування.

«Ні, вона мала роботу, але їй тоді не платили грошей. Тобто їй не платили зарплати 3 роки. То тоді було таке поширене явище. Тато не працював на той час і плюс у мене був брат, молодший на 6 років, то ми так усі залишилися і ще бабця була. Ми жили в одній квартирі. А я вже на той час була одружена і я мала одну дитину. Ми вже тоді жили окремо.» (Л., 30 років).

Коли діти дізнаються про поїздку за кордон своїх рідних, для них це емоційно важко перенести. Особливо розлука з мамою переноситься найважче: *«Ну важко було. Ви самі розумієте, що мама – то є мама, і коли ще дитина маленька. Мама мені до того часу допомагала з дитиною, надавала підтримку.» (Л., 30 років).*

Особливо це важко сприймається, коли діти ще зовсім маленькі, і дізнаються про поїзду в останній момент. Це для них є несподівано і вони не підготовленні. Також до кінця не усвідомлюють, яка відповідальність лягає на їхні плечі: *«Це був шок. Звичайно, це був шок. Ну тобто ми були до того готові, що мама буде їхати, але то так здавалося швидше розмовою... Ще невідомо було, чи візу відкриють, от... ми ще з сестрою поїхали влітку на екскурсію, пам'ятаю, так в неділю ми приїхали з тої екскурсії з Києва, і мама каже, що « мені відкрили візу, я завтра їду». (І., 23 роки). «Спочатку мене привезли у село і я там була. Мені не казали, що мама поїхала. Потім через деякий час до мене приїхала бабця і сказала, що мама поїхала. То деякий час, ну десь років 5 я дуже плакала, переживала, мамі не бачила, я не розуміла чому я в цих людей. Уже зараз я привикла, мама приїжджає до мене.» (Я., 14 років).*

З даних інтерв'ю, ми бачимо, що не завжди батьки знають, куди вони їдуть і не мають уявлення, що їм може загрожувати. Вони також зовсім не

володіють інформацією, куди їм потрібно звернутись у разі виникнення складної ситуації: *«Значить, ситуація була протилежна, як в мамі і як в тата, тому що як мама їхала, як дуже багато заробітчан, то люди їхали, то була туристична віза, просто їхали ніби як на екскурсію, і в якомусь місті десь там хтось тебе може тебе зустріне з якихось сусідів, знайомих, хто вже є там, і там далі вже стараєшся якось причепитися. То мама їхала теж з такою туристичною візою, вона знала якихось 300 слів італійською мовою, мала якийсь розмовник, і все. Вона фактично не знала, куди, до кого їде. Зупинився автобус, вона вийшла, і далі мала сама, не знаючи мови, добиратися кудись там, в якесь місто, де там їй показали, мала якийсь номер телефону В принципі, так як... Надії на допомогу було більше, ніж самої допомоги насправді.»* (І., 23 роки).

Ми бачимо, що вдома обіцяють одне, а під час поїздки вимальовується зовсім інша картина і надій на допомогу уже немає. Доводиться самому долати труднощі і шукати вихід із ситуації, не володіючи при цьому ні мовою країни перебування, ні інформацією про неї: *«Мамі обіцяли, але коли вона поїхала, то вийшло так, що її просто, як то кажуть «кинули». Вона залишилася сама на вулиці. Добре, що вона знала польську мову і зустріла там якогось поляка, який уже їй допоміг»* (Я., 14 років). Респонденти наголошують, що ситуацію ускладнює те, що їх батьки не володіли мовою. Процедура виїзду у всіх ситуаціях однакова – через туристичну фірму нелегальним шляхом: *«Мама спочатку 2 місяці вчила мову, звернулася до туристичної фірми, як це робили усі, і поїхала. Спочатку виїхала туди нелегально, станом на сьогоднішній день вона там у легальному статусі, навіть з можливістю зміни громадянства.»* (М., 32 роки).

Незважаючи на те, що мігранти можуть чітко знати куди саме (в яке місто) вони поїдуть, однак ситуація з пошуком роботи може виявитися значно складнішою, ніж передбачалося: *«Так, вона знала, що їде в Рим, вона знала до кого. Її там зустріли. Виробляла документи через туристичну фірму. От і її там зустріли, десь місяців 2 у неї там роботи не було, ну так, десь-щось на пару годин, щоб хоча би за прожиття заплатити. За той період вона схудла, пострашніла, бо то був кошмар. Але десь за 2-3 місяці їй допомогли там знайти роботу нормальну, і потім їй документи виробили, так що вона вже працює, і відійшла зараз.»* (Л., 30 років). Як бачимо, українцям важко звикнути

до таких змін, а також до того рівня відповідальності, який вони на себе взяли, і все відображається на їхньому здоров'ї та самопочутті. Також нелегко знайти задовільне місце праці: *«За той час вона кілька разів переїжджала з одного місця в інше. В основному... Ви кажете – діяльність... діяльність – це є хатня робота, догляд за старшими людьми, за хворими людьми, от. Це була якась така робота, яку може виконувати людина без медичної освіти, наприклад, в лікарні. Хоча моя мама багато знає про медицину. Моя бабця медик. Ну такого типу, все що дійсно по хаті робота. Ну і по-різному бувало.»* (І., 23 роки). Часто українці виконують різну роботу, головне щоб не залишитись без заробітку, щоб мати кошти на утримання. Як уже зазначалося, найбільша проблема, це мовний бар'єр. Серйозною перепорою для ефективного пошуку нової роботи є мовний бар'єр. І лише подолавши його, мігранти почувають себе значно впевненіше.

Вдома залишаються діти, яким так потрібна мамина підтримка та допомога, їм важко звикнути до самостійного життя: *«Ну, в принципі, я весь час, все життя, скільки я себе пам'ятаю, до того часу, поки мама поїхала, то ми завжди були разом, ніколи в нас не було якихось там... розлук, і... дуже допомагала нам наша бабця і дід, родичі наші нам в тій адаптації, тому що... Ну уявіть собі: дитині 15 років, ні варити їсти, нічого там, ще тільки школа і все. Ми зовсім несамотійні були в цьому плані, ну звичайно, тато звичайно старався чим міг, тим нам помагав, їсти готував, потім вийшло так, що він працював в іншому місті, так само ми бачились тільки на вихідних, ну так... Було важко. Дуже-дуже допомогли нам дід з бабцею, звичайно, майже щотижня приїжджали до нас, нам тут помагали готувати, помагали, які питання були але так, знаєте... так в дійсності виходило, що фактично все виховання було... все було по телефону, мама ще навіть як тут була з роботи телефонувала «мама, я не знаю, що то, мама я»... Дотепер, як є якісь питання, чи в мене, чи в сестри якась проблема, ми завжди дзвонимо до мами, питаємо, радимося, що вона скаже, що вона порадить»* (І., 23 роки).

Діти трудових мігрантів, загалом, мають ті ж проблеми, що їхні однолітки: складності процесу соціалізації особистості, проблеми з навчанням: *«Ну от, власне, не хватило мами на той період. Тобто були трохи з ним (братом) проблеми такі-всякі»* (Л., 30 років). Але через відсутність батьків у них виникають додаткові проблеми: переживання за батьків, неспокій, самотність,

страх, надмірні намагання самоствердитись. Нерідко це проявляється в девіантній поведінці, конфліктах: *«Ну, в такому, що він у всякі бійки встрявав, то у нього телефон вкрали, то ще щось. Отаке всяке.»* (Л., 30 років). Проблеми, які вирішує звичайна дитина в сім'ї через поради батьків, діти трудових мігрантів не завжди можуть розв'язати у своєму соціальному оточенні, а до соціальних працівників своїх навчальних закладів вони не звертаються.

Опитані відзначили як позитивні, так і негативні зміни у своїй поведінці після від'їзду батьків за кордон. Щодо позитивних змін, то вони є такі: формування самостійності та відповідальності дітей трудових мігрантів: *«Знаєте, це теж можна розділити як такі більш економічні фактори, психологічні, що все таки – хочеш, не хочеш але якщо ти залишаєшся умовно кажучи, без батьківської опіки, то ти мусиш бути більш такий самостійний, більш...»* (І., 23 роки); збільшення вартості батьків у очах дітей, поява пошани до них, усвідомлення того, що батьки готові на все заради своїх дітей: *«Так. Ну і все-таки починаєш, знаєте, коли втрачаєш, то починаєш більше цінувати. От як колись моя знайома сказала: «От якби моя мама виїхала!»...Вона того не розуміє. Поки ти маєш своїх батьків біля себе, то ти можеш якось не звертати увагу, як ти говориш, що ти говориш. А так, коли ти вже можеш бачити свою маму два рази на рік чи раз на рік, то ти більше вже думаєш, як що зробити, як що сказати, ну більше цінуєш ті стосунки, цінуєш відносини»* (І., 23 роки).

Батьки, перебуваючи за кордоном, намагаються різними способами зв'язуватись з своїми близькими. Спершу зв'язок з мамою був тільки по телефону та у листах: *«Ми переписувалися. То були дуже-дуже-дуже довгі листи, по десять сторінок...»* (І., 23 роки), але з новітніми технологіями, діти можуть спілкуватись через Скайп зв'язок та бачити рідних щодня, звичайно якщо є можливість: *«Ну от мама цього літа буде тут, я буду наполягати, вчити її користуватися комп'ютером, щоб могли спілкуватися по скайпу.»* (М., 32 роки).

У зв'язку з трудовою міграцією батьків діти отримали фінансову можливість одержати належну вищу освіту: *«Особисто для мене, то дало те, що я зміг закінчити юрфак. Я вчився на державному, але на той час джерел доходів не було жодних, а жити за щось треба.»* (М., 32 роки).

«Мама завжди казала, що я хочу дати дітям освіту. Воно так виходить, що освіта вже є, слава Богу, житло є, а воно якось так виходить, що нема як вернутись. На що? Приїхати сюди, і що мати тут?» (І., 23 роки).

Ми бачимо, що діти у більш старшому віці намагаються заощадити кошти, та витратити їх цілеспрямовано, а молодші над цим не задумуються, оскільки знають, що мама завжди допоможе: *«Ну, так особливо мені мама грошей не передає, але коли передає, то ми їх так не витрачаємо наліво-направо. Відкладаємо їх на щось. Так, хоча брат відразу їх розтринькує.» (Л., 30 років).* Також є випадки, що усе зароблене не виходить навіть заощадити, для хорошого майбутнього: *«Усі кошти використовувалися для проживання, фактично. Тобто якісь заощадження з цих коштів ніхто не робив.» (М., 32 роки).*

Кожна дитина трудового мігранта мріє мати власну справу, але не може наважитись, дуже важко в Україні втриматись на ринку. Потрібно мати великі кошти та вміти ризикувати: *«Так, я розумію. Ви знаєте, в принципі, всі ці теми в нас піднімалися ще раніше. Але знаєте, щоб щось починати нове, то треба бути якимсь трошки авантюристом. А ми напевно, ніхто з нас такий не є, то треба якось вміти ризикувати, вміти не боятися втратити то, що ти маєш, все, що ти маєш, і там: або пан – або пропав. Зараз важко визначити, мені здається, я не є спеціалістом, але важко визначити, що може принести тобі прибуток...» (І., 23 роки).*

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

Результати дослідження, проведеного у м. Львові, що здійснені у рамках реалізації Проекту підтримки транснаціонального батьківства та соціально-економічної реінтеграції репатріантів, вимагають узагальнених висновків і пропозицій за основними етапами їх реалізації.

Для того, щоб отримати узагальнюючу картину і зробити висновки та пропозиції щодо еміграційних настроїв мешканців Львова, наводимо результати соціологічного дослідження, що стосуються даної тематики.

Найважливішим чинником життя кожної людини є оцінка задоволеності рівнем життя. Населення Львова більшою мірою незадоволене соціально-економічним рівнем свого життя. Чимале значення у оцінці задоволеності свого благополуччя має аналіз респондентами зміни стану рівня їхнього життя за останній рік. Лише 2,25% опитаних мешканців Львова вказали на те, що жити стало знано краще. Проте основні відповіді респондентів вказують не те, що життя дещо погіршилось (33,25%) та практично не змінилось (39%). За соціально-демографічною ознакою жінки (56,06%) більше задоволені рівнем свого життя, ніж чоловіки (43,94%).

Покращення життя більшою мірою можливе в тому випадку, якщо намагатись не бути пасивним та діяти в цьому напрямку. Досить прикрим є той факт, що майже половина опитаних, нічого не робить для покращення свого становища через відсутність можливостей (41,50%). Основним способом покращення життя для решти опитаних є праця на двох роботах, сезонні заробітки, репетиторство. 13% опитаних одним із способів підняття фінансового становища вважають виїзд на роботу за кордон.

На формування еміграційних настроїв мешканців Львова певним чином впливає досвід перебування за кордоном. 64,25% респондентів мають досвід перебування за кордоном, натомість майже третина опитаних ніколи не були за кордоном – 34,75%.

Основною метою поїздки за кордон у 31,75% опитаних були туристичні поїздки. Тим не менше, 24,50% зазначили, що перебували за кордоном з метою працевлаштування. Для 7,75% опитаних не менш важливою метою поїздок за кордон було навчання. 16,5% вказали, що їхали за кордон з метою відвідин

родичів. Проте, найбільша кількість респондентів не дало відповіді на вказане запитання – 34,25%.

Здійснюючи віковий аналіз по даному запитанню, найбільш активною групою, щодо поїздок за кордон виявилася вікова група «21-30 років». Саме серед цієї категорії найбільша частка людей, котрі перебували за кордоном з метою навчання (70,97%), туризму (45,24%), спортивних змагань (62,50%), наукових конференцій (55%). Загалом більшість респондентів у цій віковій категорії зазначають, що метою їхньої поїздки за кордон є отримати новий досвід. Серед вікової категорії «31-45 років» найбільша частка респондентів вказали, що основною метою поїздки було працевлаштування – 30,61%. Така ж тенденція і у віковій категорії «46-50 років» – 18,37%.

За професійною ознакою на роботу за кордон найчастіше виїжджали безробітні – 66,67%, робітники – 30,61%, спеціалісти, робота котрих вимагає знання вищої освіти – 16,33% та студенти, учні – 29,03%.

Досліджуючи бажання мешканців Львова щодо виїзду за кордон, то 36,75% опитаних зазначили, що хочуть поїхати на роботу. Отже, можемо стверджувати, що практично 40% мешканців Львова є потенційними трудовими мігрантами.

З туристичною метою за кордон має бажання виїхати 16,25% опитаних. Мета виїзду за кордон на постійне місце проживання є привабливою для 12,5% респондентів. 13% опитаних вказують, що поїхали б за кордон з метою навчання. Проте, 15,5% зазначають, що не мають бажання їхати за кордон.

Якщо молодь у віці «21-30 років» мають досвід перебування за кордоном з в більшій мірі туристичного та навчального характеру, то відповідаючи на запитання щодо бажання виїзду за кордон, вказують, що мають бажання поїхати на роботу. Натомість у старших вікових групах прослідковується протилежна залежність. Ці вікові категорії уже мають досвід працевлаштування і бажають поїхати за кордон з туристичною метою або відвідини родичів.

Таким чином, ми можемо стверджувати, що сьогодні Україна стоїть перед проблемою втрати молодого покоління та можливих серйозних демографічних диспропорцій в майбутньому.

Причинами трудової міграції, на думку респондентів Львова, буде виключно забезпечення економічних потреб. Основними причинами, котрі зумовлюють бажання виїхати на роботу за кордон, є відсутність роботи в

Україні, можливість забезпечення матеріального статку та бажання фахової самореалізації, надія на кращі умови роботи за межами України та бажання дати дітям кращу освіту. Проте, не тільки працевлаштування та покращення матеріального статку є основними мотивами виїзду за кордон львів'ян. Важливим мотивом, що може вплинути на бажання поїхати за кордон, для 66% опитаних, є можливість подорожувати.

Забезпеченість роботою в Україні, покращення системи оплати раці в Україні, наявність власної сім'ї та дітей будуть тими основними факторами, які сприятимуть тому, що люди не матимуть бажання їхати за кордон. Не менш вагомими причинами, що стануть на заваді виїзду, – ведення власного бізнесу. Таким чином, саме вищенаведені фактори можуть ефективно зменшити темпи та обсяги зовнішньої міграції українців.

Більше половини опитаних львів'ян зазначили, що однозначно не погодилися б працювати за кордоном нелегально – 55,75%. При умові хорошого заробітку погодилися б нелегально працювати 19,75%. Для 5% такі умови є прийнятними за умови роботи за фахом. Щодо професійного складу респондентів, то найбільша динаміка у відповідях щодо нелегального працевлаштування прослідковується у респондентів з вищою освітою. Серед цих респондентів (40%) категорично не погодяться на будь-яку нелегальну роботу, а з іншого боку 37,50% ствердно сказали, що погодяться на нелегальну роботу. 40,09% можуть погодитись нелегально працювати, якщо це буде робота за фахом. Також, умова хорошого заробітку на нелегальній роботі є найбільш привабливою для респондентів з середньою спеціальною освітою – 30,38%.

Найбільш категоричною щодо статусу працевлаштування є вікова категорія «21-30 років», яка висловила, що категорично не погодиться працювати нелегально – 35,87%. Це зумовлено тим, що значна частка респондентів у цій віковій категорії ще здобуває, або щойно отримали, освіту, є амбітними та самовпевненими, більш пристосованими до вимог сучасного глобалізаційного та інформаційного способу життя. Вони вважають, що можуть і хочуть отримати роботу за кордоном легально.

Найбільш привабливий варіант роботи за кордоном для 35,25% опитаних є робота за фахом. Для 29,50% опитаних хорошою роботою була б робота, у сфері торгівлі чи сервісу. 19,50% опитаних мешканців Львова погодилися б працювати у сфері ведення домашнього господарства. На будівництві можуть

працювати 13,5% та у сфері сільського господарства – 11%. Такий відносно невеликий відсоток осіб, які готові займатися фізичною працею за кордоном, свідчить про те, що міське населення не пристосоване до фізичних навантажень і реально оцінює свої можливості. Респонденти могли пропонувати свої варіанти щодо того виду роботи, який вони хотіли б виконувати. Зокрема, респонденти вказували такі види робіт, як: робота у сфері дизайну та організації свят, соціальна робота, наукова робота, ведення бізнесу та робота у сфері економіки, робота інженером, перекладачем, водієм, тощо.

Тривалість перебування за кордоном для різних респондентів є різною. І хоча 32,75% ще не визначились з його тривалістю, оптимальною тривалістю перебування на роботі за кордоном є 2-3 місяці загалом для усіх респондентів.

Щодо статевого розподілу, то чоловіки погоджуються їхати на більш тривалий термін праці – 2, 3 роки, натомість для жінок привабливим є менш триваліші терміни перебування – від 2-3 місяців до півроку.

Найбільш привабливими для працевлаштування країнами були названі Сполучені Штати Америки, Польща, Велика Британія, Німеччина та Італія. 17,75% опитаних загалом вказують на те, що хотіли б працевлаштуватись в країнах Європейського Союзу. І хоча ці країни є привабливими для працевлаштування, проте залишитись проживати в цих країнах ствердно респонденти не погодились, що знову ж таки підтверджує економічний чинник як основний мотив виїзду за кордон. Погодились залишитись на постійне місце проживання у країні працевлаштування респонденти з вікової категорії 21-30 років, що ще раз підкреслює небезпеку можливих демографічних диспропорцій в Україні в майбутньому, та виникнення такої важливої проблеми, як старіння нації.

Щодо знання респондентами іноземних мов, то найбільшою мірою львів'яни володіють російською мовою, далі англійською і польською.

Опитані мешканці Львова загалом ставляться позитивно до трудових мігрантів. Це зумовлено також й тим, що більшість з них мають близьких родичів та знайомих за кордоном. Відтак, респонденти добре володіють інформацією про проблеми, з якими зіштовхуються трудові мігранти. На заваді виїзду за кордон, для 31,25%, може стати обізнаність про такі проблеми, як: мовний бар'єр, відсутність легального працевлаштування, робота понаднормово та неможливість швидкого працевлаштування. Не менш

вагомими для респондентів є проблеми правової незахищеності та тих, хто повертається. Найбільший вплив така обізнаність матиме на респондентів у віці «31-45 років» – 25,81%. Статевий розподіл показує, що жінки більше прислухатимуться і враховуватимуть знання про проблеми, що виникають за кордоном.

Щодо задоволеності респондентів своєю роботою, то вона знаходиться на позначці «Середня незадоволеність». Проте, більше половини опитаних, а це 60%, ствердно вказали на те, що їх робота не здатна забезпечити дохід, який може забезпечити сім'ю.

Основними планами на майбутнє у опитаних львів'ян є покращення матеріального становища. Однак, відповідаючи на питання про те, «Чи поїздка за кордон допоможе здійснити ці плани?», все таки, більшість респондентів не можуть чітко відповісти на це запитання – 37%.

Поїздка за кордон, особливо з метою працевлаштування, зазвичай вимагає приготувань та поінформованості щодо багатьох її аспектів. Плануючи поїздку за кордон, насамперед необхідно бути обізнаним про організації, котрі надають допомогу в працевлаштуванні, про соціальне середовище, в якому буде виконуватись робота, про умови праці, а також про організації, котрі надають соціальну, психологічну та правову допомогу за кордоном тощо. Не менш важливим є обізнаність про можливості та способи вироблення документів в країні еміграції та способи адаптації та механізми захисту своїх прав. Водночас, важливо зауважити, що особистий рівень поінформованості респондентів щодо цих питань відповідає рівню «середньої» та «низької» задоволеності. Респонденти також демонструють низьку задоволеність щодо обізнаності в формальних питаннях організації поїздки, організаціях, які надають допомогу тощо. Таким чином, з одного боку ми простежуємо потребу (попит) в наявності та поширенні такої інформації, а з іншого боку її недостатність. Отже, це свідчить про важливу необхідність створення центрів інформаційно-консультаційного характеру як у країнах еміграції, так і тут на Україні.

Очевидно, за відсутності таких центрів основним джерелом отримання інформації для потенційних мігрантів будуть в першу чергу друзі, родичі, знайомі, що й підтверджує наше дослідження. 63,75% респондентів будуть звертатися до них у разі виникнення необхідності поїздки за кордон. Лише

26,25% звернуться в організації, котрі займаються питаннями трудової міграції і 14% опитаних шукатимуть таку інформацію представництвах міжнародних компаній в Україні та в посольствах і консульствах.

Щодо основних механізмів підвищення правової культури громадян з питань трудової міграції та її наслідків, на думку респондентів, необхідно насамперед звернути увагу на проведення консультацій в посольствах та туристичних компаніях, адже саме ці установи займаються оформленням документів для виїзду за кордон. Також запровадження відповідних навчальних програм в навчальних закладах сприятиме підняттю правової культури щодо даної проблематики. Не менш вагомим в даному питанні є проведення громадських обговорень щодо даної тематики. Наступним кроком респонденти пропонують робити збільшення соціальної реклами та кількості телевізійних програм.

Проте, незважаючи на незадоволеність рівнем свого соціально-економічного життя більша частина опитаних респондентів ствердно сказала, що своє майбутнє бачить в Україні. Проте, щодо прогнозів відносно розвитку українського суспільства, то серед львів'ян панують песимістичні настрої. 54,75% переконані в тому, що навряд, чи щось зміниться в найближчому майбутньому.

В програмі реалізації проекту ставилась мета дослідження не лише тих респондентів, котрі мають намір емігрувати за кордон та їх обізнаність щодо даного запитання, а й тих людей, котрі повернулись з трудової міграції, зокрема з Італії, з'ясувати їхні настрої та переживання, рівень соціального самопочуття та стан реалізації себе в Україні.

Проаналізувавши результати глибинних інтерв'ю з реемігрантами, котрі повернулись з працевлаштування з Італії та на даний момент проживають в Україні, можна зробити наступні висновки.

Основна маса тих, хто повернувся, це особи, які працювали нелегально. Трудові мігранти, які отримали легальний статус, лише відвідують родичів в Україні, але не мають фінансової можливості повернутися на батьківщину для постійного проживання тут.

Зважаючи на те, що серед наших респондентів були лише жінки, ми підтвердили ту особливість міграції українців до Італії, що вона має «жіноче обличчя». Хоча у двох наших респондентів чоловіки також були на заробітках,

натомість жінки є більш мобільними, активними та швидше пристосовуються до нових умов. Гендерні особливості трудової міграції українців до Італії також значною мірою спричинені кон'юнктурою ринку праці цієї країни та пропозицією місць для працевлаштування.

Опитані респонденти, їдучи на роботу за кордон, залишали в Україні сім'ї та дітей. У двох реемігранток внаслідок їх виїзду за кордон розпалася сім'я. Крім того, з їх розповідей нам стало відомо, що розпад сім'ї внаслідок трудової міграції жінок до Італії можна вважати швидше правилом, ніж винятком. Лише незначній кількості мігрантів вдалося зберегти сімейні відносини.

Серед опитаних трудових мігрантів одна жінка мала досвід повторного працевлаштування і перебування на заробітках двічі.

Вперше спробу трудової міграції наші респонденти здійснили приблизно в кінці 90-х років до Італії. Вибір даної країни був зумовлений тим, що в деяких респондентів були вже родичі та знайомі на заробітках у цій країні.

Виїхати на роботу за кордон наших респондентів змусило важке матеріальне становище. І хоча на момент виїзду частина з них не була безробітною, проте затримки у виплаті заробітної плати сприяли появі величезних боргів, а вирішення матеріальних проблем ставало все більш нереальним завданням.

У виїзді за кордон вони вбачали можливість ліквідувати наявні борги, покращити матеріальне становище, придбати квартиру, заробити кошти на придбання автомобіля, фінансувати навчання дітей у престижних ВНЗ та загалом покращити скрутне матеріальне становище.

Здійснюючи організацію та підготовку до поїздки, респонденти зазначають, що нічого не знали про країну до якої вони їдуть, умови працевлаштування, спосіб їхнього життя там та організації, які б надавали таку інформацію. Загалом, для них ця поїздка була «поїздкою у невідомість». Хоча організація документів здійснювалась через туристичні фірми, в яких їм обіцяли допомогу, проте респонденти зазначають, що на той час такі поїздки були організовані таким чином, що їх привозили до місця призначення і залишали там. Жодної допомоги чи консультації ніхто не отримував.

Більш впевнено себе почували ті респонденти, котрі вже мали знайомих чи родичів за кордоном.

Щодо самої поїздки, то в респондентів зазвичай досить неприємні спогади

про неї через складність самої поїздки та через те, що вони розучилися з дітьми. Інші респонденти вказували на те, що поїздка їм видалась емоційно складною через швидкі організаційні збори та раптовість. В таких умовах двоє респондентів покидали хворих родичів. Це позначилось на тому, що респонденти взагалі не пам'ятають дороги, як вони їхали і міста, які відвідували протягом туру.

Основним джерелом інформації про особливості роботи, про середовище та країну їх подальшого проживання, були знайомі та родичі, котрі перебували в Італії. Проте, самі респонденти зазначають, що їх обізнаність була просто нульовою відносно того реального стану, з яким вони зустрілись там. Лише там, в Італії, трудові мігранти зрозуміли весь обсяг відповідальності, який вони на себе взяли, та проблем, які доведеться вирішувати. Тому наявність в Україні інформаційних центрів, які б могли попередити потенційних трудових мігрантів про проблеми, з якими доведеться стикнутися за кордоном, допомогли б їм уникнути цих труднощів та запобігти цьому так званому «шоку».

Пошук роботи для основної частини наших респондентів не видався дуже складною проблемою. По-перше, трудові мігранти розраховували на підтримку знайомих, по-друге, вони готові були прийняти будь-яке місце праці, бо боялися залишитися без роботи. Тим не менше, усі вони наголошують на тому, що інформація стосовно місця праці купується, і дорівнює розміру заробітної плати за один місяць, а це достатньо великі кошти для трудового мігранта. Окрім цього, однією з основних проблем пошуку місця праці є те, що мігранти не володіли мовою країни перебування. Таким чином, існує велика необхідність наявності громадських інформаційних центрів в Італії, щось на зразок центрів зайнятості, де б містилася інформація (зокрема українською мовою) щодо місць праці та розміру заробітної плати.

В основному, наші респонденти відгукуються про роботу позитивно і вказують на хороші умови праці, про гарне відношення до них з боку сім'ї, в котрій вони перебували тощо.

За час перебування на заробітках усі респонденти змінювали місця праці. Зазвичай у наших респондентів це відбувалось через смерть тих людей, котрих вони доглядали, проте у деяких випадках це було зумовлено потребою знайти роботу, котра б забезпечувала кращий дохід.

Усі респонденти працювали доглядальницями стареньких дідусів чи бабусь, виконували хатні роботи в їх домі.

Задоволеність роботою у наших респондентів була зумовлена відносно хорошим прийняттям їх членами родин, у котрих вони працювали.

Перший час перебування за кордоном в чужій країні, далеко від сім'ї та дітей був найважчим для наших респондентів. Опитані респонденти відчували глибоку депресію, сум та сильну ностальгію.

Подолати цю проблему насамперед допомогло позитивне сприйняття жінок членами сім'ї, в котрій вони перебували, та ставлення до них, як до членів родини, на чому неодноразово наголошувалось.

Велике значення для прискорення адаптаційних процесів мала підтримка з України рідних, близьких, друзів, знайомих та створення у респондентів зовнішніх уявних символів – розмови з котом, сприйняття українських льодяників як ліків, перечитування українських газет, котрі вони взяли з дому.

Процес комунікації з родиною відбувався по телефону та через написання листів як з одного боку, так і з другого. Серед опитаних трудових мігрантів лише одна респондентка мала можливість побачитись з донькою, яка приїжджала до неї. Процес комунікації по телефону переважно відбувався щотижня, проте респонденти намагались і частіше спілкуватись з родиною у разі якихось випадків. Респонденти зазначають, що зазвичай відчували, коли в дома щось було не гаразд. Проте, комунікаційні відносини з обох сторін мали лише позитивний характер. Кожна зі сторін намагалась розповідати лише позитивні речі, замовчуючи щось погане.

Натомість, написання листів відбувалось з боку самих емігрантів набагато рідше, а от з боку дітей набагато частіше. Варто також підкреслити величезні розміри цих листів, що свідчило про велику потребу у спілкуванні. Усі респонденти зазначають, що сучасні засоби комунікації, зокрема скайп-зв'язок через інтернет, що був недоступний їм на той час, значно полегшив би їм перебування за кордоном.

Щодо спілкування жінок з чоловіками, то у двох життєвих ситуаціях чоловіки взагалі не цікавились життям своєї дружини за кордоном. У однієї респонденти чоловік покинув сім'ю, дітей і пішов до іншої жінки.

Щодо соціально-психологічного клімату в сім'ї, з відповідей респондентів ми бачимо, що в їх сім'ях почались процеси емоційного напруження між дітьми

та батьками, посилились стреси у дітей та й, навіть, відбулись розпади сімей через відхід батька до іншої жінки.

Від'їзд мами за кордон наклав на усіх членів сім'ї, котрі залишились, нові ролі, та певною мірою припинив виконання старих. Для батька – це роль вихователя та наставника з функціями як батька, так і матері, а також втрата ролі годувальника сім'ї. Для доньки – роль господині, необхідність у швидкому дорослішанні, відмова від дитинства тощо. Це все призвело до конфліктів, стресів та погіршення комунікації між членами родини.

Проте, загалом оцінюючи соціально-психологічний клімат, то в усіх опитаних респондентів-реемігрантів станом на сьогодні сформувалися хороші стосунки з дітьми. Навіть, інколи респонденти зазначали, що ці відносини покращились, бо навчились один одного цінувати. Проте, не завжди такі хороші відносини зберігаються з чоловіками, котрі не витримують розлуку часом. Однак, така вимушена розлука все таки наклала відбиток на сім'ї. В процесі адаптації та призвичаєння до умов, праці та місця проживання респонденти змогли найти людей, з котрими вони комунікували та інколи проводили вільний час разом. Проте, усі вони зазначили, що вірних та хороших друзів за кордоном знайти практично неможливо, тому що кожен думає про власні інтереси. Зокрема, наводився приклад, що незважаючи на дружбу можуть легко перехопити один в одного хорошу роботу.

Щодо організації дозвілля, то респонденти не ставлять собі це за мету, і зазвичай думають лише про заробляння грошей. З наших опитаних респондентів свідомо про те, що хоче багато чого побачити та подорожувати по Італії та її визначних місцях думала лише одна респондентка. Натомість інша респондентка працювала в таких умовах, що на дозвілля не залишалося часу. У виграшному становищі знаходяться ті заробітчани, котрі мають більш вільніший графік роботи і ті, які можуть подорожувати з членами сім'ї, в котрій вони працюють. Частина наших респондентів завдячують саме сім'ї, в якій вони працювали, тим, що вони побачили багато визначних та історичних місць у Італії. Для них це є позитивною стороною трудової міграції. Проте усі респонденти зазначають, що дуже важливим у їх житті в Італії було відвідування церкви. За відсутності будь-яких центрів психологічної допомоги чи інформаційної підтримки, церква для них стала тим центром, де респонденти відпочивали, отримували інформацію та спілкувались з

українцями. Однак, церква не може повністю взяти на себе виконання цих функцій, які мали б забезпечувати громадські організації. Таким чином, ми можемо констатувати потребу у появі нових та розвитку існуючих організацій (центрів) допомоги українським трудовим мігрантам.

Щодо результатів трудової міграції, то усі опитані респонденти вказують, що мета, з котрою вони їхали на роботу за кордон, була досягнута. Важливим результатом поїздки є те, що респонденти вказують не лише на покращення матеріального становища, а й на здобуття корисного суспільного досвіду. Загалом, поїздки за кордон респонденти оцінюють як позитивну. Крім цього, важливим здобутком є знайомства та дружні стосунки з членами сімей, в котрих жили і працювали наші респонденти в Італії.

Повернувшись додому, респонденти зустрічаються з умовами та реальністю якої вони не очікували. Зокрема, незадовільний рівень соціально-економічного та політичного життя в країні, рівень побуту, наявність корупції в державних органах влади та ін. Реальний стан справ в домі призводять до певної дезорієнтації та гнітючості. Часто в респондентів виникає бажання повернутись назад. Одною з найбільш критичних проблем для трудових реемігрантів є несприйняття співвідношення рівня заробітної плати та витрат на проживання. Проблеми в адаптації проявлялись також в тому, що респонденти в пам'яті тримали одні спогади про Україну, а повернулись з великим розчаруванням, адже побачили значне погіршення життя.

За час трудової міграції та відсутності в Україні опитані респонденти вказують, що по-новому при звичаювались до соціального укладу нашого життя.

Після повернення в Україну основна маса респондентів таки влаштувались на роботу, проте вони зазначають, що дана робота та дохід, який вони отримують, не дає можливості забезпечувати сім'ю, проживати на належному рівні. Щодо започаткування власного бізнесу, то респонденти над цим не задумуються і навіть не хочуть. Це зумовлено корумпованістю влади та нестабільністю в нашій державі. Одна з респонденток таки здійснила спробу започаткування власної справи після повернення, однак ця спроба виявилася невдалою. З одного боку, це було зумовлене тим, що європеїзований менталітет трудових реемігрантів не дозволяє їм давати хабарі державним структурам, з іншого – браком інформації та досвіду щодо ведення власного бізнесу, а також відсутністю центрів, в яких її можна би було отримати. Таким

чином, наявність бізнес-центрів, які б надавали фахову допомогу та підготовку трудовим реемігрантам чи членам їх родин, запобігали б виникненню схожих ситуацій, а також вкладанню інвестицій та створенню власного бізнесу трудовими мігрантами у країнах їх проживання, зокрема в Італії. Про такі випадки ми дізналися з одного з інтерв'ю. Створення таких бізнес-консультаційних центрів, зокрема на території західної України, є вкрай актуальним оскільки сприятиме розвитку малого та середнього бізнесу в Україні, запобіганню трудової еміграції в подальшому і поверненню трудових мігрантів додому.

Слід також зазначити, що усі без винятку респонденти наголосили на необхідності створення центру соціально-психологічної підтримки як для самих трудових мігрантів, так і для членів їх сімей. Налагодженість життя у трудовій еміграції відбувалась завдяки отриманню інформації від інших трудових мігрантів. Саме тому, вони зазначають, що має бути таке місце де вони зможуть отримати пораду, допомогу, інформацію тощо. Респонденти зазначають, що емігранти звертались б в такі центри, бо мають дуже велику потребу в цьому. Насамперед психологічну, а вже далі інформаційну – отримання документів, легалізація, роз'яснення законодавства в Україні щодо трудової міграції тощо. Часто респонденти опиняються в ситуаціях, коли їх кривдять роботодавці, і в таких центрах вони б могли отримувати підтримку та пораду, як діяти, як захистити свої права. А найголовніше, у випадках, коли респонденти не знають мови їм важко зорієнтуватись з укладом життя в новій країні, пошуку роботи, то в таких центрах можуть допомогти швидше адаптуватись і працевлаштуватись.

Інші респонденти вказують, що такі центри потрібно створювати в Україні, адже часто покинутими без материнської опіки залишаються неповнолітні діти, які дуже важко переживають розлуку, замикаються в собі і саме їм потрібна допомога психолога. Вони не завжди можуть звернутись до близьких родичів, а в таких центрах їм обов'язково допоможуть і навчать, як справитись з цим.

Прийнявши рішення про міграцію матері, а часто й батька, в найскладніших обставинах опиняються діти трудових мігрантів. Провівши фокус-групу та ряд глибинних інтерв'ю з дітьми трудових мігрантів можемо зробити наступні висновки.

В основному, період відсутності батьків становить 10 років. Зазвичай в трудовій еміграції знаходиться мама. Основною причиною виїзду батьків наших

респондентів є бажання заробити кошти на навчання дітей для отримання ними вищої освіти, придбання житла для себе та дітей, виплата боргів. Гостра проблема сьогодення полягає в тому, що якщо колись основна функція батьків полягала у вихованні дитини, то тепер вона звелася до того, щоб забезпечити їх фінансово і допомогти отримати вищу освіту.

Зважаючи на те, що розлука між батьками опитаних респондентів є досить великою в роках, то зазвичай ці сім'ї не витримують її, і розходяться.

Батьки респондентів їхали на невеликий термін, проте через економічну нестабільність в нашій державі, більшість з них залишилися за кордоном на невизначений термін. І хоча за такий довгий час вони дуже сумують за рідним домом та дітьми, проте повертатись на Україну вони частково не хочуть, а частково не можуть.

Отримання інформації дітьми про від'їзд матері на заробітки сприймався дуже болюче, але у більшості випадків це було дуже несподівано і раптово. Найважче було дітям шкільного віку, адже вони, не лише не розуміли чому мама їде і залишає їх, але вважали, що саме вони стали причиною такого раптового її від'їзду. В деяких респондентів це супроводжувалось істериками та бунтарською поведінкою. Всі респонденти вказують на те, що розлука з мамою далась їм дуже важко. Насамперед це зумовлено тим, що вони залишились самі, без підтримки, опіки і любові, а ще й тому, що на них зразу лягла велика відповідальність: ведення домашнього господарства, виховання молодших братів чи сестер, придбання житла тощо.

Важливим чинником у стабілізації морального стану була можливість комунікації з батьками, яка пройшла кілька етапів відповідно до розвитку комунікаційних технологій. Спочатку листи, потім телефонні дзвінки та СМС повідомлення, тепер зв'язок через інтернет. Слід зауважити, що усі учасники дослідження підкреслюють важливість спілкування через скайп-зв'язок з наявністю відеокамер, який створює ілюзію присутності батьків удома.

Проте, незважаючи на гідне матеріальне становище, діти заробітчан страждають від «мігрантського» способу життя їх батьків, відбувається розрив (тимчасовий, а іноді остаточний) сімейних зв'язків, діти залишаються без догляду та піклування одного, а то й обох батьків та виховуються у кращому випадку бабусями (дідусями) або родичами, внаслідок чого вони мають більше ризиків зіткнутися з проблемами соціально-психологічного характеру, які в

майбутньому можуть стати на заваді їх соціалізації у дорослому житті та спричинити соціальне виключення. Здебільшого батьки залиши дітей коли їм було 10 років і більше. Звичайно у молодшому віці такий стрес переноситься дуже важко і емоційно. Переважно діти залишаються з батьком, сестрою або братом, бабусею. Респонденти вказують, коли відчують підтримку від таких близьких людей, то їм набагато легше пережити розлуку.

У дітей, батьки яких поїхали за кордон на заробітки, часто виникає відчуття втрати, самотності та знедоленості, безпорадності, а це може призвести до серйозних порушень емоційно-психологічного характеру, небажання спілкуватися з рідними та друзями, особливо з мамою чи татом, які поїхали; крім того дитина стає дратівливою, тривожною, агресивною; у неї можуть з'явитися думки про самогубство; вона нікому не довіряє, і навколишній світ стає для неї чужим, що в цілому перешкоджає повноцінному розвитку дитини. Саме такі настрої переживали двоє з опитаних респондентів, адже вони залишились без батьків в молодшому шкільному віці.

Найважче розлуку переносять ті діти, котрі проживали у повній сім'ї, а після від'їзду матері довелось все робити самостійно та виконувати дорослі життєві ролі, що призводить до швидкого дорослішання або, навпаки, закривання від світу. Трапляються випадки, коли діти, будучи зовсім невідповідними до від'їзду батьків, зіштовхнулись ще й з тим, що батьки після еміграції протягом певного періоду часу нічого не повідомляли про себе. В таких випадках дуже важко в подальшому налагодити доброзичливі стосунки, адже в дітей залишається велика образа на батьків.

Діти трудових мігрантів, загалом, мають ті ж проблеми, що їхні однолітки: складності процесу соціалізації особистості, проблеми з навчанням тощо. Але через відсутність батьків у них виникають додаткові проблеми: переживання за батьків, неспокій, самотність, страх, надмірні намагання самоствердитись. Нерідко це проявляється в девіантній поведінці, конфліктах.

Звісно у дітей трудових мігрантів, спостерігаються і позитивні зміни, які мають прояв у формуванні самостійності, відповідальності, зростанні поваги до батьків тощо. Наші респонденти вказують, що стосунки з мамою не погіршились, а навпаки, покращились і вони навчилися цінувати один одного.

Зважаючи на довгі терміни розлуки та перебування батьків за кордоном, основна маса респондентів уже не пам'ятає важкі емоційні стани після від'їзду

батьків, негативні настрої та переживання. Зараз вони навчились любити своїх батьків та спілкуватись з ними на відстані.

Можна стверджувати, що оточення дітей трудових мігрантів, котрі взяли участь у фокус-групі, зазвичай є доброзичливим до них, проте завжди відчувається якась напруженість, певна заздрість тощо. Саме тому, вони не завжди охоче розповідають про свої проблеми та негаразди, а тримаються в межах своєї сім'ї, зокрема батька, сестер чи братів, бабусі чи дідуся. В процесі спілкування з мамою ділились в основному хорошими новинами, а про щось погане розповідали лише згодом.

Діти трудових мігрантів мають дуже сильну потребу у стабільності і відчутті захищеності, яка не задовольняється через те, що основні люди в житті дитини – батьки – не проживають разом з дитиною. Цю допомогу повинні насамперед надавати ті люди, котрі за своїм службовим обов'язком відповідають за їх розвиток та виховання: педагоги, соціальні психологи, працівники соціальних служб. Однак, як видно з нашого дослідження, їх діяльність не є достатньо розвиненою у нашій державі, тому існує величезна потреба в допомозі громадських організацій та фондів у формі створення фахових центрів, які могли б функціонувати при середніх школах чи тісно співпрацювати з ними. І саме в таких центрах діти можуть отримувати соціально-психологічну чи іншу допомогу. Опитані діти трудових мігрантів також вказують, що створення соціально-психологічних та консультаційних центрів є надзвичайно потрібними та актуальними. Діти трудових мігрантів вказують, що всю необхідну допомогу в таких центрах вони б хотіли отримувати від психолога з досвідом. Також респонденти зазначають, що хотіли б спілкуватись в таких центрах з дітьми, котрі опинились в таких самих життєвих ситуаціях.

Незважаючи на проблеми соціально-психологічного характеру, респонденти вказують, що від'їзд батьків за кордон з метою працевлаштування приніс свої результати, і було досягнуто поставлених цілей. Проте, більшість з них вказує на те, що зважаючи на зростання цін та інфляції в Україні, батьки змушені були залишитись за кордоном довше, ніж планували. Зараз частина батьків наших респондентів уже не планує повертатися додому. Загалом, щодо повернення трудових мігрантів додому, то з глибинного дослідження ми можемо спостерігати їх велике бажання повернутися, але відсутність можливості для цього. Насамперед це пов'язано з наявністю цілого ряду

проблем у сфері соціального забезпечення, зокрема розміром пенсій; невідповідністю у рівнях заробітної плати та фінансових потреб для забезпечення належного прожиття як самих мігрантів, так і членів їх родин; відсутності гарантій та підтримки з боку держави щодо сприяння створенню приватного бізнесу на зароблені кошти за кордоном, а також відсутністю досвіду та навиків у самих трудових мігрантів для відкриття власного бізнесу. З одного боку, трудові мігранти недооцінюють отриманий досвід роботи за кордоном, а з іншого, не мають навичок та відповідної кваліфікації для започаткування власної справи, тому надають перевагу вкладанню зароблених коштів у нерухомість або просто накопичуванню їх.

На запитання, чи хотіли б діти вкласти грошові перекази батьків у власний бізнес, щоб створити для батьків відповідні умови для їх повернення, то майже всі дали ствердну відповідь, проте зазначили, що у нашій державі дуже важко це реалізувати. Кожна дитина трудового мігранта мріє мати власну справу, але не може наважитись. Дуже важко в Україні втриматись на ринку. Однак, найбільшою проблемою є відсутність досвіду та навичок дітей щодо ведення власного бізнесу. Доки ситуація не зміниться ми матимемо сім'ї, котрі розірвані тисячами кілометрів. Загострює розлуку відсутність можливості часто бачитись та відвідувати дітьми своїх батьків. Найбільшою перепорою в цьому є візові бар'єри. В цьому контексті основна проблема полягає у тому, що дітей заробітчан трактують як потенційних мігрантів, а відтак у них існують проблеми з оформленням віз та вільним пересуванням через кордон.

Однак саме тривала відсутність батьків призводить до того, що в дітей виникають певні розлади соціально-психологічного характеру, які негативно відбиваються як на самій дитині, так і на суспільстві загалом. Саме чинник недостатньої уваги батьків часто стає головною причиною проблем дітей. Адже якщо дитина розуміє, що її доля небайдужа дорослим, якщо вона відчуває, що вона комусь потрібна, для неї значно зменшується ризик потрапити у неблагополучну компанію і, як наслідок, стати жертвою непорядних людей, що її оточують.

Таким чином, підводячи основний висновок можемо стверджувати, що створення інформаційно-консультаційних центрів для трудових мігрантів, членів їх родин та реемігрантів є вкрай необхідним.

Виходячи з результатів дослідження, ми подаємо наступні пропозиції щодо ефективного функціонування таких центрів:

Для потенційних трудових емігрантів:

- Знаючи про кількість потенційних трудових мігрантів серед мешканців Львова, (40%), в роботі консультаційного центру розробити програми, соціальні заходи, котрі сприятимуть підвищенню їх поінформованості щодо основних аспектів трудової міграції;
- Розробити соціальну рекламу у вигляді листівок та розповсюджувати їх у консульствах, туристичних компаніях, де є найбільша кількість людей, котрі планують виїхати на роботу за кордон;
- Такого ж типу інформацію розповсюджувати в навчальних закладах, де є значна кількість потенційних мігрантів;
- Надавати консультації щодо переваг та недоліків нелегального працевлаштування та тих труднощів, з котрими зіткнуться трудові мігранти в країнах еміграції;
- Зважаючи на те, що значна частка респондентів вказала на те, що мають бажання працювати за кордоном за фахом, створювати каталоги з пропозиціями таких робіт і вимог для отримання цієї роботи (які документи оформити, здати іспити тощо...);
- Зважаючи на те, що респонденти вказують на мовний бар'єр як одну з основних проблем, з якими зіштовхуються трудові мігранти, в італійських містах, а також в Україні при консультаційних центрах формувати групи по вивченню мови для потенційних трудових мігрантів;

Для дітей трудових мігрантів:

- Проводити тренінги та створювати групи, в яких вони можуть спілкуватись з дітьми, котрі опинились в таких самих умовах, де вони зможуть намагатись розуміти свої проблеми;
- Сприяти кращому процесу комунікації між батьками та дітьми за допомогою скайп-зв'язку з використанням відеокамер;
- Розробляти інформаційні повідомлення, проводити навчання чи тренінги щодо ефективного використання коштів, які заробляють батьки, способів їх інвестування та отримання прибутків;
- Надавати консультації та проводити виховні майстер-класи для опікунів, котрі виховують дітей трудових мігрантів;
- Надавати юридичні консультації у випадку виникнення проблем з оформленням документів з метою відвідин батьків в Італії, а також роз'яснення щодо програм возз'єднання сім'ї чи інших переваг, якими вони можуть скористатися.

Для трудових реемігрантів:

- Надавати консультації по реалізації себе в Україні та про можливості реалізації отриманого досвіду в Україні;
- Надавати юридичні консультації щодо оформлення документів на отримання соціальних гарантій, пенсійного забезпечення тощо.

Пропозиції, що були подані до Ухвали III Міжнародного конгресу: «Діаспора як чинник утвердження держави Україна у міжнародній спільноті: сучасний вимір, проекція в майбутнє»:

До Кабінету Міністрів України:

- розробити Концепцію та Національну програму «Повернення трудових мігрантів до України», передбачивши для цих осіб відповідні пенсійні умови, сприяння в реалізації інвестиційних проектів шляхом надання їм податкових пільг тощо.

До Міністерства освіти і науки України:

- ввести у навчальну програму курсів підвищення кваліфікації вчителів курс про особливості здійснення навчально-виховного процесу з дітьми трудових мігрантів та вплив трудової міграції на морально-психологічний стан дітей;
- сприяти створенню при СШ центрів соціально-психологічної підтримки та допомоги дітям трудових мігрантів.

До Міністерства Закордонних справ:

- укласти відповідні двосторонні договори з країнами-реципієнтами українських трудових мігрантів, зокрема Італією, про спрощення процедури оформлення документів для членів родин трудових мігрантів з метою відвідин родичів.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК 1

АНКЕТА

«ЕМІГРАЦІЙНІ НАСТРОЇ МЕШКАНЦІВ М. ЛЬВОВА»

Просимо Вас взяти участь в соціологічному дослідженні, спрямованому на вивчення еміграційних настроїв мешканців м. Львова, з'ясування чинників, що на них впливають, та обізнаністю мешканців нашого міста з особливостями трудової міграції.

Анкета є анонімною, вся отримана інформація буде представлена в узагальненому вигляді. Заповнюючи анкету, уважно прочитайте запитання та оберіть той варіант відповіді, який найбільшою мірою збігається з Вашою позицією, або допишіть свій варіант відповіді.

Якість отриманої інформації залежить від щирості Ваших відповідей!

1. Чи задоволені Ви соціально-економічним рівнем Вашого життя?

1. Так;
2. Ні;
3. Важко відповісти;

2. Як в цілому змінилось Ваше життя за останній рік? (один варіант)

1. Жити стало значно гірше;
2. Дещо погіршилось;
3. Практично не змінилось;
4. Дещо покращилось;
5. Жити стало значно краще;

3. Що Ви робите для покращення або зміцнення свого фінансового становища? (всі можливі варіанти)

1. Нічого не роблю, бо не маю можливостей;

2. Працюю на двох роботах;
3. Займаюсь підприємницькою діяльністю;
4. Їжджу на сезонні заробітки;
5. Планую виїхати на роботу за кордон;
6. Ваш варіант (вказіть); _____

4. Чи були Ви коли-небудь за кордоном ?

Так;

Ні (переходьте до питання № 6).

5. Якою була мета Вашої поїздки за кордон? (всі можливі варіанти)

1. Навчання;
2. Туризм;
3. Робота;
4. Відвідини родичів;
5. Спортивні змагання;
6. Наукові конференції, олімпіади.
7. Ваш варіант (вказіть); _____

6. Чи маєте Ви бажання поїхати за кордон:

1. На роботу;
2. На навчання;
3. На постійне місце проживання;
4. Ваш варіант (вказіть); _____

Чи можуть перераховані мотиви/аспекти вплинути на Ваше бажання виїхати за кордон? (дайте відповідь по кожному рядку обводячи цифру)

		Так	Ні
7.	Відсутність роботи в Україні;	1	2
8.	Наявність батьків, близьких родичів, які перебувають за кордоном;	1	2
9.	Бажання подорожувати;	1	2
10.	Можливість збільшення матеріального статку;	1	2
11.	Професійна нереалізованість в Україні;	1	2

13.	Кращі медичні та соціально-побутові умови за кордоном;	1	2
13.	Поповнення сімейного бюджету;	1	2
14.	Одруження за кордоном;	1	2
15.	Бажання фахової самореалізації, надія на кращі умови роботи за межами України;	1	2
16.	Бажання дати дітям відповідну освіту, соціальний статус чи допомогти батькам/родичам;	1	2
17.	Бажання оволодіти знаннями і навичками, недоступними на батьківщині;	1	2
18.	Знайомство з іноземними правовими та соціальними системами;	1	2
19.	Ваш варіант (вказіть); _____	1	2

20. Вкажіть причини, у зв'язку з якими Ви б не погодилися виїжджати за кордон? ; (Вкажіть усі можливі варіанти)

1. Забезпеченість роботою в Україні;
2. Висока оплата праці в Україні;
3. Відсутність коштів на оформлення документів, візи тощо;
4. Власна сім'я та діти в Україні;
5. Небажання залишати батьків;
6. Бізнес в Україні;
7. Візові бар'єри;
8. Ваш варіант (вказіть); _____

21. Чи погодилися б Ви працювати за кордоном нелегально?

1. Однозначно ні;
2. Можливо, при умові хорошого заробітку;
3. Лише тимчасово, щоб потім отримати легальний статус;
4. Так, якщо це буде за моїм фахом;
5. Так, погоджусь працювати нелегально.

22. На яку саме роботу Ви погодилися б поїхати? (не більше 3-х варіантів)

1. Будівництво;
2. Сільське господарство (збирання врожаю);
3. Домашнє господарство (прибирання домівки, готування їжі, доглядання дітей та немічних людей похилого віку);
4. Сфера торгівлі та сервісу (у т.ч. – готельний бізнес);
5. Лише за своїм фахом (вказіть яким саме); _____
6. Ваш варіант (вказіть); _____

23. На який термін Ви погодилися/хотіли б поїхати за кордон?

1. На 2-3 місяці;
2. На пів року;
3. На рік;
4. На 2-3 роки;
5. Назавжди
6. Ще не визначився, на який термін.

24. У яких країнах Ви погодилися б працювати?

25. Якщо була б можливість залишитись за кордоном, Ви б нею скористались?

1. Так;
2. Ні;
3. Важко відповісти;

26. Вкажіть, якими іноземними мовами Ви володієте?

27. Як ви ставитесь до людей, котрі виїжджають на роботу за кордон?

1	2	3	4	5
Негативно	Швидше негативно	Мені байдуже	Швидше позитивно	Позитивно

28. Хто-небудь із Ваших родичів/друзів працює /працювали за кордоном?

1. Ні, не працюють і ніколи не працювали (переходьте до питання № 32);
2. Зараз ні, але раніше працювали;

3. Так, але працюють посезонно;
4. Так, працюють зараз, але тимчасово;
5. Так, працюють постійно;

29. Наскільки вони були задоволені працею за кордоном? (оцініть за 5 бальною системою, де 5 – дуже задоволені, а 1 – зовсім не задоволені)

Не задоволені	1	2	3	4	5	Задоволені
---------------	---	---	---	---	---	------------

30. 3 якими труднощами вони зіткнулись працюючи за кордоном?

1. Неможливість швидкого працевлаштування;
2. Відсутність легального працевлаштування;
3. Психологічні проблеми, з якими зіштовхуються трудові мігранти і члени їх родин;
4. Правова незахищеність та правові проблеми мігрантів та тих, хто повертається;
5. Сексуальні домагання;
6. Погані умови проживання та низька оплата праці;
7. Понаднормовий робочий графік;
8. Проблеми професійної реалізації тих, хто повертається;
9. Відсутність можливості спілкування з родиною;
10. Мовний бар'єр;
11. Дискримінація за національною ознакою;
12. Неможливість задовольняти культурно - дозвілеві потреби;
13. Ваш варіант (вказіть) _____

31. Обізнаність про вищезазначені труднощі може стати Вам на заваді поїхати на роботу за кордон?

1. Так;
2. Ні;
3. Важко відповісти;

32. На скільки Ви задоволені своєю роботою на даний момент?

(оцініть за 5 бальною системою, де 5 – дуже задоволені, а 1 – зовсім не задоволені)

<i>Не задоволені</i>	1	2	3	4	5	<i>Задоволені</i>
----------------------	---	---	---	---	---	-------------------

33. Ваша робота приносить Вам дохід, який здатний забезпечити Вашу сім'ю?

1. Так;
2. Ні;
3. *Важко відповісти;*

34. Які Ваші життєві плани на даний момент?

1. Змінити місце праці;
2. Покращити матеріальне становище;
3. Здобути освіту;
4. Розпочати власний бізнес;
5. Створити сім'ю;
6. Оволодіти новою професією;
7. Придбати нове жило;
8. Ваш варіант (*вказіть*) _____

35. Скажіть, поїздка за кордон допоможе їх здійснити?

1. Так;
2. Ні;
3. *Важко відповісти;*

36. Як Ви вважаєте, якою інформацією необхідно володіти перед тим, як виїжджати за кордон?

1. Про організації, котрі надають допомогу щодо легального працевлаштування;
2. Про організації, котрі надають соціальну, психологічну та правову допомогу за кордоном;
3. Про можливості вироблення документів в країні еміграції;
4. Про способи адаптації та механізми захисту своїх прав;
5. Про шляхи подолання психологічних проблем;
6. Про соціальне середовище, в якому буде виконуватись робота, та умови праці;
7. Про механізми комунікації та способи зв'язку з родиною;

8. Про можливості спілкування з українською діаспорою та способи проведення вільного часу;
9. Ваш варіант (вказіть) _____

Наскільки Ви особисто задоволені рівнем поінформованості:

Коди відповідей: 1 – зовсім не задоволені; 2 – частково не задоволені; 3 – середня задоволеність; 4 – частково задоволені; 5 – дуже задоволені.

(Дайте відповідь по кожному рядку)

		1	2	3	4	5
37.	Щодо особливостей та умов трудової міграції;	1	2	3	4	5
38.	Про основні процедури, яких необхідно дотримуватись, щоб виїхати легально/безпечно на роботу за кордон;	1	2	3	4	5
39.	Про установи, організації, що надають інформацію/роз'яснення щодо особливостей трудової міграції та її наслідків;	1	2	3	4	5
40.	Про механізми захисту своїх прав, працюючи за кордоном;	1	2	3	4	5
41.	Проблемами соціальної адаптації;	1	2	3	4	5
42.	Про психологічні проблеми, з якими зіштовхуються трудові мігранти і члени їх родин, які залишилися в Україні;	1	2	3	4	5
43.	Про способи організації та налагодження комунікації з членами родини, яка залишилась в Україні;	1	2	3	4	5
44.	Про сучасні технічні засоби комунікації, які забезпечуватимуть якісне спілкування з членами родини;	1	2	3	4	5
45.	Про можливості реалізації себе після повернення з роботи з-за кордону (ведення власної справи, пошук, зміна роботи тощо);	1	2	3	4	5
46.	Ваш варіант (вказіть); _____	1	2	3	4	5

47. Якщо у Вас виникне бажання поїхати на роботу за кордон, до кого Ви

будете звертатись за інформацією щодо працевлаштування?

1. До родичів, друзів, знайомих котрі працювали за кордоном;
2. В організації, котрі займаються питаннями трудової міграції;
3. Шукатиму в представництвах міжнародних компаній в Україні;
4. В посольствах, консульствах;
5. Ваш варіант (вказіть) _____

48. Яким чином необхідно підвищувати правову культуру громадян з питань трудової міграції та її наслідків? (вказіть всі можливі варіанти)

1. Збільшити кількість соціальної реклами;
2. Збільшити кількість телевізійних програм;
3. Проводити консультації в посольствах та туристичних компаніях;
4. Проводити громадські обговорення щодо даної тематики;
5. Запровадити відповідні навчальні програми в навчальних закладах;
6. Інше (вказіть); _____

49. Де Ви бачите своє майбутнє: в Україні чи за кордоном?

1. Однозначно в Україні;
2. Швидше в Україні;
3. Швидше за кордоном;
4. Однозначно за кордоном;
5. Ще не визначився/лася.

50. Як Ви оцінюєте перспективи розвитку нашого суспільства?

1. Впевнений, що життя стане кращим;
2. Навряд чи щось зміниться в найближчому майбутньому;
3. Справи у суспільстві ще більше погіршаться;

А тепер декілька слів про себе:

51. Ваша стать:

1. Чоловіча;
2. Жіноча.

52. Ваш Вік: _____

53. Ваша освіта?

1. Початкова, неповна середня (до 9-ти класів);
2. Загальна середня освіта;
3. Середня спеціальна (ПТУ, технікум, училище тощо);
4. Незакінчена вища (більше 3-х курсів ВНЗу);
5. Вища, в т. ч. друга вища;
6. аспірантура, докторантура, маю вчений ступінь.

54. Ким вважаєте себе за національністю?

55. Ваш сімейний стан:

1. неодружений/ незаміжня;
2. одружений/заміжня;
3. розлучений/на;
4. офіційно не розлучений/на, але живемо окремо;
5. живу у цивільному шлюбі;
6. вдова/вдівець.

56. Зі скількох членів складається Ваша сім'я?

57. Скільки дітей проживає у Вашій сім'ї та скільки їм років?

58. Як Ви оцінюєте матеріальне становище Вашої сім'ї?

1. грошей вистачає лише на найнеобхідніші продукти;
2. Усі гроші витрачаються на продукти і купівлю необхідних недорогих речей;
3. В основному вистачає грошей, але придбання товарів тривалого користування (телевізор, холодильник, меблі, тощо) для нас має певні труднощі;
4. Живемо забезпечено, але здійснити деякі покупки поки ми не в стані

(квартиру, автомобіль);

5. Можемо дозволити собі практично все, що захочемо;

59. Сфера зайнятості:

1. Робітник;
2. Службовець (заняття, що не потребує вищої освіти);
3. Спеціаліст (заняття, що потребує вищу освіту);
4. Зайнятий індивідуальною трудовою діяльністю;
5. Приватний підприємець;
6. Військовослужбовець, службовець правоохоронних органів;
7. Веду домашнє господарство;
8. Учень, студент;
9. Пенсіонер;
10. Безробітний;
11. Інше (вказіть); _____

ДОДАТОК 2

ГАЙДИ ФОКУС-ГРУП ТА ГЛИБИННИХ ІНТЕРВ'Ю

ГАЙД ФОКУС-ГРУПИ**«СОЦІАЛЬНІ ТА ТРУДОВІ УМОВИ ОСІБ ТА СІМЕЙ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ТРУДОВОЮ МІГРАЦІЄЮ»*****I. Соціально-демографічні характеристики***

- Скільки Вам років?
- Яка у Вас освіта?
- Де Ви проживаєте на даний момент? Чи змінилось Ваше місце проживання після виїзду Ваших близьких за кордон?
- Який у Вас сімейний стан?
- Зі скількох членів складається Ваша сім'я?
- Скільки дітей проживає у Вашій сім'ї та скільки їм років?
- Яка сфера Вашої зайнятості на даний момент?

II. Сім'я та її соціальне самопочуття

- Хто з членів Вашої родини перебуває за кордоном?
- Скільки років вони перебувають за кордоном?
- Скільки Вам було років коли вони емігрували?
- Яка мета їхнього виїзду за кордон?
- Скільки членів Вашої сім'ї залишилось після еміграції Ваших батьків за кордон?
- Як Ви сприйняли новину про поїздку Ваших родичів на роботу за кордон?
- Як сприйняли батьки інформацію про від'їзд їх дітей за кордон?
- Чи підтримували Ви батьків під час підготовки до цієї поїздки?
- До кого звертались Ваші батьки за допомогою в організації даної поїздки?
- Чи виникали у них труднощі з отриманням інформації про поїздку, чи якісь інші труднощі?
- Куди саме Ваші батьки емігрували?
- Який вид діяльності вони там здійснювали/здійснюють на даний момент?
- Які труднощі Ви відчули, коли залишились без батьків?
- Як у Вас проходив адаптаційний період після від'їзду Ваших батьків?

- Які емоційні настрої Ви переживали?
- Які можливості перед Вами відкрила міграція Ваших батьків за кордон?
- Які проблеми у Вас виникли після міграції Ваших батьків за кордон?
- Яким чином Ваші батьки впливали/ють на Ваше життя будучи за кордоном?
- Чи звинувачували Ви себе в тому, що Ваші батьки поїхали?
- Як змінився емоційний клімат у сім'ї після від'їзду Ваших близьких?
- Як змінювався рівень Ваших стосунків під час всього перебування їх за кордоном?
- Наскільки від'їзд Ваших батьків погіршив/покращив Ваші взаємостосунки?
- Які хатні клопоти на Вас лягли і як Ви справлялись з ними?
- Чи мали Ви виховувати молодших братів/сестер?
- Наскільки члени Вашої родини цікавляться Вашим життям? Наскільки Ви їм розповідаєте про своє життя в повній мірі?
- Наскільки Ви в курсі життя Ваших батьків?

III. Комунікаційні відносини

- Як відбувався процес комунікації між Вами і Вашими батьками?
- Які труднощі у комунікації виникли у Вас з Вашими батьками?
- Як часто Ви здійснювали/здійснюєте комунікацію з Вашими батьками?
- Який вид комунікації, на Вашу думку, є найефективніший?
- Як часто Ви та Ваші батьки маєте змогу відвідувати один одного?

IV. Навчання

- Чи відбулись якісь зміни в навчальному процесі після від'їзду Ваших батьків?
- Чи змінилось ставлення до Вас в школі від однокласників, вчителів, друзів?
- Ви відчували підтримку з боку школи чи інших соціальних служб у даній ситуації?

V. Інформаційні потреби

- Чи маєте Ви заінтересованість в отриманні юридичних консультацій (про права сім'ї в Україні та про права мігрантів)?

- Чи маєте Ви Зацікавленість у спілкуванні з Вашими батьками/мамами, які виїхали, через Скайп зв'язок?
- Чи маєте Ви потребу у відносинах з державними органами, соціальними службами іншими установами, котрі можуть Вам надати підтримку?
- Чи є потреба щоб Ваші батьки досі перебували за кордоном?
- Чи мають Вони бажання повернутись?
- Чи маєте Ви бажання виїхати до них?
- Якщо так, на яких умовах Ви хотіли б емігрувати: робота, відпочинок...?
- Чи вважаєте Ви доцільним створення груп соціально-психологічної підтримки мігрантів та членів їхніх родин?
- Як, на Вашу думку, потрібно здійснювати державну політику в сфері підтримки сімей, залишених в Україні та мігрантів?

VI. Матеріальний стан

- Як Ви оцінюєте матеріальне становище Вашої сім'ї?
- Чи задоволені Ви рівнем свого достатку (своїм матеріальним становищем)?
- Як змінився Ваш матеріальний стан за останні роки? Яким він був до поїздки і яким є після поїздки за кордон Ваших батьків?
- Наскільки Ви відчуваєтеся фінансово незалежними на даний момент / до поїздки за кордон / працюючи за кордоном?
- Що складає Ваш достаток на сьогоднішній день, і що саме Ви змогли придбати, завдяки поїздці за кордон Ваших батьків?
- Як Ви розпоряджаєтесь грошовими переказами Ваших батьків?

VII. Сімейне підприємництво

- Які причини того, що Ваші батьки досі перебувають за кордоном?
- Чи вважаєте Ви доцільним проведення навчальних курсів, котрі допоможуть українським трудовим мігрантам повернутись на Україну і створити сімейний бізнес?
- Чи хотіли б Ви започаткувати власний бізнес на гроші Ваших батьків?
- Яка інформація та знання Вам для цього необхідні?
- Як Ви управляєте та інвестуєте кошти отримані від батьків?
 - Чи потребуєте Ви навчання про раціональне управління коштами?

БЛАНК ГЛИБИННОГО ІНТЕРВ'Ю (для школярів)
«СОЦІАЛЬНІ ТА ТРУДОВІ УМОВИ ОСІБ ТА СІМЕЙ, ПОВ'ЯЗАНИХ З
МІГРАЦІЄЮ»

- Скільки Тобі років?
- В якому класі Ти навчаєшся ?
- Зі скількох членів складається Твоя сім'я?
- Чи є в Тебе брати або сестри?
- Хто з членів Твоєї родини перебуває за кордоном?
- Скільки років вони перебувають за кордоном?
- Яка мета їхньої поїздки за кордон?
- Скільки членів Твоєї сім'ї залишилось після еміграції батьків за кордон?
- З ким Ти проживаєш на даний момент?
- Скільки років Тобі було, коли вони емігрували?
- Куди саме Твої батьки емігрували?
- Як Ти сприйняв/ла новину про поїздку батьків на роботу за кордон?
- Чи підтримував/ла Ти батьків під час підготовки до цієї поїздки?
- Який вид діяльності вони там здійснювали/здійснюють на даний момент?
- Які труднощі Ти відчув/ла, коли залишились без батьків?
- Як у Тебе проходив адаптаційний період після від'їзду Твоїх батьків?
- Які емоційні настрої Ти переживав/ла?
- Які можливості перед Тобою відкрила міграція батьків за кордон?
- Які проблеми у Тебе виникли після міграції батьків за кордон?
- Яким чином Твої батьки впливали/ють на Твоє життя, будучи за кордоном?
- Чи звинувачував/ла Ти себе в тому, що Твої батьки поїхали?
- Як змінювався рівень Ваших взаємостосунків під час всього перебування їх за кордоном?
- Які хатні клопоти на Тебе лягли після від'їзду батьків?
- Чи мав/ла Ти виховувати молодших братів, сестер?
- Наскільки інші члени Твоєї родини цікавляться Твоїм життям? Чи розповідаєш Ти їм про своє життя повною мірою?
- Як відбувається процес Твого спілкування з батьками? Як часто?
- Чи відбулись якісь зміни в навчальному процесі після від'їзду Твоїх

батьків?

- Чи змінилось ставлення до Тебе в школі від однокласників, вчителів, друзів?
- Чи відчув/ла підтримку з боку школи чи інших соціальних служб у даній ситуації?
- Чи маєш Ти зацікавленість у спілкуванні з батьками/мамою, які виїхали, через Скайп зв'язок?
- Чи є потреба у тому, щоб Твої батьки досі перебували за кордоном?
- Чи маєш Ти бажання поїхати/виїхати до них?
- Що складає достаток Вашої сім'ї на сьогоднішній день, і що саме Ви змогли придбати, завдяки поїздки за кордон батьків?
- Як Ти розпоряджаєшся коштами, котрі передають Твої батьки?

БЛАНК ГЛИБИННОГО ІНТЕРВ'Ю
«СОЦІАЛЬНЕ САМОПОЧУТТЯ ТА НАСТРОЇ МІГРАНТІВ, КОТРІ
ПОВЕРНУЛИСЬ З ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ»

I. Соціально-демографічні характеристики

- Скільки Вам років?
- Яка у Вас освіта?
- Якої Ви національності?
- Де Ви проживаєте на даний момент / проживали до поїздки за кордон?
- Який у Вас сімейний стан?
- Зі скількох членів складається Ваша сім'я?
- Скільки дітей проживає у Вашій сім'ї та скільки їм років?
- Яка сфера Вашої зайнятості на даний момент / була до поїздки за кордон?
- Якими іноземними мовами Ви володієте?

II. Матеріальний стан

- Як Ви оцінюєте матеріальне становище Вашої сім'ї?
- Чи задоволені Ви рівнем свого достатку (своїм матеріальним становищем)?
- Як змінився Ваш матеріальний стан за останні роки? Яким він був до поїздки і яким є після поїздки за кордон?
- Наскільки Ви відчуваєтеся фінансово незалежними на даний момент / до поїздки за кордон / працюючи за кордоном?
- Що складає Ваш достаток на сьогоднішній день, що саме Ви змогли придбати, завдяки поїздці за кордон?

III. Мотиваційні аспекти поїздки за кордон

- В чому полягають особливості Вашого еміграційного досвіду?
- В якій країні Ви працювали?
- Що стало причиною, мотивом, стимулом Вашої поїздки в цю/ці країни?
- Які проблеми Ви хотіли вирішити емігруючи за кордон?
- Чому Ви вибрали саме цю країну? Чи були альтернативні варіанти?
- Як Ви готувались до цієї поїздки?
- В які організації про інформацію/допомогу Ви звертались?

- Хто допомагав Вам в організації цієї поїздки?
- Скільки коштували витрати на цю поїздку: страхування, дорога, проживання і хто оплачував цю поїздку?
- Чи володіли Ви достатньою інформацією про умови працевлаштування в даній країні, труднощі з якими можете зіткнутись, проблемами, які потрібно буде вирішувати?
- Чи виникали додаткові проблеми при організації цієї поїздки, про які Ви не знали?
- Наскільки Ви були обізнані з соціальним середовищем, країною в яку Ви їдете?
- Чи були Ви наперед обізнані з місцем свого працевлаштування, умовами праці тощо?
- У Вас була підтримка родини, друзів, колег тощо?

IV. Організаційні аспекти поїздки

- Як відбувалась сама поїздка?
- Наскільки комфортабельною вона була, і як довго тривала?
- Чи виникали якісь проблеми з безпекою переїзду?
- Якщо так, хто відповідав за вирішення цих проблем?
- Скажіть, коли Ви приїхали в цю країну, хто першим Вам допомагав в облаштуванні: проживання, адаптації до нового місця тощо?
- Розкажіть, з якими труднощами Ви зіштовхнулись по приїзду в чужу країну:
 - Психологічними, емоційними (депресії, ностальгія, неможливість спілкування з родиною, відсутність друзів тощо);
 - Соціальними (дискримінація, мовний бар'єр, відсутність кола спілкування тощо)
 - Організаційними (відсутність роботи, житла, документів)
 - Правовими (негаразди, сутички з поліцією, відсутність документів на легальне працевлаштування)
 - Медичними (захворювання) тощо.
- Наскільки змінювався Ваш емоційний стан протягом Вашого перебування за кордоном?
- Як Ви Вирішували ці проблеми?

- Чи виникали у Вас ще якісь проблеми, про які ми не говорили, але Ви можете згадати?
- Як Ви Вирішували такого роду проблеми?
- Чи відчували Ви якесь упереджене ставлення до себе чи до України в цілому, перебуваючи за кордоном?

V. Особливості трудової діяльності

- Де саме Ви працювали, які обов'язки та роботу Ви виконували?
- Розкажіть про умови Вашої праці, сферу, фах, тривалість робочого дня, рівень заробітної плати тощо?
- Як ви розпоряджались заробленими коштами?
- Яку зарплатню Ви б хотіли отримувати в Україні, щоб не їхати за кордон?
- Як відбувався процес адаптації до нових умов праці, зміни соціального статусу, кола спілкування, мови спілкування?
- Як відбувалось спілкування з людьми, з якими Ви працювали і яке у них було відношення до Вас?
- Як часто порушувалися Ваші права за кордоном? Які порушення є найбільш типовими і хто саме найчастіше їх порушував?
- Від кого Ви могли отримати допомогу?

VI. Сім'я та її соціальне самопочуття

- Хто залишився в Україні з членів Вашої родини після Вашого від'їзду?
- Яке у них було відношення до Вашої поїздки?
- Як Ви пережили розлуку з Вашою родиною?
- Як Ваша родина пережила розлуку з Вами?
- Як часто Ви спілкувались з членами Вашої родини?
- За допомогою яких засобів відбувалось Ваше спілкування?
- Чи могли сучасні засоби комунікації (скап зв'язок) покращити Ваше спілкування?
- Чи відвідував Вас хтось з членів Вашої родини?
- Наскільки члени Вашої родини цікавились Вашим життям?
- Наскільки Ви були в курсі справ про членів Вашої родини/дітей/чоловіка, котрі залишилися тут на Україні?
- Які проблеми виникали в процесі Вашого спілкування?

- Як змінився соціально-психологічний рівень взаємостосунків у Вашій родині під час Вашого перебування за кордоном та після Вашого повернення?
- Наскільки Ваша поїздка за кордон погіршила/покращила взаємостосунки у Вашій родині?
- Чи вважаєте Ви доцільним створення груп соціально-психологічної підтримки мігрантів та членів їхніх родин?

VII. Форми проведення дозвілля

- Умови проведення дозвілля, з ким Ви його проводили, чим займались?
- Як Ви проводили своє дозвілля?
- З якими національними групами Ви частіше спілкувались?
- Чи були у Вас близькі друзі, з якими Ви найчастіше спілкувались?

VII. Соціальне самопочуття та результати поїздки

- Що Вам дала ця поїздка, які її основні результати: позитивні/негативні?
- Ви досягнули тих цілей, котрі ставили перед поїздкою? Чи були якісь очікування, які не реалізувались?
- Якщо б на той момент була можливість залишитись, Ви б нею скористались?
- Якщо б у Вас зараз з'явилась можливість поїхати Ви б поїхали? На який термін, умови і роботу?
- Що Ви відчували після повернення до дому?
- Як відбувався процес адаптації? Який у Вас був психічний і емоційний стан?
- Чи хотіли Ви розпочати власну справу?
- Які у Вас плани на майбутнє?
- Де Ви бачите своє майбутнє: в Україні чи за кордоном?

ОДНОМІРНИЙ РОЗПОДІЛ ВІДПОВІДЕЙ			
1 Чи задоволені Ви соціально-економічним рівнем Вашого життя?	Частота	% До всіх	% До відповідей
Так;	66	16.50%	16.54%
Ні;	248	62.00%	62.16%
Важко відповісти;	85	21.25%	21.30%
Немає відповіді.	1	0.25%	
2 Як в цілому змінилось Ваше життя за останній рік?	Частота	% До всіх	% До відповідей
Жити стало значно гірше;	55	13.75%	13.78%
Дещо погіршилось;	133	33.25%	33.33%
Практично не змінилось;	156	39.00%	39.10%
Дещо покращилось;	46	11.50%	11.53%
Жити стало значно краще;	9	2.25%	2.26%
Немає відповіді.	1	0.25%	
3 Що Ви робите для покращення або зміцнення свого фінансового становища?	Частота	% До всіх	% До відповідей
Нічого не роблю, бо не маю можливостей;	166	41.50%	42.13%
Працюю на двох роботах;	74	18.50%	18.78%
Займаюсь підприємницькою діяльністю;	38	9.50%	9.64%
Їжджу на сезонні заробітки;	23	5.75%	5.84%

Планую виїхати на роботу за кордон;	52	13.00%	13.20%
Працюю і отримую пенсію;	7	1.75%	1.78%
Нічого не роблю, бо не маю для цього достатньо часу;	1	0.25%	0.25%
Виконую стихійні підробітки, які інколи трапляються;	12	3.00%	3.05%
Займаюсь репетиторством;	3	0.75%	0.76%
Не маю необхідності покращувати своє фінансове становище;	6	1.50%	1.52%
Економлю;	6	1.50%	1.52%
Навчаюсь і працюю;	4	1.00%	1.02%
Їжджу на сезонні заробітки в Україні;	1	0.25%	0.25%
Періодично працюю за кордоном;	1	0.25%	0.25%
Просто працюю на своїй роботі і сумлінно її виконую;	16	4.00%	4.06%
Отримую додатковий дохід з обробляння городу;	2	0.50%	0.51%
Немає відповіді.	6	1.50%	
4 Чи були Ви коли-небудь за кордоном ?	Частота	% До всіх	% До відповідей
Так;	257	64.25%	64.90%
Ні	139	34.75%	35.10%
Немає відповіді.	4	1.00%	
5 Якою була мета Вашої поїздки за кордон?	Частота	% До всіх	% До відповідей

Навчання;	31	7.75%	11.79%
Туризм;	127	31.75%	48.29%
Робота;	98	24.50%	37.26%
Відвідини родичів;	66	16.50%	25.10%
Спортивні змагання;	8	2.00%	3.04%
Наукові конференції, олімпіади.	20	5.00%	7.60%
Міжнародний культурний проект;	7	1.75%	2.66%
Відрядження;	2	0.50%	0.76%
Відвідини друзів;	1	0.25%	0.38%
Бізнес;	1	0.25%	0.38%
Лікування;	2	0.50%	0.76%
Немає відповіді.	137	34.25%	

6 Чи маєте Ви бажання поїхати за кордон:	Частота	% До всіх	% До відповідей
На роботу;	147	36.75%	37.79%
На навчання;	52	13.00%	13.37%
На постійне місце проживання;	50	12.50%	12.85%
Туризм;	65	16.25%	16.71%
Не маю такого бажання;	62	15.50%	15.94%
Познайомитись з культурою інших країн;	1	0.25%	0.26%
Отримати новий досвід;	3	0.75%	0.77%
Відвідати родичів;	5	1.25%	1.29%
Відпочивати;	25	6.25%	6.42%
На конференції;	2	0.50%	0.51%
Немає відповіді.	11	2.75%	

Чи можуть перераховані мотиви/аспекти вплинути на Ваше бажання виїхати за кордон?

7 Відсутність роботи в Україні;	Частота	% До всіх	% До відповідей
Так;	224	56.00%	63.28%
Ні;	130	32.50%	36.72%
Важко відповісти;	0	0.00%	0.00%
Немає відповіді.	46	11.50%	

8 Наявність батьків, близьких родичів, які перебувають за кордоном;	Частота	% До всіх	% До відповідей
Так;	202	50.50%	58.21%
Ні;	144	36.00%	41.50%
Важко відповісти;	1	0.25%	0.29%
Немає відповіді.	53	13.25%	
9 Бажання подорожувати;	Частота	% До всіх	% До відповідей
Так;	264	66.00%	74.37%
Ні;	91	22.75%	25.63%
Важко відповісти;	0	0.00%	0.00%
Немає відповіді.	45	11.25%	
10 Можливість збільшення матеріального статку;	Частота	% До всіх	% До відповідей
Так;	250	62.50%	69.25%
Ні;	111	27.75%	30.75%
Важко відповісти;	0	0.00%	0.00%
Немає відповіді.	39	9.75%	
11 Професійна нереалізованість в Україні;	Частота	% До всіх	% До відповідей
Так;	172	43.00%	49.00%

Ні;	179	44.75%	51.00%
Важко відповісти;	0	0.00%	0.00%
Немає відповіді.	49	12.25%	
12 Кращі медичні та соціально-побутові умови за кордоном;	Частота	% До всіх	% До відповідей
Так;	193	48.25%	54.67%
Ні;	160	40.00%	45.33%
Важко відповісти;	0	0.00%	0.00%
Немає відповіді.	47	11.75%	
13 Поповнення сімейного бюджету;	Частота	% До всіх	% До відповідей
Так;	238	59.50%	67.42%
Ні;	115	28.75%	32.58%
Важко відповісти;	0	0.00%	0.00%
Немає відповіді.	47	11.75%	
14 Одруження за кордоном;	Частота	% До всіх	% До відповідей
Так;	61	15.25%	17.78%
Ні;	282	70.50%	82.22%
Важко відповісти;	0	0.00%	0.00%
Немає відповіді.	57	14.25%	

15 Бажання фахової самореалізації, надія на кращі умови роботи за межами України;	Частота	% До всіх	% До відповідей
Так;	188	47.00%	53.71%
Ні;	162	40.50%	46.29%
Важко відповісти;	0	0.00%	0.00%
Немає відповіді.	50	12.50%	
16 Бажання дати дітям відповідну освіту, соціальний статус чи допомогти батькам/родичам;	Частота	% До всіх	% До відповідей
Так;	252	63.00%	72.00%
Ні;	98	24.50%	28.00%
Важко відповісти;	0	0.00%	0.00%
Немає відповіді.	50	12.50%	
17 Бажання оволодіти знаннями і навичками, недоступними на батьківщині;	Частота	% До всіх	% До відповідей
Так;	179	44.75%	51.44%
Ні;	169	42.25%	48.56%
Важко відповісти;	0	0.00%	0.00%
Немає відповіді.	52	13.00%	
18 Знайомство з іноземними правовими та соціальними	Частота	% До всіх	% До

системами;			відповідей
Так;	117	29.25%	33.91%
Ні;	228	57.00%	66.09%
Важко відповісти;	0	0.00%	0.00%
Немає відповіді.	55	13.75%	
19 Прочанство;	Частота	% До всіх	% До відповідей
Так;	2	0.50%	66.67%
Ні;	1	0.25%	33.33%
Важко відповісти;	0	0.00%	0.00%
Немає відповіді.	397	99.25%	
20 Сепаратизм в Україні;	Частота	% До всіх	% До відповідей
Так;	2	0.50%	100.00%
Ні;	0	0.00%	0.00%
Важко відповісти;	0	0.00%	0.00%
Немає відповіді.	398	99.50%	
21 Культурне збагачення;	Частота	% До всіх	% До відповідей
Так;	3	0.75%	100.00%

Ні;	0	0.00%	0.00%
Важко відповісти;	0	0.00%	0.00%
Немає відповіді.	397	99.25%	
22 Навчання, стажування;	Частота	% До всіх	% До відповідей
Так;	3	0.75%	100.00%
Ні;	0	0.00%	0.00%
Важко відповісти;	0	0.00%	0.00%
Немає відповіді.	397	99.25%	
23 Зміни в політичній сфері суспільства;	Частота	% До всіх	% До відповідей
Так;	1	0.25%	100.00%
Ні;	0	0.00%	0.00%
Важко відповісти;	0	0.00%	0.00%
Немає відповіді.	399	99.75%	
24 Заробляння грошей на лікування;	Частота	% До всіх	% До відповідей
Так;	1	0.25%	100.00%
Ні;	0	0.00%	0.00%
Важко відповісти;	0	0.00%	0.00%
Немає відповіді.	399	99.75%	

30 Вкажіть причини, у зв'язку з якими Ви б не погодилися виїжджати за кордон?	Частота	% До всіх	% До відповідей
Забезпеченість роботою в Україні;	195	48.75%	50.00%
Висока оплата праці в Україні;	245	61.25%	62.82%
Відсутність коштів на оформлення документів, візи тощо;	47	11.75%	12.05%
Власна сім'я та діти в Україні;	217	54.25%	55.64%
Небажання залишати батьків;	133	33.25%	34.10%
Бізнес в Україні;	85	21.25%	21.79%
Візові бар'єри;	36	9.00%	9.23%
Намагатимусь виїхати однозначно;	4	1.00%	1.03%
Відсутність бажання залишати Батьківщину;	9	2.25%	2.31%
Міцна влада;	1	0.25%	0.26%
Вік;	6	1.50%	1.54%
Здоров'я;	4	1.00%	1.03%
Покращення життя в країні загалом;	1	0.25%	0.26%
Мовні бар'єри;	2	0.50%	0.51%
Інша ментальність людей за кордоном;	1	0.25%	0.26%
Немає відповіді.	10	2.50%	
31 Чи погодилися б Ви працювати за кордоном нелегально?	Частота	% До всіх	% До відповідей
Однозначно ні;	223	55.75%	56.74%
Можливо, при умові хорошого заробітку;	79	19.75%	20.10%

Лише тимчасово, щоб потім отримати легальний статус;	79	19.75%	20.10%
Так, якщо це буде за моїм фахом;	20	5.00%	5.09%
Так, погоджусь працювати нелегально.	8	2.00%	2.04%
Немає відповіді.	7	1.75%	
32 На яку саме роботу Ви погодилися б поїхати?	Частота	% До всіх	% До відповідей
Будівництво;	54	13.50%	14.44%
Сільське господарство (збирання врожаю);	44	11.00%	11.76%
Домашнє господарство (прибирання домівки, готування їжі, доглядання дітей та немічних людей похилого віку);	78	19.50%	20.86%
Сфера торгівлі та сервісу (у т.ч. – готельний бізнес);	118	29.50%	31.55%
Лише за своїм фахом;	141	35.25%	37.70%
Не поїхав би;	35	8.75%	9.36%
Соціальна робота;	4	1.00%	1.07%
Наукова діяльність;	3	0.75%	0.80%
Ведення бізнесу та приватного підприємництва;	4	1.00%	1.07%
Працювати в сфері легкої промисловості;	3	0.75%	0.80%
Дизайнером, організатором мистецьких і культурних акцій;	5	1.25%	1.34%
Екологія;	1	0.25%	0.27%
Перекладач;	1	0.25%	0.27%
Економіст, бухгалтер;	4	1.00%	1.07%
Водій;	2	0.50%	0.53%

Журналіст, філолог, педагог;	3	0.75%	0.80%
Інженер;	3	0.75%	0.80%
Немає відповіді.	26	6.50%	
33 На який термін Ви погодилися/хотіли б поїхати за кордон?	Частота	% До всіх	% До відповідей
На 2-3 місяці;	75	18.75%	20.44%
На пів року;	46	11.50%	12.53%
На рік;	51	12.75%	13.90%
На 2-3 роки;	46	11.50%	12.53%
Назавжди;	25	6.25%	6.81%
Ще не визначився, на який термін.	131	32.75%	35.69%
Немає відповіді.	33	8.25%	
34 У яких країнах Ви погодилися б працювати?	Частота	% До всіх	% До відповідей
Сусідні з Україною країни;	25	6.25%	8.04%
США;	81	20.25%	26.05%
Канада;	28	7.00%	9.00%
Велика Британія;	67	16.75%	21.54%
Польща;	73	18.25%	23.47%
Росія;	12	3.00%	3.86%
Італія;	45	11.25%	14.47%

Україна;	14	3.50%	4.50%
Бельгія, Голландія;	7	1.75%	2.25%
Швейцарія	17	4.25%	5.47%
Німеччина;	70	17.50%	22.51%
Австрія;	17	4.25%	5.47%
Франція;	29	7.25%	9.32%
Балканські країни та Прибалтика;	11	2.75%	3.54%
Австралія, Південна Америка;	3	0.75%	0.96%
Країни Європейського Союзу;	71	17.75%	22.83%
Швеція;	6	1.50%	1.93%
Іспанія, Португалія;	38	9.50%	12.22%
Китай, Японія;	4	1.00%	1.29%
Країни Скандинавії;	12	3.00%	3.86%
Немає відповіді.	89	22.25%	
35 Якщо була б можливість залишитись за кордоном, Ви б нею скористались?	Частота	% До всіх	% До відповідей
Так;	113	28.25%	28.68%
Ні;	122	30.50%	30.96%
Важко відповісти;	159	39.75%	40.36%
Немає відповіді.	6	1.50%	
36 Вкажіть, якими іноземними мовами Ви володієте?	Частота	% До всіх	% До відповідей

Англійська;	175	43.75%	54.52%
Польська;	118	29.50%	36.76%
Російська;	188	47.00%	58.57%
Французька;	33	8.25%	10.28%
Німецька;	68	17.00%	21.18%
Швецька;	1	0.25%	0.31%
Італійська;	5	1.25%	1.56%
Чеська;	8	2.00%	2.49%
Іспанська;	4	1.00%	1.25%
Латинська;	1	0.25%	0.31%
Португальська;	1	0.25%	0.31%
Болгарська	1	0.25%	0.31%
Японська;	4	1.00%	1.25%
Словацька;	1	0.25%	0.31%
Хорватська;	1	0.25%	0.31%
Немає відповіді.	79	19.75%	

37 Як ви ставитесь до людей, котрі виїжджають на роботу за кордон?	Частота	% До всіх	% До відповідей
Негативно;	21	5.25%	5.38%
Швидше негативно;	32	8.00%	8.21%
Мені байдуже;	129	32.25%	33.08%
Швидше позитивно;	132	33.00%	33.85%
Позитивно;	76	19.00%	19.49%
Немає відповіді.	10	2.50%	
38 Хто-небудь із Ваших родичів/друзів працює /працювали за кордоном?	Частота	% До всіх	% До відповідей
Ні, не працюють і ніколи не працювали;	64	16.00%	16.16%
Зараз ні, але раніше працювали;	84	21.00%	21.21%
Так, але працюють посезонно;	47	11.75%	11.87%
Так, працюють зараз, але тимчасово;	87	21.75%	21.97%
Так, працюють постійно;	128	32.00%	32.32%
Немає відповіді.	4	1.00%	
39 Наскільки вони були задоволені працею за кордоном?	Частота	% До всіх	% До відповідей
Не задоволені;	14	3.50%	4.28%
Швидше не задоволені;	25	6.25%	7.65%
Середня задоволеність;	111	27.75%	33.94%

Швидше задоволені;	118	29.50%	36.09%
Задоволені;	59	14.75%	18.04%
Немає відповіді.	73	18.25%	
40 З якими труднощами вони зіткнулись працюючи за кордоном?	Частота	% До всіх	% До відповідей
Неможливість швидкого працевлаштування;	104	26.00%	31.71%
Відсутність легального працевлаштування;	116	29.00%	35.37%
Психологічні проблеми, з якими зіштовхуються трудові мігранти і члени їх родин;	99	24.75%	30.18%
Правова незахищеність та правові проблеми мігрантів та тих, хто повертається;	89	22.25%	27.13%
Сексуальні домагання;	7	1.75%	2.13%
Погані умови проживання та низька оплата праці;	64	16.00%	19.51%
Понаднормовий робочий графік;	105	26.25%	32.01%
Проблеми професійної реалізації тих, хто повертається;	35	8.75%	10.67%
Відсутність можливості спілкування з родиною;	84	21.00%	25.61%
Мовний бар'єр;	121	30.25%	36.89%
Дискримінація за національною ознакою;	32	8.00%	9.76%
Неможливість задовольняти культурно - дозвілеві потреби;	20	5.00%	6.10%
Важка одноманітна праця;	2	0.50%	0.61%

Важко відповісти;	2	0.50%	0.61%
Проблеми з виїздом;	1	0.25%	0.30%
Жодними;	6	1.50%	1.83%
Клімат;	1	0.25%	0.30%
Немає відповіді.	72	18.00%	
41 Обізнаність про вищезазначені труднощі може стати Вам на заваді поїхати на роботу за кордон?	Частота	% До всіх	% До відповідей
Так;	125	31.25%	37.20%
Ні;	100	25.00%	29.76%
Важко відповісти;	111	27.75%	33.04%
Немає відповіді.	64	16.00%	
42 На скільки Ви задоволені своєю роботою на даний момент?	Частота	% До всіх	% До відповідей
Не задоволені	50	12.50%	13.93%
Швидше не задоволені	75	18.75%	20.89%
Середня задоволеність	119	29.75%	33.15%
Швидше задоволені	74	18.50%	20.61%
Задоволені	41	10.25%	11.42%
Немає відповіді.	41	10.25%	

43 Ваша робота приносить Вам дохід, який здатний забезпечити Вашу сім'ю?	Частота	% До всіх	% До відповідей
Так;	64	16.00%	17.11%
Ні;	240	60.00%	64.17%
Важко відповісти;	70	17.50%	18.72%
Немає відповіді.	26	6.50%	
44 Які Ваші життєві плани на даний момент?	Частота	% До всіх	% До відповідей
Змінити місце праці;	53	13.25%	13.77%
Покращити матеріальне становище;	224	56.00%	58.18%
Здобути освіту;	94	23.50%	24.42%
Розпочати власний бізнес;	53	13.25%	13.77%
Створити сім'ю;	70	17.50%	18.18%
Оволодіти новою професією;	37	9.25%	9.61%
Придбати нове жило;	77	19.25%	20.00%
Поступити в аспірантуру; стати кандидатом наук;	8	2.00%	2.08%
Виїхати з України;	4	1.00%	1.04%
Нічого не змінювати;	4	1.00%	1.04%
Стабільності;	7	1.75%	1.82%
Дати освіту дітям;	1	0.25%	0.26%
Конкретних планів немає;	4	1.00%	1.04%

Робити кар'єру, будувати бізнес;	5	1.25%	1.30%
Немає відповіді.	15	3.75%	
45 Скажіть, поїздка за кордон допоможе їх здійснити?	Частота	% До всіх	% До відповідей
Так;	134	33.50%	34.36%
Ні;	108	27.00%	27.69%
Важко відповісти;	148	37.00%	37.95%
Немає відповіді.	10	2.50%	
46 Як Ви вважаєте, якою інформацією необхідно володіти перед тим, як виїжджати за кордон?	Частота	% До всіх	% До відповідей
Про організації, котрі надають допомогу щодо легального працевлаштування;	252	63.00%	66.84%
Про організації, котрі надають соціальну, психологічну та правову допомогу за кордоном;	170	42.50%	45.09%
Про можливості вироблення документів в країні еміграції;	160	40.00%	42.44%
Про способи адаптації та механізми захисту своїх прав;	142	35.50%	37.67%
Про шляхи подолання психологічних проблем;	49	12.25%	13.00%
Про соціальне середовище, в якому буде виконуватись робота, та умови праці;	173	43.25%	45.89%
Про механізми комунікації та способи зв'язку з родиною;	117	29.25%	31.03%

Про можливості спілкування з українською діаспорою та способи проведення вільного часу;	118	29.50%	31.30%
Законодавство країни виїзду;	2	0.50%	0.53%
Мову;	1	0.25%	0.27%
Немає відповіді.	23	5.75%	
Наскільки Ви особисто задоволені рівнем поінформованості:			
47 Щодо особливостей та умов трудової міграції;	Частота	% До всіх	% До відповідей
зовсім не задоволені;	79	19.75%	22.44%
частково не задоволені;	110	27.50%	31.25%
середня задоволеність;	108	27.00%	30.68%
частково задоволені;	50	12.50%	14.20%
дуже задоволені.	5	1.25%	1.42%
Немає відповіді.	48	12.00%	
48 Про основні процедури, яких необхідно дотримуватись, щоб виїхати легально/безпечно на роботу за кордон;	Частота	% До всіх	% До відповідей
зовсім не задоволені;	79	19.75%	22.64%
частково не задоволені;	110	27.50%	31.52%
середня задоволеність;	98	24.50%	28.08%
частково задоволені;	54	13.50%	15.47%

дуже задоволені.	8	2.00%	2.29%
Немає відповіді.	51	12.75%	
49 Про установи, організації, що надають інформацію/роз'яснення щодо особливостей трудової міграції та її наслідків;	Частота	% До всіх	% До відповідей
зовсім не задоволені;	95	23.75%	27.14%
частково не задоволені;	103	25.75%	29.43%
середня задоволеність;	108	27.00%	30.86%
частково задоволені;	39	9.75%	11.14%
дуже задоволені.	5	1.25%	1.43%
Немає відповіді.	50	12.50%	
50 Про механізми захисту своїх прав, працюючи за кордоном;	Частота	% До всіх	% До відповідей
зовсім не задоволені;	116	29.00%	32.95%
частково не задоволені;	105	26.25%	29.83%
середня задоволеність;	90	22.50%	25.57%
частково задоволені;	31	7.75%	8.81%
дуже задоволені.	10	2.50%	2.84%
Немає відповіді.	48	12.00%	
51 Проблемами соціальної адаптації;	Частота	% До всіх	% До

			відповідей
зовсім не задоволені;	85	21.25%	24.57%
частково не задоволені;	87	21.75%	25.14%
середня задоволеність;	124	31.00%	35.84%
частково задоволені;	45	11.25%	13.01%
дуже задоволені.	5	1.25%	1.45%
Немає відповіді.	54	13.50%	

52 Про психологічні проблеми, з якими зіштовхуються трудові мігранти і члени їх родин, які залишилися в Україні;	Частота	% До всіх	% До відповідей
зовсім не задоволені;	71	17.75%	20.23%
частково не задоволені;	68	17.00%	19.37%
середня задоволеність;	112	28.00%	31.91%
частково задоволені;	85	21.25%	24.22%
дуже задоволені.	15	3.75%	4.27%
Немає відповіді.	49	12.25%	
53 Про способи організації та налагодження комунікації з членами родини, яка залишилась в Україні;	Частота	% До всіх	% До відповідей
зовсім не задоволені;	43	10.75%	12.43%
частково не задоволені;	61	15.25%	17.63%
середня задоволеність;	99	24.75%	28.61%
частково задоволені;	97	24.25%	28.03%
дуже задоволені.	46	11.50%	13.29%
Немає відповіді.	54	13.50%	
54 Про сучасні технічні засоби комунікації, які забезпечуватимуть якісне спілкування з членами родини;	Частота	% До всіх	% До відповідей
зовсім не задоволені;	29	7.25%	8.36%
частково не задоволені;	53	13.25%	15.27%
середня задоволеність;	75	18.75%	21.61%

частково задоволені;	99	24.75%	28.53%
дуже задоволені.	91	22.75%	26.22%
Немає відповіді.	53	13.25%	
55 Про можливість реалізації себе після повернення з роботи з-за кордону (ведення власної справи, пошук, зміна роботи тощо);	Частота	% До всіх	% До відповідей
зовсім не задоволені;	74	18.50%	21.57%
частково не задоволені;	87	21.75%	25.36%
середня задоволеність;	108	27.00%	31.49%
частково задоволені;	54	13.50%	15.74%
дуже задоволені.	20	5.00%	5.83%
Немає відповіді.	57	14.25%	
56 Про організації, що надають роботу за кордоном;	Частота	% До всіх	% До відповідей
зовсім не задоволені;	4	1.00%	57.14%
частково не задоволені;	2	0.75%	28.87%
середня задоволеність;	0	0.00%	0.00%
частково задоволені;	0	0.00%	0.00%
дуже задоволені.	0	0.00%	0.00%
Немає відповіді.	393	98.25%	

63 Якщо у Вас виникне бажання поїхати на роботу за кордон, до кого Ви будете звертатись за інформацією щодо працевлаштування?	Частота	% До всіх	% До відповідей
До родичів, друзів, знайомих котрі , знайомих котрі працювали за кордоном;	255	63.75%	67.64%
В організації, котрі займаються питаннями трудової міграції;	105	26.25%	27.85%
Шукатиму в представництвах міжнародних компаній в Україні;	59	14.75%	15.65%
В посольствах, консульствах;	56	14.00%	14.85%
Інтернет;	5	1.25%	1.33%
Не маю такого бажання;	12	3.00%	3.18%
Преса;	1	0.25%	0.27%
Немає відповіді.	23	5.75%	
64 Яким чином необхідно підвищувати правову культуру громадян з питань трудової міграції та її наслідків?	Частота	% До всіх	% До відповідей
Збільшити кількість соціальної реклами;	129	32.25%	35.15%
Збільшити кількість телевізійних програм;	128	32.00%	34.88%
Проводити консультації в посольствах та туристичних компаніях;	163	40.75%	44.41%
Проводити громадські обговорення щодо даної тематики;	141	35.25%	38.42%
Запровадити відповідні навчальні програми в навчальних закладах;	147	36.75%	40.05%
Створювати центри інформаційної підтримки;	7	1.75%	1.91%

Видавати брошури, довідники щодо даної тематики;	1	0.25%	0.27%
Працевлаштовувати людей в Україні	1	0.25%	0.27%
Немає відповіді.	33	8.25%	
65 Де Ви бачите своє майбутнє: в Україні чи за кордоном?	Частота	% До всіх	% До відповідей
Однозначно в Україні;	147	36.75%	37.12%
Швидше в Україні;	145	36.25%	36.62%
Швидше за кордоном;	30	7.50%	7.58%
Однозначно за кордоном;	7	1.75%	1.77%
Ще не визначився/лася.	67	16.75%	16.92%
Немає відповіді.	4	1.00%	
66 Як Ви оцінюєте перспективи розвитку нашого суспільства?	Частота	% До всіх	% До відповідей
Впевнений, що життя стане кращим;	122	30.50%	30.89%
Навряд чи щось зміниться в найближчому майбутньому;	219	54.75%	55.44%
Справи у суспільстві ще більше погіршаться;	54	13.50%	13.67%
Немає відповіді.	5	1.25%	

67 Ваша стать:			% До відповідей
	Частота	% До всіх	
Чоловіча;	172	43.00%	43.22%
Жіноча.	226	56.50%	56.78%
Немає відповіді.	2	0.50%	
68 Ваш Вік:	Частота	% До всіх	% До відповідей
18 - 20;	45	11.25%	11.31%
21 - 30;	151	37.75%	37.94%
31 - 45;	98	24.50%	24.62%
46 - 50:	36	9.00%	9.05%
51 - 55:	32	8.00%	8.04%
56 - 60:	20	5.00%	5.03%
60 - і далі	16	4.00%	4.02%
Немає відповіді.	2	0.50%	
69 Ваша освіта?	Частота	% До всіх	% До відповідей
Початкова, неповна середня (до 9-ти класів);	9	2.25%	2.26%
Загальна середня освіта;	31	7.75%	7.79%
Середня спеціальна (ПТУ, технікум, училище тощо);	90	22.50%	22.61%

Незакінчена вища (більше 3-х курсів ВНЗу);	93	23.25%	23.37%
Вища, в т. ч. друга вища;	149	37.25%	37.44%
Аспірантура, докторантура, маю вчений ступінь;	26	6.50%	6.53%
Немає відповіді.	2	0.50%	
70 Ким вважаєте себе за національність?	Частота	% До всіх	% До відповідей
Українець;	369	92.25%	96.09%
Росіянин;	8	2.00%	2.08%
Поляк;	3	0.75%	0.78%
Білорус;	2	0.50%	0.52%
Німець;	1	0.25%	0.26%
Вірменин;	1	0.25%	0.26%
Немає відповіді.	16	4.00%	
71 Ваш сімейний стан:	Частота	% До всіх	% До відповідей
неодружений/ незаміжня;	163	40.75%	40.95%
одружений/заміжня;	176	44.00%	44.22%
розлучений/на;	28	7.00%	7.04%
офіційно не розлучений/на, але живемо окремо;	5	1.25%	1.26%
живу у цивільному шлюбі;	16	4.00%	4.02%

вдова/вдівець.	10	2.50%	2.51%
Немає відповіді.	2	0.50%	
72 З скількох членів складається Ваша сім'я?	Частота	% До всіх	% До відповідей
Одного;	17	4.25%	4.55%
Двох;	51	12.75%	13.64%
Трьох;	114	28.50%	30.48%
Чотирьох;	133	33.25%	35.56%
П'ятьох;	42	10.50%	11.23%
Шістьох;	7	1.75%	1.87%
Сімох;	7	1.75%	1.87%
Восьми;	2	0.50%	0.53%
Тринадцяти;	1	0.25%	0.27%
Немає відповіді.	26	6.50%	

73 Скільки дітей проживає у Вашій сім'ї та скільки їм років?	Частота	% До всіх	% До відповідей
Одна дитина;	116	29.00%	48.13%
Дві дитини;	105	26.25%	43.57%
Три дитини;	13	3.25%	5.39%
Чотири дитини;	4	1.00%	1.66%
П'ять дітей;	1	0.25%	0.41%
Вісім дітей;	1	0.25%	0.41%
Дев'ять дітей;	1	0.25%	0.41%
Немає дітей.	159	39.75%	
74 Як Ви оцінюєте матеріальне становище Вашої сім'ї?	Частота	% До всіх	% До відповідей
Грошей Вистачає лише на найнеобхідніші продукти;	43	10.75%	11.00%
Усі гроші витрачаються на продукти і купівлю необхідних недорогих речей;	98	24.50%	25.06%
В основному вистачає грошей, але придбання товарів тривалого користування (телевізор, холодильник, меблі, тощо) для нас має певні труднощі;	140	35.00%	35.81%
Живемо забезпечено, але здійснити деякі покупки поки ми не в стані (квартиру, автомобіль);	92	23.00%	23.53%
Можемо дозволити собі практично все, що захочемо;	18	4.50%	4.60%

Немає відповіді.	9	2.25%	
------------------	---	-------	--

75 Сфера зайнятості:	Частота	% До всіх	% До відповідей
Робітник;	66	16.50%	16.58%
Службовець (заняття, що не потребує вищої освіти);	50	12.50%	12.56%
Спеціаліст (заняття, що потребує вищу освіту);	102	25.50%	25.63%
Зайнятий індивідуальною трудовою діяльністю;	14	3.50%	3.52%
Приватний підприємець;	26	6.50%	6.53%
Військовослужбовець, службовець правоохоронних органів;	4	1.00%	1.01%
Веду домашнє господарство;	11	2.75%	2.86%
Учень, студент;	87	21.75%	21.86%
Пенсіонер;	15	3.75%	3.77%
Безробітний;	19	4.75%	4.77%
Аспірант;	4	1.00%	1.01%
Немає відповіді.	2	0.50%	